

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE PAMUK
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RABİA YAMAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. METİN KOPAR

ADİYAMAN, 2023

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE PAMUK
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RABİA YAMAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. METİN KOPAR

ADİYAMAN, 2023

ÖZET

CUMHURİYET DÖNEMİNDE PAMUK (1923-1950)

Rabia YAMAN

Cumhuriyet Tarihi Programı / Tarih Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağustos / 2023

Danışman: Doç. Dr. Metin KOPAR

Ana vatanı Asya olarak bilinen ve çok eski zamanlardan beri yetiştirilen pamuk, dünyanın en önemli ham maddelerinden biri olmuş, sanayi ve ticaret sahalarında oldukça önemli bir kültür bitkisi olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca birçok bölgede yetiştirilen bu bitki, toplumların etkileşimleri sayesinde kendi içerisinde bir yayılma alanı oluşturmuş ve çoğu coğrafyada yer edinmiştir. Ancak yetiştirilmesi için gerekli olan koşullar sebebiyle her yerde verim alınamamış ve üretim bölgelerinin ticari önemi daha da artmıştır.

Pamuk, Anadolu’da çok eski zamanlardan beri yetiştirilmiş ve dış piyasada da yer edinmiştir. Türk pamuğunun uluslararası piyasada kendisini göstermesi Osmanlılar döneminde olmuştur. 1861’de Amerika’da çıkan iç savaş, dünya pamuk piyasasını da etkilemiş, başta İngiltere olmak üzere birçok bölgeye pamuk ihraç eden Amerika’nın yerine yeni bir ham madde üreticisi aranmış ve Osmanlılar devreye girmiştir. Ancak Amerika’nın tekrar dünya piyasasına girmesiyle Türk pamuğuna olan talep azalmıştır. Türk pamuğunun daha planlı, programlı ve kaliteli bir şekilde üretilmesi ise Cumhuriyet dönemine denk gelmiştir.

Cumhuriyet’in ilanıyla tarım faaliyetlerine oldukça özen gösterilmiş ve pamuğa ayrı bir yer ayrılmıştır. 1923-1933 yıllarında pamuğun yetiştirilmesi ve ıslahı konusunda girişimlerde bulunulmuş, kaliteli üretim hedeflenmiştir. 1933’ten sonra ise sanayiye yönelme başlamış ve fabrikalar kurulmuştur. Hız kesmeden devam eden pamuk çalışmaları II. Dünya Savaşı’yla birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yavaşlamıştır. Buna karşın devlet, daima pamuk üretimine önem vermiş ve bu dönemlerde de üreticiye tohum desteği sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Pamuk; Cumhuriyet Döneminde Pamuk; Tohum Islahı; Dokuma Fabrikaları.

ABSTRACT

COTTON IN THE REPUBLIC PERIOD (1923-1950)

Rabia YAMAN

Republic History Program / Department of History

Adiyaman University, Graduate Education School, August / 2023

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Metin KOPAR

Cotton, whose homeland is known as Asia and which is grown since ancient times, has become one of the most important raw materials in the world and has been used as an important cultural plant in industrial and commercial fields. This plant, which has been grown in many regions throughout history, has created a spreading area within itself thanks to the interactions of societies with each other and has gained a place in most geographies. However, due to the conditions required for its cultivation, productivity was not obtained everywhere and the commercial importance of the production regions increased even more.

Cotton has been cultivated in Anatolia since ancient times and has gained a place in the foreign market. The appearance of Turkish cotton in the international market was during the Ottoman period. The civil war that broke out in America in 1861 also affected the world cotton market. Instead of America, which exported cotton to many regions, especially England, a new raw material producer was sought and the Ottoman Empire stepped in. However, with the re-entry of America into the world market, the demand for Turkish cotton has decreased. The production of Turkish cotton in a more planned and high quality way started with the Republican period.

With the proclamation of the Republic, great attention was paid to agricultural activities and a special place was reserved for cotton. In 1923-1933, initiatives were made on the cultivation and breeding of cotton and quality production was targeted. After 1933, the trend towards industry began and factories were established. With the World War II, cotton works that continued unabated slowed down in Turkey as well as all over the world. However, the state has always attached importance to cotton production and provided seed support to the producers during these periods.

Keywords: Cotton; Cotton in the Republican Period; Seed Breeding; Weaving Factories.

ÖN SÖZ

Ana vatani Asya olan ve dünyanın birçok bölgesinde yetiştirilen pamuk, kullanım alanı konusundaki çeşitliliği, dayanıklılığı ve doğallığı sebebiyle tarih boyunca önemini korumuştur. Sıcak ve nemli havalarda, alüvyonlu, organik madde bakımından zengin olan topraklarda en iyi verimi alacak şekilde yetiştirilebilen pamuk, tarım sektörünün en önemli ürünlerinden biri olmasının yanı sıra endüstride de oldukça önemli bir alana sahip olmuştur. Bu da onu, tarih boyunca birçok yerde başrol yapmış ve böylece pamuk ülke ekonomilerinin en önemli metalarından biri olarak yerini korumuştur.

Pamuk, sahip olduğu özellikler bakımından birçok sektörde kullanılabildiği için daima ön planda olmuştur. Tarımda, endüstride ve dolayısıyla ekonomide kendine bir yer edinmiş, böylece tarihin de önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Dünyanın birçok yerinde yetiştirilen pamuk, iklim koşulları ve toprağı elverişli olduğu için Anadolu'da da yetiştirilmiş, işlenmiş ve kullanılmıştır. Pamuğun Anadolu'da yaşadığı en verimli dönemi ise, Cumhuriyet dönemi olmuştur. Bu süreçte iktisadi gelişim için atılan adımlar arasında pamuğa da oldukça önemli bir yer ayrılmış ve en yüksek verimin alınabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada pamuğun Cumhuriyet'in ilanından 1950 yılına kadar Anadolu'da geçirdiği süreç incelenmiş ve erişilen kaynaklar doğrultusunda bulgular yorumlanmıştır. Çoğunlukla zirai ve iktisadi verilerden faydalanılmış ve bu veriler tarihi dönemlere ayrılarak kronolojik bir şekilde açıklanmıştır. Pamuk, tarımda sahip olduğu payla Anadolu'nun temel ürünlerinden biri olmasının yanı sıra, kullanım alanları sayesinde endüstriyel anlamda da Anadolu'ya katkı sağlamıştır. Pamuğun işlenmesi için birçok fabrika kurulmuş, tarımda iyileştirmeler için birçok adım atılmış ve böylece ülke ekonomisine canlılık katılmıştır.

Bu çalışmada da pamuk, mümkün olduğu kadar çok yönlü incelenmiş ve tarihi kimliği de öne çıkarılarak sahip olduğu önemin hala varlığını koruduğu vurgulanmıştır.

Araştırmanın her safhasında, gerek önerileri gerek bilgi ve tecrübeleriyle daima yol gösteren ve güveniyle destek olan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Metin KOPAR'a ve tüm çalışma süreci boyunca desteklerini hiç eksik etmeyen kıymetli aileme çok teşekkür ederim.

.../.../20...

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Rabia YAMAN

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
2. 1923-1933 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE PAMUK.....	4
2.1.Milli Mücadele Döneminde Pamuk	5
2.1.1. Lozan Barış Antlaşması ve iktisadi kararlar.....	7
2.1.2. İzmir İktisat Kongresi.....	8
2.2. Cumhuriyet’in İlanı ve Pamuk.....	10
2.2.1. Türkiye İş Bankası	12
2.2.2. Aşar vergisinin kaldırılması	13
2.2.3. Pamuk üretimi.....	15
2.2.3.1. Pamuk üretim bölgeleri.....	19
2.2.3.2. Türkiye’de ekilen pamuk türleri.....	22
2.2.3.3. Pamuk hastalıklarıyla mücadele	25
2.2.4. 1925 Adana Pamuk Kongresi.....	29
2.2.5. Sanayi ve Maadin Bankası	32
2.2.6. Pamuk endüstrisi.....	33
2.3. Büyük Buhran ve Pamuk Sektörü	38
2.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı	38

2.3.2. Buhranın pamuk sektöründeki etkileri.....	41
2.3.3. Buhrana karşı alınan önlemler ve Türk ziraatı	45
2.3.3.1. 1930 Sanayi Kongresi	46
2.3.3.2. 1931 Ziraat Kongresi ve pamuk raporu	47
2.3.4. Buhran sonrası pamuk sektörü	51
3. 1934-1939 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE PAMUK.....	61
3.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	62
3.1.1. Pamuklu dokuma sanayisi.....	65
3.1.1.1. Bakırköy Bez Fabrikası.....	68
3.1.1.2. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası	71
3.1.1.3. Ereğli Dokuma Fabrikası.....	74
3.1.1.4. Nazilli Basma Fabrikası	76
3.1.1.5. Malatya Bez Fabrikası	82
3.1.2. Pamuk üretimi ve ıslah çalışmaları	87
3.1.2.1. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi	93
3.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	96
4. 1940-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE PAMUK.....	99
4.1. II. Dünya Savaşı’nda Türkiye	99
4.1.1. Savaş süreci ve Türk politikası	99
4.1.2. Savaş yıllarında Türk ekonomisi	103
4.1.3. Pamuk çalışmaları.....	107
4.1.3.1. Pamuk Kongresi	110
4.1.3.2. İktisadi önlemler ve pamuğun vaziyeti	112
4.2. Savaş sonrası Türk ekonomisi	117
4.2.1. Türk pamukçuluğunun vaziyeti	121
SONUÇ	126

KAYNAKÇA..... 130

ÖZGEÇMİŞ

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKDITYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ASSAM	: Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
M.Ö.	: Milattan Önce
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TAŞ	: Türk Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜRKTOB	: Türkiye Tohumcular Birliği

1. GİRİŞ

Pamuk, ebegümecigiller familyasının türlerinden biri olan ve birçok bölgede yetiştirilebilen bir bitki türüdür. Menşesine dair çeşitli veriler olmakla birlikte, kabul gören ana vatanı Asya ve özelinde Hindistan'dır ¹. Özellikle liflerinden faydalanılan bu bitki, içerdiği %100 doğal selülozla, dokuma sanayii başta olmak üzere birçok sanayi sektöründe kullanılmış ve en önemli ham maddelerden biri olarak daima önemini korumuştur. Çoğunlukla lifleri ve küspesi kullanılan pamuğun tohumu da, içeriğindeki %17-25 oranındaki yağla, yağ sanayisinde kendine önemli bir yer edinmiştir ².

Kendi içerisinde birçok çeşidi olan pamuğun, bilinen sadece dört türü kültür bitkisidir ve bunlardan da yalnızca iki tanesi; *Gossypium hirsutum* ve *Gossypium barbadense* yaygın olarak yetiştirilmiştir ³. Sıcak ve nemli yerlerde yetiştirilen, lifleri ince uzun ve kozaları açık olan bu türlerden de özellikle *Gossypium barbadense* cinsi dayanıklılık yönünden bir adım önde yer almıştır. Diğer iki cins olan *Gossypium herbaceum* ve *Gossypium arboreum* ise soğuk yerlerde yetiştirilen fakat verimli olmadıkları için tercih edilmeyen türler olmuştur ⁴.

Yetiştirilen tüm türleriyle birlikte pamuk, en önemli kültür bitkilerinden biri olarak çok eski tarihlerden beri kullanılmış ve bu önemini günümüze kadar korumuştur. Tarih boyunca; penbe, panbûk, kutn, çiğit, kepez ve günümüzde de çoğunlukla cotton kelimesiyle anılan bu kadim bitkinin kökenine dair yapılan araştırmalar, her geçen gün biraz daha eski tarihlere gitmiş ve bazen rivayetlerle bazen de bulgularla çeşitli tarihlendirmeler yapılmıştır ⁵.

İnsan, var olduğu günden beri giyinme ihtiyacını karşılayabilmek için çeşitli yöntemler geliştirmiş ve ilk dönemlerde bu ihtiyacını çoğunlukla bitkilerle ve hayvan postlarıyla karşılamıştır. Zaman içerisinde insanların doğayı ve bitkileri daha iyi tanımasını ve aletler icat etmeleriyle birlikte dokuma öğrenilmiş ve neolitik devirde giysi ihtiyacı büyük ölçüde bu ilk dokumalarla karşılanmıştır.

¹Nadir Yurtoğlu, "İnönü Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Üretimi Ve Pamuk Politikası (1938-1950)", *Belgi Dergisi*, Cilt (C.) 2, Sayı (S.) 19, 2020, sayfa (s.) 1831.

²Hüseyin Başal, "Türkiye'de Pamuk Tarımı", *Türkiye Tohumcular Birliği (TÜRKTOB) Dergisi*, S. 21, 2017, s. 6.

³Nihat Küçük, "Pamuğun Dünyası, Küresel Aktörler ve Politikalar", *Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği (ASSAM) Dergisi*, S. 4, 2015, s. 83.

⁴Gülây Zülkadir ve Yüksel Bölek, "Bazı Pamuk Genotiplerinde Lif Kalite Özellikleri Bakımından Fenotipik Analizi", *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 57.

⁵Nebi Bozkurt, "Pamuk", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2007, C. 34, s.154.

Bilinen ilk pamuklu dokuma örneği Hindistan'ın İndus vadisinde Mohenjodaro'da yapılan kazılar neticesinde bulunmuştur. Milattan önce (M.Ö.) yaklaşık 3000 yıl öncesine ait olduğu tahmin edilen ve bir çömlekte iki şerit halinde bulunan kalıntılar, bilinen ilk pamuklu dokuma örneği olmuştur ⁶. Bunların dışında pamuğa dair yazılı örnekler de mevcuttur ve bunlar da yine Hindistan'ı işaret etmiştir. Hint kutsal metinlerinde pamuktan bahsedilmiş ayrıca Herodot da Hindistan'da koyunyününden daha iyi bir bitkinin yetiştirildiğini ve insanların bu bitkiyi dokuduklarını kaydetmiştir ⁷.

Pamuk, zamanla dünyanın en çok yetiştirmeye çalıştığı bitkilerden biri olmuştur. Özellikle dokumaya uygun olması, dayanıklılığı ve hafifliğiyle öne çıkması onu diğer kumaşlardan üstün kılmış ve yayılımını hızlandırmıştır ⁸. Hindistan'dan yola çıkan pamuk, ilk olarak İran, Irak ve Arabistan'a ulaşmış, ticari faaliyetler ve kuşatmalarla kendiliğinden bir yayılma alanı oluşturmuştur. Pamuğun Arabistan'da yayılmaya başladığı süreçte bu bölgeye karşı sefer hazırlığı içinde olan Büyük İskender, kumandanlarından Nearque sayesinde pamuktan haberdar olmuş ve onun da etkisiyle bu bitki Akdeniz'e açılmıştır. Bu durum pamuğun Anadolu ve Balkanlara doğru yayılma sürecinde de etkili olmuştur ⁹.

Pamuk kısa bir süre sonra Türkistan ve Afganistan'a ulaşmış ve buralarda da yetiştirilmiştir. Dokumacılık konusundaki hünerleri herkesçe bilinen Türkler, pamuk ipliğini de en iyi şekilde dokumuşlar ve pamuk, Türkler sayesinde sahasını genişlettiği gibi Anadolu ve Balkan coğrafyasındaki yerini de korumuştur ¹⁰. Avrupa'nın pamuğu tanınması ise pamuğun ticari sahada yer edinmesiyle başlamıştır. Satın aldıkları dokumaların ham maddesini bilmeyen Avrupalılar, Arapların İspanya'yı ele geçirmelerinden sonra pamuğu yakından tanımışlar ve Fransa, İtalya ve Yunanistan'da yetiştirmeye başlamışlardır ¹¹. Avrupa ve Amerika'nın, pamuğu tanınması uzun yıllar almış olsa da bu coğrafyalarda eski tarihlerden beri pamuğun yetiştirildiği görülmüştür. İnkalar, Aztekler ve Mayalar tarafından üretildiği ve kullanıldığı bilinen pamuk, yeni kıtanın keşfinden sonra da bölgenin en önemli ürünlerinden biri olarak kalmıştır ¹².

⁶S. Necati Turgay, *Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk Üretimi, Tüketimi, Endüstrisi ve Ticareti*, Pamukbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, (Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk) s. 8.

⁷Bozkurt, s.154.

⁸Sven Beckert, *Pamuk İmparatorluğu*, Çeviren (çev.) Ali Nalbant, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2020, s. 27-29.

⁹Necati Turgay ve Georges Bailleux, *Pamuk ve Türkiye'de Ziraatı, Ziraat Vekaleti Neşriyatı*, Ankara, 1940, s. 6-9.

¹⁰Turgay ve Bailleux, s. 8-9.

¹¹M. Kemal Sezen, *Pamuk ve Diğer Mühim Lif Nebatları*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1939, s. 8.

¹²Beckert, s. 32-33.

18. yüzyılda pamuk, dünyanın tanıdığı en önemli ham maddelerden biri olmuş ve dünya ticaretini de etkilemeye başlamıştır. Ayrıca bu yüzyılda tüm sanayi sektörü için oldukça önemli bir gelişme yaşanmış ve yeni bir döneme girilmiştir. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan bu dönemde, İngiltere’de başlayan makineleşme kısa zamanda etki alanını genişletmiş ve toplumsal hayatı yeniden düzenlemiştir. Makineleşmeyle birlikte pamuk üretimi ve dokuması hız kazanmış ve pamuğun ticari önemi daha da artmıştır¹³. Bu süreçten sonra daha iyi tanınan ve yeni modern makinelerle birlikte daha hızlı üretilen pamuğun kullanım alanları artmış ve dünyanın hemen her yerinden talep edilmiştir. Bu da onu iktisadi sahanın en önemli metallerinden biri haline getirmiştir.

Sanayi Devrimi’yle birlikte yeni bir dönem başlamış ve bu dönemin en büyük sıkıntılarından biri ham madde ihtiyacı olmuştur. Bu süreçte başta İngiltere olmak üzere Avrupa’da pamuk ihtiyacı daha da artmıştır. Pamuk üretiminde ciddi anlamda ilerleyen Amerika’da ise 1793’te Eli Withney, çırçır makinesi icat etmiş ve üretimle birlikte pamuğun ihraca hazır bir hale gelmesi de hız kazanmıştır. Bu da Amerika’yı pamuk piyasasında üstün kılmaya yetmiştir¹⁴. Ancak Amerika’nın bu üstünlüğü 1861’de başlayan iç savaşla birlikte azalmaya başlamıştır. Pamuk üretimi bu süreçte ciddi oranda düşmüş, piyasadaki ürünlerin fiyatları oldukça yükselmiştir. Bu durum Amerika kadar, ham maddesini buradan temin eden İngiltere’yi de etkilemiştir. Yeni bir arayışa giren İngiltere, bu süreçten sonra pamuk ihtiyacını Osmanlı’dan karşılamaya başlamıştır¹⁵.

İngiltere’ye ve Avrupa’ya pamuk ihracı, Osmanlıya iktisadi kazancın yanı sıra pamuğu da daha iyi yetiştirme imkânı vermiş ve getirileri tam anlamıyla kavranan pamuk için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Başta Çukurova olmak üzere birçok bölgede pamuğun verimini artırmak adına atılımlarda bulunulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde bu atılımlara ara verilmiş ve üretimde büyük oranda düşüş yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte iktisadi sahayı canlandırmak ve milli bir ekonomi için tarımı da ön planda tutmak adına yeni girişimlerde bulunulmuş, pamuğa ayrı bir parantez açılmıştır. Ülke içinde kullanım alanı oldukça fazla olan ve dış ticarete kullanıldığında da ciddi getiri sağlayan pamuk, alınan önlemler ve atılan adımlarla Cumhuriyet döneminde, sahip olduğu konumu geri kazanmıştır.

¹³Abdulkadir Aksoy, “Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim” Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 3, 2016, s. 33-34.

¹⁴Turgay ve Bailleux, s. 18-19.

¹⁵Özlem Yaktı, “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana’nın Modernleşme Sürecine Etkisi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 54, 2013, s. 277-280.

2. 1923-1933 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE PAMUK

Sahip olduğu özellikleri bakımından dünyanın her yerinde önem arz eden pamuk, Anadolu’nun da en değerli kaynaklarından biri olmuş ve bu coğrafyada da yetiştirilerek kendine yer edinmiştir. Özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde iplik haline getirilerek özenle dokunmuş, hem ülke içindeki ihtiyaçları karşılamış hem de dünyanın birçok yerinden talep görmüştür. Oldukça kıymetli bir dokuma türü olan pamuklu dokuma, Selçuklular döneminde sultanlar tarafından tercih edilmiş ve ipekli dokumalarla birlikte Avrupa hükümdarlarına da hediye olarak gönderilmiştir ¹⁶. Selçuklular döneminde, hükümdarlara hediye edilecek kadar kıymet verilen pamuklu dokumalar bu değerlerini Osmanlılar döneminde de korumuşlardır. Pamuk esasen, devletlerden ziyade Anadolu coğrafyasının en kıymetli ürünlerinden biri olmuş ve bu beyaz altın, Türklerin dokumacılığıyla daha da kıymetlenmiştir.

Osmanlı döneminde pamuk, başta Çukurova bölgesi olmak üzere birçok bölgede düzenli bir şekilde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle güneyde ve nemli iklim bölgelerinde en verimli şekilde yetiştirilen bu bitki bazen ham madde olarak satılmış ve kazanç sağlamış, bazen de dokunduktan sonra ticari sahada kendine yer bulmuştur. Her iki türlü de pamuğun hem ülke içi kullanımda hem de dış ticarete ne kadar mühim bir bitki olduğu zamanla daha iyi anlaşılmış ve özellikle Amerikan iç savaşıyla birlikte başlayan sürecin ardından pamuk üzerine çalışmalar yapılmıştır. Dünyanın ham madde ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan Amerika’da patlak veren savaş, üretimi de durma noktasına getirmiş ve başta İngiltere olmak üzere birçok bölge ham madde arayışına girmiştir ¹⁷.

Ham madde ihtiyacını bu süreçte Osmanlıdan karşılayan İngiltere, pamuk konusundaki çalışmaların resmileşmesine ve bölgenin yatırım almasına da vesile olmuştur. Bu döneme kadar sınırlı iş gücü sebebiyle, kısıtlı bir üretim yapan çiftçiler, yapılan yatırımlar neticesinde daha iyi verim alabilmek için programlı bir şekilde çalışmışlardır. Kısaca, Amerika’yı derinden etkileyen bu iç savaş, Osmanlı için kârlı olmuş, bu süreçte hem ciddi bir kazanç sağlanmış hem de pamuk adına ileriye dönük çalışmalara başlanmıştır ¹⁸.

¹⁶Necati Turgay, Türkiye’de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti (Cumhuriyet Devrinde), Kanaat Basımevi, Ankara, 1952, (Türkiye’de Pamuk), s. 8.

¹⁷Yaktı, s. 275-280.

¹⁸Yaktı, s. 280.

Osmanlı'nın pamuk üretiminde ve dokumasında ilerlemeye başladığı bu dönemde, I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve dünya genelinde üretim durma noktasına gelmiştir. Savaşın ardından da sular durulmamış ve pamuk, uzunca bir süre arka planda kalmıştır. Ancak Türkiye her ne olursa olsun pamuk ve pamuk endüstrisini yok saymamış ve kısıtlı imkânlarla da olsa çalışmalara devam etmiştir. Savaşın hemen arkasından başlayan Milli Mücadele dönemiyle birlikte üretim, dokuma ve ticaret yok denecek kadar az duruma düşse de bu süreci takiben tarım ve özelinde pamuk üzerine yoğun çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların sürekliliği hemen her dönemde korumuştur.

2.1.Milli Mücadele Döneminde Pamuk

Pamuk, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlıda da birçok alanda kullanılan bir ürün olmuş fakat ülke içindeki üretimi yeterli olmadığı için çoğu kez dışardan alınmıştır. Ancak Amerika'da iç savaşın başlaması ve üretimin düşmesiyle başta İngiltere olmak üzere birçok bölgede ham madde ihtiyacı ortaya çıkmış ve rota Ortadoğu'ya çevrilmiştir. Burada da üretim için en önemli bölge Çukurova özelinde Osmanlı olmuş ve Osmanlı için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı için pamuk üretimi o güne kadar sınırlı düzeyde olsa da İngiltere'nin hamleleriyle birlikte daha verimli ürün elde edebilmek için adımlar atılmıştır. İngiltere, pamuk üretiminin ve kalitesinin artırılması için kendi pamuk şirketlerinden heyetlerini Osmanlı'ya göndermiş ve hem üretimi artırmak hem de İngiltere'ye ihracı daha düzenli bir şekilde sağlamak adına Manchester Pamuk Tedarik Birliği'ni kurmuştur. İngiltere'nin gönderdiği komitenin çalışmalarıyla bölgenin önemi artmış ve dolayısıyla yatırımcıların da dikkatini çekmiştir. Böylece Osmanlıda pamuk üretimi öne çıkmış, hem ülke içindeki ihtiyaç karşılanarak ekonomi büyük bir yükten kurtulmuş hem de ihracatla birlikte ülke ekonomisi kazanç elde etmiştir. Amerikan iç savaşının son bulmasının ardından Osmanlı pamuk piyasasında tekrar bir düşüş yaşanmış ancak pamuğun önemini ve getirilerini öğrenen Osmanlı, pamukçuluk çalışmalara devam etmiştir ¹⁹. Fakat çalışmaların artmaya başladığı bu dönemde büyük savaş başlamış ve dünya genelinde üretim durma noktasına gelmiştir.

¹⁹Sacit Uğuz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mersin Limanı'nda Pamuk Ticareti”, Rahmi Deniz Özbay ve Cihan Yapıştırın (Haz.), Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2016 – İstanbul, Bildiriler Kitabı (s. 257-272), İstanbul Yayınları, İstanbul, 2016, s. 259-261.

19. yüzyılın sonlarında dünyada kutuplaşmalar başlamış, İtilaf ve İttifak devletleri olmak üzere iki cephe ortaya çıkmış ve devletler kendi içlerinde savaş hazırlıklarına girişmişlerdir. Savaş fikrinin arkasında birçok neden olmasına karşın savaşın esas tetikleyicisi Avusturya veliahdı ve eşinin Sırp lar tarafından öldürölmesi olmuş ve bu hamlenin üzerine 1914'te savaş fiilen başlamıştır. Almanya ile yapılan gizli görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti de İttifak cephesine katılarak fiilen savaşa girmiştir ²⁰. Nihayetinde tüm savaş ölkelerinde olduğu gibi Osmanlıda da seferberlik ilan edilmiş ve kadın erkek herkes cephede veya cephe gerisinde çalışmıştır. Bu durum da doğrudan üretimi etkilemiş ve özellikle tarımsal üretim yok denecek kadar az bir seviyeye düşmüştür. Esasen bu süreçte tüm dünyada üretim azalmıştır ancak Osmanlı, savaşa giren diğer ölkeler için yalnızca bir 'taraf' olarak kalmamış daima saldırılara ve işgallere uğramıştır. Bu durum da onu savaş bittikten sonra dahi zorlu bir süreçle karşı karşıya bırakmıştır.

Savaşın kaybeden cephesinde yer alan Osmanlı'da, imzalanan ateşkes antlaşmasıyla birlikte işgaller başlamış ve savaş dünyada bitmiş olsa bile Osmanlı'da devam etmiştir. Yapılan işgaller neticesinde üretim ciddi oranda azalmış ve pamuk üretiminin yapıldığı bölgelerde ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Burada özellikle Fransa, Adana'da üretimin devam etmesi adına krediler sağlamış ancak işgal güçlerinin yarattığı güvensiz ortam nedeniyle istenilen verim alınamamış ve düşüş devam etmiştir. Bunun üzerine bölgeyle ilgilenen muhasebe müdürü ve defterdar yardımcısı yine Fransız olmak kaydıyla değiştirilmiş ve üretim işgale rağmen sınırlı bir şekilde de olsa devam etmiştir ²¹.

Savaş sonucunda yenilen cephede yer alan Osmanlıda işgaller başlamış ancak bu işgallere karşı bölgelerde yerel direnişler de ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının önderliğiyle yerel direnişler ulusal bir boyut kazanmış ve böylece yeni bir mücadele süreci başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte başlayan, art arda düzenlenen kongreler ve genelgelerle ulusal bir hüviyet kazanan bu Milli Mücadele neticesinde Anadolu, işgallerden kurtularak yeniden ayaklanmışır. Bu uzun yolun neticesi zaferle sonuçlanmış ancak yol boyunca başta pamuk olmak üzere birçok sektörde düşüşler yaşanmış ve ölkede ciddi bir ekonomik kriz baş göstermiştir.

²⁰Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 22. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93-94.

²¹Yaktı, s. 288-289.

Sürecin en önemli düşüşlerinden biri pamuk piyasasında yaşanmış ve pamuklu dokumada 1913'ten 1918'e kadar geçen zamanda %50'nin üzerinde bir gerileme yaşanmıştır ²². Buna karşın Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanması ve işgal altındaki toprakların kurtarılmasıyla Anadolu'da yeni bir dönem başlamış ve bu dönemin ekonomik kalkınması için en önemli aktörlerden biri de tarım ve özelinde pamuk olmuştur. İşgal şartlarına rağmen devam eden üretim bundan sonra daha da hız kazanmış ve atılan adımlar neticesinde bağımsız bir şekilde varlığını korumuştur.

Büyük Taarruz'un ardından yenilen Yunan ordusu, İtilaf Devletleri aracılığıyla meclis hükümetine barış görüşmeleri için çağrıda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise, Anadolu'nun kurtarıldığını ve görüşmelerin ancak Trakya için yapılabileceğini, bunun için de Yunanistan veya İngiltere'nin başvuru yapması gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Mustafa Kemal Paşa'ya Edirne dâhil Doğu Trakya'nın boşaltılacağına dair bir nota göndermiş ve mütareke talebini tekrar etmiştir ²³. Yapılan temaslar neticesinde görüşmeler, 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başlamış ve 14 maddelik mütareke 14 Ekim'de imzalanmıştır. Böylece Osmanlı'nın hukuki varlığını yitirdiği kabul edilmiş ve yeni Türk devletinin varlığı kabul görmüştür. İtilaf Devletleri ile meclis hükümeti arasında da barış görüşmeleri gündeme gelmiş ve her iki taraf Lozan'da bir araya gelmeye karar vermiştir ²⁴.

2.1.1. Lozan Barış Antlaşması ve iktisadi kararlar

İtilaf Devletleri ile Ankara arasında yapılan temaslar neticesinde barış görüşmesinin düzenlenmesine karar verilmiş ve görüşmeler 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde başlamıştır. Meclis hükümeti tarafından görüşmeler başlamadan önce bazı sınırlar çizilmiş ve Lozan'da bu sınırlardan taviz verilmemesi gerektiği de vurgulanmıştır. Bu sınırlar içerisinde olan iktisadi mevzulardan biri kapitülasyonlar meselesi olmuştur ki bu sorun yeni kurulacak Türk devletinin milli bir iktisat kurma hedeflerinin önündeki en önemli sorunlardan biri olmuş ve tamamen kaldırılması istenmiştir ²⁵.

²²Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 11. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 166-167.

²³Cezmi Eraslan, "Mudanya Mütarekesi", DİA, İstanbul, 2005, C. 30, s. 356-357.

²⁴Temuçin Faik Ertan, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör (Ed.) Temuçin Faik Ertan), 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 136-138.

²⁵Yaşar Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), 13. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK) Yayını, Ankara, 2019, s. 374-378.

Lozan'da görüşülen iktisadi mevzulardan bir diğeri ise Osmanlı'dan kalan borçlar meselesi olmuş ve borçların o dönem Osmanlı sınırları içerisinde olan devletlerarasında paylaşılması amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda tam bağımsız bir Türk Devleti sınırlarıyla birlikte Türk heyet, Lozan'a gitmiş ve bu sınırlar taviz verilmeksizin daima vurgulanmıştır. 20 Kasım'da başlayan görüşmeler yaklaşık 2,5 ay kadar devam etmiş ancak meclis hükümetinin sınırlarının kabul görmemesi sebebiyle görüşmeler çıkmaza girmiş ve neticede dağılmıştır. Yaklaşık 3 ay süren bu kesintinin ardından taraflar, yapılan diplomatik temaslar sonucunda 23 Nisan 1923'te tekrar bir araya gelmiş ve Lozan görüşmeleri yeniden başlamıştır. Yaklaşık 3 ay süren bu müzakerelerin ardından da meclis hükümetinin çizmiş olduğu sınırlar büyük ölçüde kabul edilmiş ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır²⁶.

Anlaşmayla birlikte kapitülasyonlar tamamen kaldırılmış ve yeni kurulacak Türk devletinin iktisadi sahası için oldukça önemli bir başarı sağlanmıştır. Yunanistan'dan talep edilen tamir ve tazminat yerine de Karaağaç bölgesi Türkiye'ye bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan kalan borçların da paylaşılmasına karar verilmiştir. Her ne kadar yeni devletin payına düşen borç bedeli diğer bölgelere nazaran fazla olsa da Lozan'ın genel anlamda iktisadi sonuçları zafer olarak nitelendirilmiştir. Bu antlaşmayla birlikte aynı zamanda tam bağımsız bir ekonominin de ilk adımları atılmıştır²⁷. Antlaşmanın kabulünü sağlayan olaylardan biri de görüşmelere ara verilen dönemde düzenlenen ve yeni devletin iktisadi esaslarının görüşüldüğü İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Tam bağımsız bir devlet için tam bağımsız bir ekonomi inşası üzerine, birçok meslek grubunun katılımıyla toplanan kongre, alınan kararların ve taleplerin ciddiyetini ortaya koymuştur²⁸.

2.1.2. İzmir İktisat Kongresi

Kurtuluş Savaşı'nın ve tüm bu mücadele sürecinin ardından Anadolu iktisadi mevcut tüm yapı taşlarıyla birlikte tam anlamıyla tahrip olmuştur. Topyekûn mücadelede halk, elinde olan her şeyi ordu için kullanmış, savaş süresince üretim durmuş ve haliyle ekonomik bir kriz meydana gelmiştir.

²⁶Akşin, s. 177-181.

²⁷Akbıyık, s. 382-384, 389-392.

²⁸Emre Güneşer Bozdağ, "Türkiye İktisat Kongresi-İzmir 1923: Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Atılan İlk Tohum", TÜRKTOB Dergisi, S. 27, 2018, s. 29,42.

Krizi atlatabilmenin tek çaresi ise bir yol haritası belirleyerek planlı bir şekilde ve özellikle hep birlikte hareket etmektir ve Gazi Paşa da bunun bilincinde olmuştur. Osmanlı'dan devralınan iktisadi miras pek parlak olmadığı gibi savaşın getirdiği tahribat da oldukça büyük olduğu için henüz devletin yönetim şekli belirlenmeden, bir kongrenin düzenlenmesi ve iktisadi bir haritanın çizilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu karar üzerine düzenlenecek olan iktisadi kongrede, ülkedeki hemen her meslek grubunun temsilcilerinin yer alması istenmiş, böylece farklı meslek gruplarının birbirlerini tanımaları ve ihtiyaçlarını bilerek kendi iş akışları arasında da ona göre hareket etmeleri amaçlanmıştır ²⁹.

Lozan Görüşmelerinin ilk devresinden sonra 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan ve yeni devletin iktisadi yol haritasını çizmeyi amaçlayan kongreye çeşitli meslek gruplarından 1135 delege katılmıştır. Ziraat, ticaret, sanayi ve işçi gruplarının katılımıyla açılan kongrenin esaslarının başında; Türkiye'nin tam bağımsızlığı ve özellikle ekonomik bağımsızlık vurgulanmış, bu bağımsızlığın asla feda edilmeyeceği ve memleketin iktisadını yükseltmek için daima çalışılacağı ifade edilmiştir ³⁰. Kongrenin açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, milli iktisadın bir milletin hayatını doğrudan etkilediğini ve dolayısıyla kurulacak olan yeni Türk devletini, layık olduğu seviyeye yükseltmenin yolunun da milli iktisada önem vermekten geçtiğini vurgulamıştır ³¹.

Uzun ve hararetli geçen görüşmelerin ardından kongre, yeni devletin iktisadi esaslarını büyük ölçüde belirlemiştir. Buna göre Türkiye'nin yeni ekonomik politikası ne tam anlamıyla bir liberal politika, ne Sovyetlerin umduğu gibi komünist bir politika ne de sosyalist bir politikadır. Yeni Türk devletinin iktisadi politikası tamamen kendisine, kendi kaynaklarına ve gelişim düzeyine göre hazırlanacak olan karma ekonomi politikası olarak belirlenmiştir. Karma ekonominin klasik iktisadi politikalara nazaran Türk ekonomisi için daha doğru olduğu kabul edilmiş ve bu politikayla birlikte Türk ekonomisi için planlı bir iktisadi dönem başlamıştır ³². Bu karma politikayla özel girişimlerin destekleneceği, bu girişimlerin en doğru ve düzenli şekilde sürdürülmesi için gerekli olan imkânların da devlet tarafından sağlanacağı öngörülmüştür ³³.

²⁹Yalın Alpay ve Emre Alkin, Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi, 4. Baskı, Hümanist Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2020, s.18.

³⁰A. Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, 4. Baskı, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 12, 19.

³¹İnan, s. 57-58.

³²Metin Kopar, Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 17.

³³Alpay ve Alkin, s. 23.

Milli iktisat esaslarının belirlendiği kongrede ziraat için de önemli bir yer ayrılmış, ziraatın Türkiye için oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle ziraatı geliştirebilmek adına da çeşitli kararlar alınmış ve planlı bir şekilde uygulamaya geçilmiştir. Köylü ve çiftçilerin ziraatı daha iyi ve modern tekniklerle öğrenmeleri adına kitap ve dergilerin basılmasına, yine bu konuda eğitici nitelikte olan filmlerin satın alınmasına, çiftçilerin güvenliği için çeşitli önlemlerin alınmasına ve en önemlilerinden biri olan ve özellikle toplanma usulleri sebebiyle de oldukça tartışılan aşar vergisinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bunların dışında aynı zamanda çiftçi yetiştirmek için mekteplerin açılmasına ve tarımda makineleşme sürecini hızlandırmak adına makinelerin imal edilmesine, fabrikaların kurulmasına karar verilmiştir ³⁴.

Kongrede alınan önemli kararlardan biri de girişimleri destekleyecek ticaret ve sanayi bankalarının kurulması olmuş ve Cumhuriyet'in ilanını takip eden süreçte bankalar açılmıştır ³⁵. İzmir İktisat Kongresi, Osmanlı'dan arta kalan iktisadi sistemi tam anlamıyla değiştirmiş ve Lozan'la başlayan milli iktisat adımlarını daha sağlam bir zemine oturtmuştur. Bu iktisat kongresi aynı zamanda Lozan'da da Türk heyete güç vermiştir. Lozan görüşmelerinin ikinci devresinde Türkiye'nin milli iktisat için attığı adımlar da görülmüş ve savaşlarla kazanılan bağımsızlığın iktisadi sahada da kendisini gösterdiğine şahit olunmuştur. Bu da bir anlamda konferansta alınan kararlarda etkili olmuş ve Türk iktisadının temeli sağlam bir şekilde atılmıştır ³⁶.

2.2. Cumhuriyet'in İlanı ve Pamuk

Sahada savaşlarla elde edilen zaferin diplomatik cephede de kendisini göstermesinin ardından kurulacak olan yeni devletin yönetim şekli belirlenmiş ve 29 Ekim 1923'te tam bağımsız ve demokratik bir yönetim olarak Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bunun ardından ilk olarak dışa bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Bu bağımlılıktan kurtulmak adına İzmir İktisat Kongresi'nde misak-ı iktisadi sınırları çizilmiş, yeni ekonomi politikaları belirlenmiş; Lozan'da da önemli bir başarı elde edilmiş ve en büyük sorunlardan biri olan kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır.

³⁴İnan, s. 21-32.

³⁵Alpay ve Alkin, s. 22-23. ; Necdet Aysal, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 194.

³⁶Mehmet Akif Tural, "Barış İçinde Cumhuriyet'e", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), 13. Baskı, AKDITYK Yayını, Ankara, 2019, s. 412-413.

Her fırsatta vurgulanan ‘ziraat ülkesi’ kavramı Cumhuriyet’in ilk yıllarında iktisadi kalkınmanın temellerinden biri olarak görülmüştür. Buna istinaden ülkede yetiştirilebilecek ürünlerin ihtiyaç düzeyleri ve getirileri belirlenmiş ve zirai bir yol haritası çizilmiştir. Bu haritanın en önemli duraklarından birisi ise pamuk olmuştur. En önemli ham maddelerden biri olan pamuğun üretimi, ülke içindeki ihtiyacı karşılaması ve dışa bağımlılığı azaltması açısından oldukça önemlidir. Ancak bunun da ötesinde pamuğu en iyi şekilde üretilip ihraç etmek ülkeye büyük ölçüde kazanç sağlayacaktır ³⁷. Anadolu pamuğa yabancı olmamakla birlikte Sanayi Devrimi’nin ardından hızla artan makineleşme nedeniyle dönemin diğer üretim ve dokuma merkezlerinin gerisinde kalmış ve pazardaki payı düşüşe geçmiştir. Ancak Cumhuriyet devrinde bu düşüş planlı bir çalışmayla tekrar yükselişe dönüşmüş ve pamuk, ülkenin en önemli kazançlarından bir olarak kendisini göstermiştir ³⁸.

Cumhuriyet’in ilanından hemen önce toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar neticesinde tarım ve endüstrinin ülke için önemi tam anlamıyla belirlenmiş ve harekete geçilmiştir. Ancak önce, en önemli sorunların başında gelen sanayideki eksiklik ve sermaye yetersizliğinin çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bunun için de üretici ve girişimciyi öne çıkarmak adına kararlar alınmış ve hemen ardından da uygulamaya geçilmiştir. Kongrede alınan kararlar çiftçiyi, işçiyi korumaya ve teşvik etmeye yönelik olmuş ve güvenliklerinin sağlanması adına her türlü güvence verilmiştir ³⁹. Ayrıca sermaye yetersizliğini çözebilmek ve girişimcileri desteklemek adına bankaların kurulmasına karar verilmiş ve çok geçmeden Cumhuriyet’in ilk bankası kurulmuştur. Bankalarla birlikte esas hedef ülkedeki girişimi artırmak ve sanayiye geliştirmek olmuştur ⁴⁰.

Dokuma sanayisi ve özelinde pamuk için de oldukça önemli olan bu kararın uygulanmasıyla şeker fabrikalarından kömür işletilmesine kadar birçok sektörde girişimlerin önü açılmış ve özellikle dokuma sektöründe de yeni bir süreç başlamıştır ⁴¹. Bankalarla desteklenen üretici ve girişimciler kısa bir süre sonra tamamen kaldırılan aşar vergisiyle de rahat bir nefes almış ve hemen arkasından zirai çalışmalar ve özelinde pamuk çalışmaları da hız kazanmıştır.

³⁷Turgay, Türkiye’de Pamuk, s. 1.

³⁸Antonie Zischka, Pamuk İçin Gizli Harp, çev. Hasan Erdinç, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1937, s. 138-139.

³⁹İnan, 21-23.

⁴⁰Alpay ve Alkin, s. 25-26.

⁴¹Kopar, s. 88.

2.2.1. Türkiye İş Bankası

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ön plana çıkarılmış ve iktisadi adımlar hız kazanmıştır. Memleketin ekonomik gelişimi oldukça önemlidir ancak bu gelişimin önünde ciddi bir sermaye problemi vardır. Bu sorunu çözebilmenin yolu ise ulusal bankacılıkta görülmüş ve en kısa sürede bankaların açılması ve özel girişimin desteklenmesine dair bir karar alınmıştır. Bu karar, ülkedeki tüm iktisadi alanlara ve özellikle dokuma sektörüne can suyu niteliğinde olmuş ve faaliyete geçmesiyle birlikte girişimler de hızla artmıştır⁴². Cumhuriyet'in ilk yıllarında dokuma sektörü başta olmak üzere ülkede ciddi bir kriz mevcuttur. Bu durumda üretimin azalması ve savaşın getirdiği yoksulluk etkili olmuştur ancak öncesinde de durum pek parlak değildir. Özellikle sanayi konusunda geride kalan Anadolu'da daha çok dokuma tezgâhları ve küçük çaplı imalathanelerle ihtiyaçlar karşılanmış ancak bu da yetersiz olunca dışardan alım artmaya başlamıştır. 1923 yılı verilerine göre ithalat 145 milyonu bulurken –ki bunun büyük bir bölümünü giyim eşyası olmuştur- ihracat 85 milyon olarak gerçekleşmiştir⁴³.

Dışa bağımlılık ve ekonomik kriz, Anadolu'da kökten bir değişimin gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuş ve bu değişimin ilk somut adımlarından biri İş Bankası'yla birlikte atılmıştır. Bankalarla birlikte ilk etapta girişimcilere teşvik sağlamak, yerli ve yabancı sermayeyi artırmak, fabrikaların açılmasına ve sanayinin gelişmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Ziraat Bankası'nda düzenlemeler yapılmış ve bankanın faaliyet alanı genişletilmiştir⁴⁴. Ziraat Bankası'nın hemen ardından tam anlamıyla ticarete ve sanayiye yönelik olmak kaydıyla 26 Ağustos 1924'te Türkiye'nin ilk ulusal bankası sıfatıyla, İş Bankası kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan bankanın genel müdürlüğüne Celal Bayar getirilmiş ve bankanın ilk sermayesini de Mustafa Kemal Paşa bağışlamıştır. İş Bankası'nın kuruluş amaçlarında; bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek, girişimcilik faaliyetlerine katkıda bulunmak, gerekli araç gereçlerin üretimini sağlamak veya üreten şirketlere katılmak, sınai ve ticari girişimleri kendi adına veya girişimci adına yürütmek gibi esaslar yer almıştır⁴⁵.

⁴²İ. Ceyhan Koç, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, Atatürk Dergisi, C. 3, S. 1, 2010, s. 157-159.

⁴³Murat Pıçak, Duygu Süloğlu ve Abdullah Eker, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi”, *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, (Ed. Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç ve Kerem Çolak), Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, Kocaeli, 2017, s. 145.

⁴⁴Pıçak, Süloğlu ve Eker, s. 147.

⁴⁵Alpay ve Alkin, s. 25-26.

Bu esaslar doğrultusunda her geçen gün girişimler artmaya başlamış ve iktisadi ivme yukarı doğru bir seyir izlemiştir. İş Bankası'nın ardından ülkede bankacılık alanında da bir artış başlamış ve kısa zamanda gerek devlet gerekse de özel girişimlerle çeşitli bankalar kurulmuştur. Böylece sermaye konusu çözümlenmeye başlamış ve dokumacılık dâhil, ülke genelinde birçok sektörde üretim banka iştirakleriyle hız kazanmıştır ⁴⁶. Kısa zamanda dokumacılıkta da artış başlamış, gerekli araç gereçlerin tedariki ve bankanın da iştirakleriyle dokumada küçük imalathanelerden büyük çaplı sanayi kuruluşlarına geçiş başlamıştır ⁴⁷.

İş Bankası'nın kurulması ve girişimlerin başlamasıyla ülke içindeki yeterlilikler ve kazanım alanları ön plana çıkmış ve burada dışa bağımlılığın en önemli alanlarından biri olan giyim özelinde, dokuma sanayisi yakından takip edilmiştir ⁴⁸. Tarih boyunca pamuklu ve ipekli dokumada Anadolu oldukça önemli bir merkez olmuş fakat zamanla arka planda kalmıştır. Buna karşın Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte pamuk çalışmaları tekrar başlamış, üretimi artırabilmek ve sanayiye geliştirebilmek için çeşitli incelemeler yapılmıştır ⁴⁹. Bu çalışmalar arasında yine İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda tarım ürünlerinden alınan, aşar vergisinin kaldırılması vardır ki bu da özellikle üreticiler için oldukça önemli bir adım olmuştur.

2.2.2. Aşar vergisinin kaldırılması

1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Osmanlı'dan devralınan iktisadi durum değerlendirilmiş ve yeni adımlar atılmıştır. Kongrede Osmanlı Devleti'nin vergi sistemi de gündeme getirilmiş ve tarımsal üretim üzerinden alınan aşar vergisi tartışılmıştır. Osmanlı vergileri içerisinde oldukça büyük bir yere sahip olan aşar vergisi, Osmanlı'nın en önemli gelir kaynaklarından biri olduğu gibi Milli Mücadele döneminde meclis hükümeti için de önemli bir kaynak olmuştur. Bu dönemde %12,5 oranında tahsil edilen vergi, Osmanlı'da daha üst sınırları da görmüş ve köylüleri ciddi anlamda zora sokmuştur ⁵⁰. Verginin oranı her ne kadar üreticiyi zorlasa da esas sorun vergiyi tahsil etmekle mükellef olan mültezim sınıfı olmuştur.

⁴⁶Kopar, s. 88-89.

⁴⁷Sinan Sönmez, "Türkiye İş Bankası'nın "Misyonu" ve İştirakçilik Politikası (1924-1945)", Mülkiye Dergisi, C. 25, S. 231, 2014, s. 29-30.

⁴⁸Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 85-87.

⁴⁹Turgay ve Bailleux, s. 10-17.

⁵⁰Alpay ve Alkin, s. 31.

Mültezimler devlete verecekleri oranın üzerinde bir kazanç sağlayabilmek adına köylüyü kendisine bağımlı kılarak zora sokmuş ve bu durum üretimi etkilemiştir. Kendi içinde feodal bir yapı kuran mültezimlerin baskıları neticesinde çiftçilerin çalışma koşulları da zorlaşmış ve üretim azalmaya başlamıştır. Buna karşın aşarın 1923 bütçe gelirindeki yeri %27,9 olmuş ve devletin gelir kaynağının büyük bir kısmı yine buradan karşılanmıştır. Yine de köylünün üzerindeki baskı ve vergi toplama usulleri yeni devletin yapısına uygun olmamış ve İktisat Kongresi'nde de dile getirilmiştir. Kongrede verginin kaldırılmasını talep eden kesim çiftçi ve işçi kesimi olmuş, tüccar ve sanayi kesimi ise verginin düzenlenmesi taraftarı olmuştur ⁵¹. Ancak kongre sonunda verginin kaldırılmasına karar verilmiştir. Aşarın kaldırılmasındaki en önemli etken küçük üreticileri desteklemek yüklerini hafifletmek olmuştur. Verginin kaldırılmasının ardından girilen toparlanma süreci de devletin doğru bir adım attığını kanıtlar nitelikte olmuştur ⁵².

1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda kaldırılmasına karar verilen aşar vergisinin kararın ardından tam olarak kaldırılması 1925'i bulmuştur. Cumhuriyet'in ilanının ardından hız kazanan iktisadi adımların arasında aşar vergisi, yerine uygun bir vergi sisteminin getirilmesine kadar bir müddet daha yerinde kalmıştır. Aşarın yerine getirilecek vergiler ise uzunca bir süre meclis gündeminde yer edinmiş ve vekillerce tartışılmıştır. 1924-1925 yıllarında gündemde yer alan bu konu dâhilinde tarım ürünlerinden alınan aşarın yerine, tamamen topraktan alınacak bir verginin getirilmesi konusu tartışılmıştır. Aynı zamanda ürünlere yönelik vergilendirmenin yapılması da görüşülmüştür. Nitekim meclis oturumlarında da ürünler ve üretim alanları tek tek sıralanmış ve oylamaya sunularak yeni bir sistem geliştirilmeye çalışılmıştır ⁵³.

Aşar vergisinin yerine düzenlenecek olan verginin hangi ürünlerden hangi durumlarda alınacağına dair yapılan görüşmelerde pamuk için de ayrı bir parantez açılmış ve şartlar belirlenmiştir. Buna göre pamuk üzerinden alınacak vergi için de fabrika veya çırçır yapılan yerlerdeki pamuk fiyatları veya balya haline getirildikten sonraki rayiç üzerinden vergi alınmasına karar verilmiştir ⁵⁴. Yapılan düzenlemelerle iltizam-mültezim usulünün kaldırılmış olması ve vergilerin toprak üzerinden alınması üreticinin rahat bir nefes almasını sağlamış ve Osmanlı'dan kalan vergi tahsil sistemi de değişmiştir.

⁵¹Kopar, s. 111-113.

⁵²Pamuk, s. 177.

⁵³Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 14, 56. İctima, 15 Şubat 1925, s. 29-32.

⁵⁴TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 14, 58. İctima, 17 Şubat 1925, s. 69.

2.2.3. Pamuk üretimi

Pamuk, üretiminden endüstrisine kadar daima önemli ham maddelerden biri olmuş ve birçok bölgede üretilmeye çalışılmıştır. Ancak yetiştirme koşulları sebebiyle her bölgede verimli bir şekilde yetiştirilmesi mümkün olmamış bu nedenle iktisadi sahada da daima önemli bir meta olarak yer edinmiştir. Bu önemli ham maddenin verimli bir şekilde yetiştirilmesi için topraktan iklim koşullarına, sulamasından toplanmasına kadar uzun ve dikkatli bir sürece ihtiyacı vardır ve bu koşulları sağlayan bölgelerden biri de ilk zamanlardan itibaren Anadolu coğrafyası olmuştur. Pamuğa yabancı olmayan bu topraklarda uzun yıllardan beri pamuk yetiştirilmiş ve birçok alanda da kullanılmıştır. Zaman zaman dış ticarete de kullanılmış ve özellikle Osmanlılar döneminde dünya pazarında Türk pamuğu olarak yer edinmiştir ⁵⁵. Üretiminin dışında Selçuklular ve Osmanlılar döneminde dokuması da yapılan Anadolu pamukları birçok bölgeden talep görmüştür ⁵⁶.

Çoğunlukla tropikal ve yarı tropikal bölgelerde yetişen pamuk, yetiştiği bölgenin iklim koşullarına karşı oldukça duyarlı olan ve gelişme süreci boyunca dengeli bir sığağa ihtiyaç duyan bir bitkidir. Ani sıcaklık değişimlerine karşı dayanıklı olmayan bu bitki, genellikle yıllık bir bitki olarak yetiştirilir ve yetiştirildiği bölgeye göre farklı zaman aralıklarında gelişim gösterir. Sıcaklık dengesi kadar yağış ve nem oranı da pamuk için oldukça önemli etkenlerdendir. Özellikle suya çok ihtiyacı olan bu bitkinin yağış oranı konusunda da dengeli bir iklimde yetiştirilmesi ve nem dengesini koruyabilecek bir toprakta ekilmesi verimi ciddi oranda arttıran etkenler olmuştur ⁵⁷. Tüm bu şartlar düşünülünce Anadolu coğrafyası pamuk yetiştirmek için oldukça önemli bir bölge olarak ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla pamuk, iklim şartları ve verimli topraklarıyla başta Çukurova ve Ege bölgeleri olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde yetiştirilmiş ve kullanılmıştır ⁵⁸. Zamanla çeşitli bölgelerde denenerek yetiştirilen ve endüstride -ilk zamanlar sınırlı olarak da olsa- kullanılan pamuğun bu coğrafya için özellikle iktisadi yönden önemi oldukça büyük olmuştur.

⁵⁵Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 10-14.

⁵⁶Turgay ve Bailleux, s. 10-11.

⁵⁷Hamdi Kara, "Türkiye'de Pamuk Üretim Alanları", Coğrafya Araştırmaları Dergisi, S. 11, Ankara, 1988, s. 73-74.

⁵⁸Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 29-39.

Tarım için oldukça verimli toprakları olan Anadolu'nun en önemli gelir kaynağı yine tarım ürünleri olmuş ve bunların başında da birçok alanda kullanılabilen pamuk gelmiştir. Anadolu'nun iklim şartlarına da oldukça uygun olan bu bitki sayesinde hem ülke içindeki ihtiyaç karşılanmış –ki başlangıçta temel amaç bu olmuştur- hem de birçok bölgeye ham madde olarak satışı yapılmıştır. Ayrıca ülke içindeki sanayi kuruluşlarının da en önemli ham maddesi olan pamuk, dokuma sektörü başta olmak üzere birçok sektörde kullanılmış ve böylece milli gelir içerisindeki yeri de daima önemli olmuştur ⁵⁹. Mevcut konumu dolayısıyla Anadolu'yla erken tanışan ve eski tarihlerden beri bu coğrafyada kendine yer edinen pamuk, Cumhuriyet döneminde de hükümet programında yer almış ve bu dönemde pamuğun düzenli bir şekilde gelişimi için birçok çalışma yapılmıştır.

Milli Mücadele döneminde üretimi oldukça azalan pamuğu tekrar eski seviyesine yükseltebilmek ve verimi daha da artırabilmek adına henüz Cumhuriyet ilan edilmeden evvel de girişimlerde bulunulmuştur. Düzenlenen kongreler ve eğitimlerle birlikte Türk pamuğunu dünya piyasasının üst sıralarına taşımak amaçlanmıştır. Bu süreçte başta Çukurova olmak üzere birçok bölgede pamuk özelinde çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Çalışmalar ilk etapta, tohumundan toplanmasına kadar pamuğun üretimini düzenlemek ve bitkiye bulaşan hastalıklarla mücadele etmek üzerine olmuş, kaliteli bir pamuk üretimi hedeflenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki mevcut pamuk üretimi ülke içindeki ihtiyacı dahi karşılayabilecek bir düzeyde olmamıştır. Buna karşın işgalleri henüz atlatmış olan ülkede pamuk üretimi tam olarak durmamış ve devam etmiştir. Bu yüzden ilk etapta pamuk üretimini artırabilmek adına girişimlerde bulunulmuştur ⁶⁰.

Pamuk üretiminin artırılması için gerekli tedbirler daima meclis gündeminde de yer almıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında üretimin verimli bir şekilde artırılmasının ülke iktisadı için oldukça önemli olduğu her daim vurgulanmış ve sunulan önergelerle de pamuğun gündemde kalması sağlanmıştır. Örneğin Ocak 1924'te Denizli Mebusu Yusuf Bey, ülkedeki pamuk bölgelerinde üretim yapan çiftçilerin üretimi artırabilmeleri için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ifade eden bir önerge sunmuş ⁶¹ ve önergesinde pamuğun üretiminin artırılmasının iktisadi cephede de ciddi bir kazanım sağlayacağını vurgulamıştır ⁶².

⁵⁹Kara, s. 71.

⁶⁰Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 14-15.

⁶¹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 4, 80. İçtima, 7 Ocak 1924, s. 703.

⁶²Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0 / 6.35.10, s. 1-3.

Birçok sektörde ham madde olarak kullanılan pamuk, dünya ticaretini büyük ölçüde etkileyen tarım ürünlerinden biri olmuş, hem savaş hem de barış zamanlarında petrol kadar önemsenmiştir. Bu nedenle pamuk için verilen mücadele, petrol için verilen mücadeleyle eşdeğer tutulmuş hatta bazen daha da önemli görülmüştür ⁶³. Üretimi belirli koşullara bağlı olan pamuğun her yerde yetiştirilememesi ise ticari sahayı etkilemiş ve pamuk dış ticaretin en çok aranan ürünlerinden olmuştur. Bu durum pamuğun verimli bir şekilde üretildiği Türkiye'yi de etkilemiştir. Özellikle uzunca bir müddet dünyada birçok bölgeye pamuk ihraç eden Osmanlı'dan sonra dünya piyasasında yer edinen Türk pamuğu, savaşların ardından arka planda kalsa da cumhuriyetin ilanıyla tekrar gündeme getirilmiştir ⁶⁴.

Pamuk çalışmalarında ihraç mevzusuna dikkat çekilmiş, Türk pamuğunu dünya piyasasında ön plana çıkarmak amaçlanmıştır. Özellikle Adana pamuklarının ihracına dair meclise bir önerge sunan İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, pamuk ihracının önemine dikkat çekerek bu konuda tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır ⁶⁵. Zira pamuk yalnızca dokuma sanayisinin değil birçok sektörün ham maddesi olmuş ve savaş zamanlarında da büyük önem arz etmiştir ⁶⁶. Pamuğun üretimine ve ihracına dair tedbirler almak da ülkenin geleceği için önemli görülmüştür. Henüz yeni biten savaşların ardından verilen diplomatik mücadelelerin üstesinden gelebilmenin tek yolu da ekonomiyi sağlam tutmak olarak görülmüş ve burada da pamuk öncelikli mevzulardan biri olmuştur ⁶⁷.

Pamuğu geliştirebilmek adına atılacak adımlar; zirai, sınaî ve ticari hedefler olarak belirlenmiştir. Bu hedeflerin yerine getirilmesiyle Türk pamuğunun dünya piyasasında üst sıralara çıkması amaçlanmış ve beyaz altının yükselişi tekrar başlamıştır. Anadolu'nun aşına olduğu bu bitkiyi yetiştirmek için ilk olarak yeni yöntemler öğrenilmiş ve üreticiye de öğretilmiştir. Modern yöntemlerle hem ağır iş gücünün ve maliyetin azaltılması hem de doğru ekim işlemiyle zarara uğramadan hasat alınması amaçlanmıştır ⁶⁸. Aynı zamanda ülkede yetişmekte olan pamuk çeşitleri incelenmiş ve dünyada yetiştirilen diğer türlerin de bu topraklarda ne şekilde yetişebileceğine dair araştırmalar yapılmış, böylece Türkiye'ye en uygun türleri bulmak amaçlanmıştır. Bu ıslah işlemi de Ziraat Vekâleti tarafından yapılmış ve pamuk ıslahı için ofisler de kurulmuştur ⁶⁹.

⁶³Zischka, s. 3.

⁶⁴Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 13-15.

⁶⁵BCA, 30.10.0.0 / 6.36.13, s. 1-2; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 5, 96. İçtima, 6 Şubat 1924, s. 604.

⁶⁶Zischka, s. 23.

⁶⁷Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 11.

⁶⁸Turgay ve Bailleux, s. 420 - 421.

⁶⁹Turgay, Pamukçuluk, s. 10-12. ; Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 63-64.

Pamuğun en modern usullerle ve standardize edilmiş bir şekilde üretilmesinin dışında önem arz eden ve özellikle verimini oldukça etkileyen bir diğer konu da pamuk hastalıkları ve böceklerle mücadele konusu olmuştur. Bu hastalıklarla mücadele adına ilk etapta doğru koşullarda ekim yapmak ve elbette sulamaya özen göstermek ön planda tutulmuş ancak hastalık veya böcek arız olması durumunda da ibre, ilaçlamalara ve hassas bir bakıma çevrilmiş ve hükümet bu konuda çeşitli adımlar atmıştır⁷⁰. Pamuk bitkisinin üretimine ve bakımına mümkün mertebe dikkat eden hükümetin burada öncelikli hedefi elbette ülke içi kullanım olmuş ve özellikle sağlıklı üretim yapmak için çalışmıştır. Ülke içi tüketimi karşılamak dışardan alınan pamuk miktarını düşüreceği için önemli bir getiri olarak görülmüş ve bunun haricince pamuk ihraç edebilmenin de ülkeye ciddi bir kazanç sağlayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla pamuğun kalitesini artırmak ve korumak için sürekli incelemeler yapılmıştır⁷¹.

En verimli pamuk bölgelerinden olan Çukurova bölgesi, pamuk ihracı bakımından da en önemli konumların başında gelmiştir. Ancak 1923'te tohumların yetersizliği sebebiyle pamuk ihracı 3 aylık bir süre için yasaklanmış ve bu durum tüm bölgeyi etkilemiştir⁷². Tohum sıkıntılarının giderilmesi için alınan bu kararın ardından farklı tohumların ithal edilmesiyle hem yerli hem de yabancı türler ekilmeye başlanmış ve tohum sorununun önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1924'e gelindiğinde ise tedbirlerin ve ıslah işlemlerinin ardından verim, önceki seneye göre artmış ve pamuk ihracı için girişimler hız kazanmıştır. Bu dönemde yurtdışından Türkiye'ye Adana pamuklarını incelemek için heyetler de gelmiş ve büyük ölçüde olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu heyetlerden biri Ekim 1924'te, pamuk satın almak ve Adana'da ziraat sergisi açmak için gelen İngiltere sömürgeler ve eski Hindistan bakanı olmuş ve heyet olumlu sonuçlarla Adana'dan ayrılmıştır⁷³.

Endüstrinin ve ticaretin ana ürünlerinden biri olan pamuk için bu süreçte atılan en önemli adım üretim yönünde olmuştur. Hem ülke içinde kullanım hem de ülke dışına ham madde olarak pamuk satışı ülke kalkınması için elbette oldukça önemli olmuştur. Ancak bunun için de kaliteli bir üretimin yapılması şarttır. Bu nedenle öncelik ziraata verilmiş ve Türkiye'de çeşitli bölgelerde ıslah çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Farklı türlerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ekimi gerçekleştirilmiş ve böylece en uygun türler seçilmiştir.

⁷⁰Şenel, s. 77-78.

⁷¹Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 14, 20-21.

⁷²BCA, 30.18.1.1 / 6.46.18, s. 1.

⁷³BCA, 30.10.0.0 / 172.193.4, s. 1.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de pamuk üretimi belirli bölgelerde yapılmış ve bunların başında tarihi boyunca pamuk üretiminin Anadolu’daki en önemli konumlarından biri olan Çukurova (Adana) bölgesi gelmiştir. 1923 yılında Türkiye’de Adana dışında, Ege çevresi, Sakarya, Geyve (Sakarya), Maydos (Eceabat-Çanakkale) gibi bölgelerde de pamuk ekimi yapılmıştır ⁷⁴. Pamuk ekimi yapılan bu bölgelerin dışında Türkiye’de pamuk yetiştirilebilecek farklı bölgeler de vardır. Ancak ilk zamanlarda kısıtlı imkânlar sebebiyle ve ne yazık ki uzunca bir süre farklı bölgelerde pamuk ekim çalışmaları yapılamamıştır. Zamanla çeşitli tedbirlerin alınması, farklı tohumların ithal edilmesi ve ıslah yoluyla ülke içindeki mevcut bölgeler için en uygun türlerin ortaya çıkarılmasıyla birlikte ve elbette pamuk üretiminin teşviğiyle Türkiye’de birçok bölgede pamuk çalışmaları yapılmıştır. Üretilen çeşitli pamuk türleri ise ya ham madde olarak ihraç edilmiş ya da ülke içerisinde işlenerek hem ihtiyaca hem de ihraca yönelik kullanılmıştır ⁷⁵.

2.2.3.1. Pamuk üretim bölgeleri

Coğrafi konumu sayesinde dört mevsimin de yaşandığı Türkiye, tarım için de uygun toprak tiplerinin görüldüğü bir bölge olmuş ve bu da onu dünyanın önemli tarım merkezlerinden biri haline getirmiştir. Verimli toprakları ve uygun iklim koşulları sayesinde birçok ürünün yetiştirildiği bu coğrafyanın en önemli ürünlerinden biri de pamuk olmuştur. Pamuk, dünya çapında oldukça önemli bir ham madde olduğu için daima önemsenmiş ve dünyada verimli bir şekilde pamuk yetiştirebilen en önemli bölgelerden biri olan Türkiye’de de pamuk için her zaman çalışmalar yapılmıştır. Pamuk çalışmalarının ilk ve en önemli hedefi ise üretimi, kalite standartlarını yüksek tutarak artırmak olmuş ve bunun için de hem üretim çeşitliliği yaratılmaya çalışılmış hem de üretim bölgelerinin sayısı artırılmıştır. Türkiye’de çoğunlukla Akdeniz ikliminin etkili olduğu sıcak ve nemli bölgelerde yetiştirilen pamuk için yağış dengesi de oldukça önemli olmuştur. Bölgenin yağış alma durumuna göre pamuk üretimi yapılmış ve yağışın olmadığı dönemlerde de sulama teknikleri devreye girmiştir. Pamuk, Türkiye’de susuz bir şekilde de yetiştirilebilse de bu durum verimi ve kaliteyi düşürdüğü için çoğunlukla tercih edilmemiştir ⁷⁶.

⁷⁴Nadir Yurtoğlu, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye’de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 39, S. 68, Ankara, 2020, s. 519.

⁷⁵Turgay, Türkiye’de Pamuk, s. 11-13, 32-33.

⁷⁶Kara, s. 79.

Pamuk yetiştirmek için gerekli olan tüm bu koşullar düşünüldüğünde Türkiye’de birçok bölgenin pamuk için elverişli olduğu görülmüş ve ekim bölgelerinin artırılması için çalışmalar başlamıştır. İlk etapta yetersiz durumda olan tohum ihtiyacını karşılamak için hem ülke içerisindeki tohum dengeli kullanılmış hem de tohum ithal edilmiştir. Böylece tohum sıkıntısını gidermek hedeflenmiş ve farklı türlerin yetiştirilmesi üzerine incelemeler yapılmıştır. Oldukça fazla çeşide sahip olan bu kültür bitkisinin her türü aynı koşullarda yetismeye elverişli olmamış ve böylece ekilen türler arasından Türkiye için en verimli sonucu veren tohumlar belirlenmiştir. Daha sonra tüm bu tohumlar çeşitli bölgelerdeki küçük, orta ve büyük ölçekli pamuk arazilerinde ekilmiş ve pamukçuluk Türkiye’nin dört bir yanına yayılmıştır ⁷⁷. Türkiye’de pamuk üretiminin esas bölgesi ise Çukurova Bölgesi olmuş devam eden süreçte birçok bölgede pamuk, ana ürün haline gelmiştir.

Çukurova Pamuk Bölgesi: Türkiye’de pamuk üretimi denince akla gelen ilk bölge olan Çukurova Bölgesi oldukça geniş bir üretim alanını kapsayan büyük ve orta ölçekli pamuk arazilerine sahip olan bir bölge olmuştur. Seyhan, Ceyhan ve Asi nehirlerinin havzaları kapsayan ve Adana, Mersin, Hatay ve Maraş’ın da dâhil olduğu bu bölge, üretim çalışmaları için kendi içerisinde de üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki Adana, Mersin, Karataş ve Misis ovalarından oluşan bölgedir ki esas Çukurova denilen kısım da burasıdır. İkinci kısım olan Ceyhan ovası ise Ceyhan nehri tarafından sulanan ve Misis dağlarından Toros ve Antitoros’a kadar uzanan bölgedir. Üçüncü ve son kısım ise Osmaniye-Dörtyol havzası olmuş ve burası da İskenderun körfezine kadar uzanmıştır. Tüm bu bölgelerde toprağın verimi ve sulamanın dengesi sayesinde kaliteli bir üretim yapılmıştır ⁷⁸.

Türkiye pamukçuluğunun en önemli bölgelerinden biri olan Çukurova Bölgesi en geniş pamuk arazileriyle hem ülke ihtiyacı için hem de ihracat için oldukça önemli olmuştur. Zaman zaman incelemeler yapmak için yurtdışından gelen uzmanların da başlangıç noktası olan bu bölge genişliği ve verim kalitesiyle de daima göz doldurmuştur. Nitekim bir Alman raporunda Çukurova’da tarıma elverişli 12 milyon dönümlük bir arazinin var olduğu kaydedilmiştir ⁷⁹. Çukurova’dan sonra Türkiye’de pamuk üretiminde ikinci sırada Ege Bölgesi gelmektedir ki burada da birçok büyük orta ve küçük ölçekli arazide pamuk üretilmiştir ⁸⁰.

⁷⁷Turgay ve Bailleux, s. 99.

⁷⁸Necati Turgay, Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğundaki Gelişmeler (Üretim, Endüstri, Ticaret), T.C. Tarım Bakanlığı Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 1969, (Gelişmeler), s. 13.

⁷⁹Zischka, s. 131.

⁸⁰Turgay ve Bailleux, s. 99.

Ege Pamuk Bölgesi: Pamuk üretiminin büyük bir bölümünün yapıldığı bu bölge Çukurova'ya nazaran daha az sıcak fakat nem ve yağış bakımından daha zengin bir bölge olmuştur. Ayrıca Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes havzalarını da kapsayan bölge hem zengin toprakları hem de sulama alanlarıyla pamuk için oldukça uygun bir bölge olmuştur. Ege Bölgesi'nin pamuk arazilerine Aydın, Manisa, İzmir, Denizli, Balıkesir, Çanakkale, Muğla ve Bursa bölgelerindeki araziler de dâhil olmuş ve neredeyse Ege'nin tamamında farklı aralıklar pamuk ekimi yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin en önemli iki pamuk üretim bölgesi olan Çukurova ve Ege dışında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de pamuk tarımı yapılmıştır. Her ne kadar düşük bir yüzdelik dilime sahip olsa da Antalya pamuk bölgesi de oldukça önemli olmuştur ⁸¹.

Antalya Pamuk Bölgesi: Antalya, Finike, Manavgat, Alanya, Serik ve Kalkan ovalarının dâhil olduğu bu bölgede, Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında ve özellikle 1950'lerden sonra pamuk ekimine dikkat çekilmiş ve bölgesel üretime oldukça önem verilmiştir. Antalya pamuk bölgesindeki üretim diğer bölgelere nazaran daha az ve yetiştirilen yer bakımından küçük ölçekli olsa da birçok pamuk ekim arazisi oluşturulmuştur. Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölge iklim ve toprak koşulları açısından da pamuk için elverişli bir bölge olmuştur ⁸².

Zikredilen tüm bu bölgeler dışında pamuk, Türkiye'nin birçok noktasında yer edinmiş ve üretimi devam etmiştir. Örneğin zamanla Trakya ve Marmara havzasına yayılmış ve buralarda da küçük ve orta ölçekli arazilerde yine farklı zaman aralıklarıyla çeşitli pamuk türleri ekilmiştir. Bunun dışında her ne kadar pamuk için yeterli sıcaklık dengesine sahip olmasa da Karadeniz Bölgesi'nde de nadiren de olsa pamuk yetiştirilmiş, özellikle mahalli ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır ⁸³. Yine pamuk ekimi yapılan ve Cumhuriyet döneminde de pamuk çalışmaları açısından oldukça önemli bir yere sahip olan bir diğer bölge ise Iğdır bölgesi olmuş, bu bölge farklı iklim özelliklerine sahip olmasına karşın verimli bir üretime de ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Amerika'dan ithal edilen King tipi pamuğun yetiştirildiği Iğdır üretim bölgesi, pamuk ihracatı açısından da ayrıca önemli olmuştur. Bu bölgede üretilen pamuklar çoğunlukla Ruslar tarafından satın alınmıştır ve ülkeye getiri sağlamıştır ⁸⁴.

⁸¹Necati Turgay, Pamukçuluk, Çankaya Matbaası, Ankara, 1952, s. 13. ; Turgay, Gelişmeler, s. 14.

⁸²Turgay, Gelişmeler, s. 14.

⁸³Turgay ve Bailleux, s. 100.

⁸⁴Zischka, s. 137.

Iğdır bölgesinde verimli bir üretimin yapılmasının ihracatı ve ülke içi ihtiyacı karşıladığı açıktır. Dolayısıyla bu bölgedeki çalışmalara da dikkat çekilmiştir. Örneğin bu süreçte daha verimli bir üretimin yapılması için Iğdır ve Kulp bölgelerindeki sulama kanallarının temizlenmesi konusunda Beyazıt Mebusu Şefik Bey de meclise bir önerge sunmuştur. Bölgenin pamuk yetiştirmeye oldukça müsait olduğunu belirten Şefik Bey, üretim dışında pamuk endüstrisine de değinmiş ve pamuk fabrikalarının bakım ve inşası için gerekli sermayeye ve alınması gereken tedbirlere önergesinde yer vermiştir⁸⁵. Böylece meclis gündeminde de kendine yer edinen pamuğun önemi her fırsatta vurgulanmış ve bu konuda hem hükümet hem de üretici ve sanayi kesimi pamuğa daima özen göstermiştir.

2.2.3.2. Türkiye’de ekilen pamuk türleri

Pamuk, kendi içerisinde birçok türü olan ve farklı türleriyle de çeşitli coğrafyalarda yetiştirilebilen bir bitkidir. Bu türler yetiştirilme koşulları açısından da farklı özelliklere sahip olmuş ve bu da pamuk yetiştirilen bölgelerin dünya genelinde çeşitliliğinin artmasını sağlamıştır. Dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Anadolu’da da yerli pamuk yetiştirilmiş ayrıca farklı tohumlar da ithal edilerek denenmiştir. İlk zamanlarda, yerli tohumun kısıtlı olması sebebiyle pamuk tohumu çoğunlukla ithal edilmiş, ancak zamanla ürün ve bölge çeşitliliğini artırmak için farklı türler de incelenerek ekilmiştir. Farklı türlerin ekimine her zaman öncelik verilse de Cumhuriyet’in ilanından evvel bu durum kontrolsüz bir şekilde yapılmış, bu nedenle verimsiz türler ortaya çıkmıştır⁸⁶.

Pamuk çalışmalarında üzerinde en çok durulan konulardan biri tohum ıslahı ve ithali olmuştur. Önceki dönemlerde düzensiz bir şekilde ülkeye giren tohumların kendi aralarında ve yerli türlerle karışmaları sonucu ortaya çıkan verimsiz türün üretiminin önüne geçmek için planlı bir şekilde tohum ithal etmek ve mevcut tohumlardan da sağlıklı olanları muhafaza etmek hedeflenmiştir. Bunun için de öncelik yerli tohumlara verilmiştir. Türkiye’de yetiştirilmekte olan yerli pamukların esas menşei yine Asya’dır. Menşei Asya olan bu pamuklar da yine kendi içlerinde farklı özelliklere ve yetiştirme koşullarına sahip oldukları için zamanla çeşitli bölgelere yayılmış ve Anadolu’daki hemen her pamuk bölgesinde bölgeye has bir yerli tür ortaya çıkarmışlardır⁸⁷.

⁸⁵BCA, 30.10.0.0 / 6.38.17, s. 1-3.

⁸⁶Turgay, Pamukçuluk, s. 10.

⁸⁷Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 14-15. ; Turgay, Pamukçuluk, s. 11.

Türkiye'nin en önemli pamuk üretim bölgesi olan Çukurova'da Adana yerlisi olarak adlandırılan iri ve küçük kozalı iki tür bulunmakla birlikte zamanla iri kozalı türün ekimine daha fazla önem verilmesiyle, küçük kozalı pamuk ekimi azalmıştır. Bu yerli türler de özellikle pamuk ıslahında kullanılmış ve böylece bölgeye en uygun türü bulmak hedeflenmiştir. Çukurova'dan sonra pamuk üretiminde önemli bir paya sahip olan Ege'de de İzmir yerlisi, kırmızı kozalı Kırkağaç yerlisi ve Çanakkale veya Maydos yerlisi gibi türler bulunmakla birlikte bunlar da zamanla yerini ithal pamuklara bırakmaya başlamıştır. Yerli pamukların önemli bir kısmı bu süreçte bölgesel ihtiyaçlara göre küçük arazilerde yer edinmiştir. Örneğin Orta Anadolu'nun kurak bölgelerinde yetişen beyaz dağ pamuğu köylerdeki ihtiyaçları karşılayacak ölçüde sınırlı olarak yetiştirilmiştir⁸⁸.

Türkiye'de yerli türlerin dışında farklı türlerin karışmasıyla ortaya çıkan ve uzunca bir müddet ekilen pamuk türleri de vardır ki bunların ülkedeki varlıkları oldukça eskiye dayanır. Özellikle 1863'te Mısır'dan ve 1866'da Amerika'dan ithal edilen pamuk tohumları zamanla karışmış ve melezlenen bu türlerden Anadolu'da yetiştirilecek olan farklı türler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu karma tür verimli olmamasına rağmen uzunca bir müddet ekilmiştir. Bu karma türün ekilmesi ancak Cumhuriyet dönemiyle birlikte son bulmuştur. Cumhuriyet döneminde kaliteli bir pamuk üretiminin yapılması için kurulan Pamuk Araştırma İstasyon ve Enstitüleri tüm bu türlerin, yerli, ithal veya karma pamuk fark etmeksizin incelenmesini ve saf türlerin ithal edilerek ekilmesini öngörmüş ve ekilen verimsiz türlerin üretimini de büyük ölçüde azaltmaya çalışmıştır⁸⁹.

Üretilen pamuk türlerini ve bölge çeşitliliğini artırmak ve ıslah edilmiş türler ekebilmek adına çeşitli zamanlarda pamuk tohumu ithal edilmiştir. Ülkede verimli bir şekilde üretilen bu ithal türler büyük ölçüde Amerika'dan ithal edilen türlerden oluşmakla birlikte, Mısır ve Hindistan'dan da pamuk tohumu alınmıştır. Ancak Amerika'dan alınan pamukların daha verimli olması ve Ziraat Vekâlet'inin de Klivland ve Akala pamuklarını karma tür olan İâne ve İzmir pamuklarının yerine koymasıyla, üretilen pamuk çeşitleri büyük ölçüde değişmiştir. Adana Pamuk Deneme, Islah ve Üretme Çiftliği'nce de incelenen bu türlerden Klivland daha çok Çukurova'da ekilirken, Akala Ege ve Trakya'da ekilmiş ve bu bölgelerden de kaliteli bir verim elde edilmiştir⁹⁰.

⁸⁸Turgay ve Bailleux, s. 66-68.

⁸⁹Turgay, Gelişmeler, s. 31-32.

⁹⁰Turgay, Pamukçuluk, s. 10-13. ; Turgay ve Bailleux, s. 69-76.

Ruslara ihraç edilen pamukların yetiştirildiği Iğdır bölgesinde yetiştirilen pamuk türü karma pamuk olarak da adlandırılan Îâne ve Amerikan tiplerinin karışmasıyla ortaya çıkan pamuk türü olmuştur. Bölgenin yerli türü olarak da adlandırılan ve dış ticarete oldukça önemli olan bu pamuk dışında Iğdır'da da farklı türler denenmiştir. İlerleyen dönemlerde Azerbaycan'dan ithal edilen Rus menşeli bir pamuk türü de yine Iğdır pamuk bölgesinde ekilmiştir ⁹¹. Ekilen tüm bu türler önceki dönemlerde kontrol dışı gelişse de Cumhuriyet döneminde belli bir program dâhilinde gerçekleştirilmiş ve kurulan araştırma merkezleriyle tohumu ve toprağı korumak için en doğru pamuk ekimi yapılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda ithal edilen pamuklar başından sonuna kadar kontrollere tabi tutulmuş ve her aşamalarına dikkat edilmiştir. İthal edilen tohumlar hükümet tarafından kontrol edildikten sonra çiftçilere dağıtılmış ve ekim süreci de yine aralıklarla incelenmiştir ⁹².

Pamuk çalışmaları için yapılan denetlemeler kaliteli bir verimin alınması açısından oldukça önemsenmiş ve uygun bulunmayan tohumlar ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırmalar zaman zaman ithal tohumlar henüz ülkeye girmeden evvel dahi yapılmıştır. Örneğin 1926'da Amerika'dan tohum ithal edilmiş ancak bir yıl Mersin'de gümrükte bekleyen tohumların özelliklerini kaybettikleri kaydedilmiştir. Bu tohumların ekilmesi durumunda verim alınamayacağı ve ziyan yaratacağı bilinmiş ve tohumların dağıtılmamasına karar verilmiştir. Bu tohumların bu kadar bekletilmesinin bürokratik sebeplere dayandığı belirtilmiş ve Pamuk Mübadele Kanunu'na uymadıkları için kabul edilemeyecekleri de ifade edilmiştir. Tohum konusunda oldukça hassas davranan hükümet ithal edilen tohumları da büyük ölçüde kendi dağıtmış ve süreci yakından takip etmiştir ⁹³.

Bu süreçte pamuk yetiştirmeyi zorlaştıran farklı durumlar da meydana gelmiştir. Bunların başında ilkel tarım yöntemleri gelmiş ve bunun için hükümet çeşitli eğitimlere girişmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde de alınan kararla, çiftçileri bilgilendirmek için eğitimler düzenlenmiş, kitapçıklar dağıtılmıştır. Aynı zamanda zirai bilgilendirme filmleri de satın alınmış ve modern yöntemleri çiftçilere öğretmek amaçlanmıştır. Dünyanın makineyi hayatında faal olarak kullandığı bu dönemde tarım ülkesi olan Türkiye de üretimde makineleşmeye geçmeyi ve kaliteyi düşürmeden hızı artırarak kendine has yöntemler geliştirmeyi hedeflemiştir. ⁹⁴.

⁹¹Turgay ve Bailleux, s. 77.

⁹²Turgay, Gelişmeler, s. 25-26, 31-33.

⁹³BCA, 30.10.0.0 / 12.71.49, s. 1.

⁹⁴İnan, s. 21-32. ; Turgay, Gelişmeler, s. 24-25.

Tohum ıslahı ve ekim sürecinin ardından pamuğa dair bir diğer sorun ise pamuk zararlıları meselesi olmuştur ki bunun için de yine başta araştırma merkezleri olmak üzere tüm üreticiler önlemler almaya çalışmış, hükümet ilaçlamalar yapmak için birçok temasta bulunmuştur⁹⁵.

2.2.3.3. Pamuk hastalıklarıyla mücadele

Tarım bölgelerinde, yetiştirilen ürün ne olursa olsun daima oldukça hassas davranmak ve ürünlerin tüm üretim aşamalarıyla ilgilenmek gereklidir. Aksi takdirde verimi ciddi oranda etkileyecek birçok sorun meydana çıkabilir ki bunların başında da bitki hastalıkları ve böcek gelmektedir. Ekimin doğru yerde ve doğru zamanda yapılmaması, sulamanın bitki ihtiyacına göre ayarlanmaması ve ürüne yeterince hassasiyet gösterilmemesi durumunda ortaya çıkan bu problem pamuk için de en önemli başlıklardan biri olmuştur. Pamuk, yetiştirilme koşulları açısından dikkat isteyen bir bitki olmasının yanında mevcut konumuyla da önemsenmiş ve pamuk zararlılarına karşı en iyi yöntemler incelenerek önlemler alınmıştır. Pamuk hastalıkları pamukların ve yetiştirilen bölgelerin özelliklerine göre çeşitli türlerde olmuş ve çoğu bölgesel nitelikte kalmıştır. Örneğin Amerika'daki pamukları etkileyen haşerat veya hastalıklar Türkiye'de görülmemiştir. Buna karşın Türkiye'de de çeşitli hastalık ve haşeratlar mevcut olmuştur⁹⁶.

Türkiye'de pamuk hastalıkları ve böcekleriyle mücadele konusu oldukça önemsenmiş ve bu doğrultuda devlet bizzat girişimlerde bulunmuş, tedbirler almıştır. Ülkede mevcut olan pamuklara bulaşan hastalıklar ve böcekler için ilaçlar tedarik edilmiş ve kullanım için de çalışmalar yapılmıştır. En önemli pamuk üretim bölgeleri olan Çukurova ve Ege bölgelerinde görülen hastalıklarla mücadele için Zirai Mücadele Enstitüleri çok önemli çalışmalarda bulunmuş ve üreticiyi bilgilendirmek için de yine devlet desteğiyle birçok yayın yapılmıştır. Burada özellikle genel olarak pamuk bakımına ve sulama konusuna dikkat çekmeye çalışan uzmanlar, bakıma dikkat edildiği takdirde hastalık probleminin en aza indirileceğini de vurgulamışlardır. Araştırma Enstitüleri Türkiye'deki pamuklara bulaşan hastalık ve böceklerle karşı en uygun ilaçlar için de sürekli incelemeler yapmıştır⁹⁷.

⁹⁵Şenel, s. 77.

⁹⁶Sezen, s. 310.

⁹⁷Mehmet Şenel, Tohumdan Balyaya Kadar Pamuk, İpek Matbaası, Adana, 1969, s. 77.

Pamuk üretiminde verimi sağlamak için ilaçlama mevzusu en az sulama kadar önemli olmuş ve incelemeler büyük bir hassasiyetle yapılmıştır. İlaçların içerikleri ve etki alanlarının fayda ve zararları enstitülerce incelenmiş ve böylece en uygun ilaçların kullanılması sağlanmıştır. Türkiye’deki pamuklarda görülen böcek ve hastalıklar; pembe kurt, yeşil kurt, dikenli kurt, yaprak kurdu, kesici kurtlar, bitler, kırmızı örümcek ve baygınlık hastalığından ibaret olmakla birlikte ithal pamuklarla birlikte herhangi bir hastalık veya böceğin gelmemesi için de özen gösterilmiş ve buna göre çalışmalar da yapılmıştır ⁹⁸. Mevcut hastalıklar ve böceklerle mücadele etmek için yapılan incelemeler neticesinde kullanılacak ilaçlar ise devlet tarafından tedarik edilmiş ve kullanımı da kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Gerekli ilaçların tedarik meselesi için öneriler hazırlanmış ve Tarım Bakanlığı bu konuyu daima ön planda tutmuştur ⁹⁹.

Türkiye’de pamuğa en çok zarar veren böceklerin başında pembe kurt gelmiştir ki bu da en çok Adana ve havalisinde görülmüştür. Bu zararlılarla mücadele etmek için sık sık ilaç tedarik edilmiş ve doğru bir kullanımla verimi kurtarmak hedeflenmiştir. Devlet bu hususta özellikle henüz ekilmemiş tohumlara musallat olan böcek ve hastalıklar için gerekli malzeme ve ilacı pazarlık yoluyla satın almış ve çiftçilerin kullanımına vermiştir ¹⁰⁰. Yine 1924 yılında Adana’daki pamuklara bulaşan pembe kurtların imhası için enstitü araştırmaları sonucunda uygun görülen siklon B kimyasal maddesinin pazarlık yoluyla satın alınmasına karar verilmiş ve acilen kullanımı istenmiştir ¹⁰¹. Pamuk hasadını büyük oranda etkileyen bu hastalık ve böceklerden kurtulabilmek adına alınan önlemler ivedilikle uygulanmış, hükümet de böyle uygun görmüştür. Aksi takdirde bulaşan hastalığın her saniye etkisinin artacağı ve verimi düşürerek zincirleme bir kayıp yaratacağı bilinmiş ve bu mevzu daima gündemde olmuştur.

Aralık 1924’te özellikle kurtlardan mustarip olan pamuklar, meclis gündeminde de yer edinmiş ve Ziraat Encümeni Mazbata Muharriri Rahmi Bey, Adana’da yetiştirilmekte olan pamuklardan 1923 senesinde haşerat sebebiyle verim alınamadığını ifade etmiş ve tedbir alınmazsa aynı vaziyetin devam edeceğini de vurgulamıştır. Bu mesele için incelemelerin yapılması gerektiğini de ortaya koymuş ve bu da ilaç meselesi için tetikleyici olmuştur ¹⁰².

⁹⁸Turgay, Pamukçuluk, s. 26.

⁹⁹Turgay, Gelişmeler, s. 29-30.

¹⁰⁰BCA, 30.18.1.1 / 12.63.9, s. 1.

¹⁰¹BCA, 30.18.1.1 / 12.64.17, s. 1.

¹⁰²TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 11, 28. İçtima, 29.12.1924, s. 282.

Pamuk zararlılarıyla mücadele ve ilaç tedariki her zaman gündemde olmuştur. Ancak bunun dışında bu ilaçların daha verimli bir şekilde kullanılması ve aynı zamanda tarımda yeni usullere geçiş yapılması için modern aletler de tedarik edilmiştir ¹⁰³. Aynı zamanda kullanılacak ilaçlar konusunda yapılan incelemeler ve doğru ilaçların belirlenmesinin ardından bu ilaçların üretilmesi için de çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle pembe kurt mücadelesinde oldukça önemli olan Siklon B ilacının üretilmesi için bir makinenin alınmasına karar verilmiş ve böylece herhangi bir sorun karşısında daha ivedi bir müdahale için önemli bir adım atılmıştır ¹⁰⁴.

Mevcut pamuk hastalıkları ve zararlılarıyla mücadele hususunda birçok tedbir alan devlet burada özellikle dezenfekte (arındırma-temizleme) işlemlerine de ayrı bir parantez açmıştır. Özellikle yurtdışından alınan pamuk tohumlarının dezenfekte edilmesi oldukça önemsenmiş ve bunun haricinde ülke içindeki tohumlar da ekilmeden evvel bu kontrollere tabi tutulmuştur. Bu işlemlerin ülke içerisinde kontrol dahilinde gerçekleşmesi için yine devlet eliyle ve elbette bankaların desteğiyle dezenfekte makinelerinin satın alınmasına karar verilmiş ve bu hususta Sanayi ve Maadin Bankası da devreye girmiştir ¹⁰⁵. Dezenfekte makinelerinin satın alınması oldukça önemsenmiş, bunun tohumlarda ve akabinde ekim ve hasat sürecinde bir hastalık veya böceklerle karşılaşmayı büyük ölçüde azalttığı ifade edilmiştir ¹⁰⁶.

Tohumların incelenmesi, ıslah edilmesi ve bölgelerin özelliklerine göre dağıtılması için ve aynı zamanda pamuk zararlılarıyla en doğru şekilde mücadele edebilmek için çeşitli ofisler, enstitüler kurulmuş ve yurtdışından uzmanlar da getirtilmiştir. Hükümetin pamuk konusundaki bu hassasiyeti zamanla artmış ve Türk pamuğunun salahiyyeti için gereken her şey yapılmıştır. Pamuk konusunda atılan en önemli adımlardan biri de bizzat pamuk için düzenlenen kongreler olmuştur. Kongreler dışında Türk Ocakları'nda da toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılara önemli isimler de iştirak etmiştir. Örneğin 16 Mart 1923'te çiftçiler tarafından düzenlenen ziyafete Gazi Mustafa Kemal Paşa da katılmış ve Adana'nın mevcut zenginliğine ayrı bir parantez açmıştır. Gazi Paşa, Adana'yla, pamuk açısından ciddi bir kazanç elde eden Mısır'ı karşılaştırmış ve Adana'nın da en üst seviyelere çıkabileceğini ifade etmiştir ¹⁰⁷.

¹⁰³Turgay, Gelişmeler, s. 30.

¹⁰⁴BCA, 30.18.1.1 / 14.32.8, s. 1.

¹⁰⁵BCA, 30.10.0.0 / 185.277.6, s. 1.

¹⁰⁶Sezen, s. 310-311.

¹⁰⁷Yurtoğlu, s. 519.

Türk Ocakları'nda pamuk özelinde düzenlenen konferans ve toplantılar bazen sadece konferansın düzenlendiği şehirden ibaret olurken bazen de bölgesel nitelikler taşımıştır. Özellikle pamuk üretiminde ilk sırada yer alan Çukurova Bölgesi'nde pamuk konferansları için zaman zaman bölgedeki Türk Ocakları birleşmişlerdir ki buna en iyi örnek Adana ve Mersin Türk Ocakları olmuştur. Özellikle üretim bölgelerinde pamuğun yalnızca bölge için değil ülke için de oldukça önemli olduğu bilinmiş ve bu konferanslarda yine pamuğu geliştirmek ve piyasada yer edinmesini sağlamak için kararlar alınmıştır. Temmuz 1924'te düzenlenen toplantılarla ocak birlikleri pamuk için koordineli çalışmaların yapılması gerektiği kararına varmış ve pamuğu geliştirmeyi hedeflemişlerdir ¹⁰⁸.

Pamuk için düzenlenen konferanslar belirli aralıklarla devam etmiş ve yapılan çalışmalarla birlikte bir taraftan da halkı bilgilendirmek amaçlanmıştır. Bu konuda basının faydası oldukça büyük olmuş ve konferansların bıraktığı etkiler dönemin gazetelerine de yansımıştır. Cumhuriyetin ilanı ve tam bağımsız ekonominin temelinin de atılmasıyla birlikte, konferanslar daha kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş ve hükümet de bu konuda gerekli hassasiyeti göstermiştir. Zaman zaman konferanslara devlet erkânı da katılmış, böylece çalışmalar devlet kontrolüyle gerçekleşmiş ve herkesin üzerinde iyi bir intiba bırakılmıştır. Örneğin Kasım 1924'te Ziraat Müfettişi Zihni Bey Adana Türk Ocağı'nı ziyaret ederek pamuk çalışmalarına dair iki konferans düzenlemiştir. Konferanslarda pamuğun bölgesel önemine değinen Zihni Bey, pamuğun önemli bir kazanç kaynağı olduğunu vurgulamış ve bu konferanslar da basına iyi bir şekilde yansımıştır ¹⁰⁹.

Türk Ocakları tarafından yapılan konferansların olumlu etkileri daha büyük bir çalışmanın yapılması gerektiğini de ortaya koymuş ve böylece 1924 ve 1925 yıllarında pamuk kongreleri düzenlenmiştir. Kongreler tam anlamıyla pamuk üretimi, gelişimi, ıslahı ve devam eden süreçte de pamuk endüstrisinin gelişimi üzerine yapılmış ve pamuğu en üst sıralara taşımak hedeflenmiştir. Kongrelerin ardından da hedefler birer birer gerçekleştirilmiş ve Türk pamuğu için yeni adımlar atılmıştır. Özellikle 1925 yılında düzenlenen kongrenin ardından hem yurtdışında incelemeler yapması için Türkiye'den uzmanlar gönderilmiş hem de yurtdışından çalışmalar için uzmanlar getirtilmiştir. Aynı zamanda pamuk endüstrisi için de girişimlerde bulunulmuştur ¹¹⁰.

¹⁰⁸ Mehmet Pınar, "Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, 2015, s. 538.

¹⁰⁹ Pınar, s. 544-545.

¹¹⁰ Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 15.

2.2.4. 1925 Adana Pamuk Kongresi

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte pamuk için birçok girişimde bulunulmuş ve özellikle üretim konusunda yeni adımlar atılmıştır. Üzerinde durulan ilk konu pamuk tohumu ve verim meselesi olmuş ve bunun için kurulan inceleme enstitüleriyle özellikle bölgesel üretim çalışmaları hız kazanmıştır. Türkiye ekonomisi için oldukça önemli olan bu kültür bitkisi, ekonominin üç beyazlar siyasetinin içinde yer almış ve öncelikli hedef ülke içi ihtiyacı en iyi şekilde karşılayarak dışa bağımlılıktan kurtulmak olmuştur ¹¹¹. Bu hedef doğrultusunda da üretimi canlandırabilmek için hükümet devreye girmiş ve üretici, hükümetin desteğiyle tekrar bir düzen kurmaya, üretimi canlandırmaya çalışmıştır. Bu süreçte birçok girişimde bulunulmasına karşın özellikle 1924'ten itibaren daha programlı bir şekilde hareket edilmiş, pamuk için tam anlamıyla ayrı bir başlık açılmıştır ¹¹².

Pamuk üretimini ve endüstrisini canlandırabilmek için 1924'te Adana'da küçük çaplı üretim denemeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalara daha kapsamlı bir şekilde devam edebilmek ve dünya pamuk üretimini ve endüstrisini yakından inceleyebilmek adına yine 1924 itibarıyla yurtdışına birçok kişi inceleme yapmak ve eğitim almak üzere gönderilmiştir. 1924'te pamuk üzerine eğitim alması ve incelemelerde bulunması için ilk pamukçuluk uzmanlarından Ziraat Yüksek Mühendisi Celal İğriboz Amerika'ya ve aynı yıl içerisinde pamuk incelemeleri yapmak üzere Kemal Sezen de Mısır'a gönderilmiştir. Bu isimlerin yanı sıra Türkiye'deki çalışmaları incelemek üzere yurtdışından da uzmanlar getirtilmiştir. Bu uzmanlara kurulan enstitülerde de ayrıca yer verilmiştir ¹¹³.

1925 yılı pamuk için en yoğun çalışmaların başladığı sene olmuştur. Bu yıl içerisinde yine yurtdışına eğitim almak ve incelemeleri yakından takip etmek adına ziraat mühendisleri gönderildiği gibi yurtdışından da pamukçuluğa dair uzmanlar getirtilmiştir. 1925'te pamukların incelenmesi ve ıslah edilmesi için kurulan Adana Tohum İstasyonu'na Alman uzman, Dr. Markus getirtilmiş ve uzunca bir süre istasyondaki çalışmaları Dr. Markus bizzat yürütmüştür. Bu tarihlerden itibaren Türk pamukçuluğu da devamlı yapılan çalışmalar ve eğitimler sayesinde yavaş yavaş yükselişe geçmiş ve hem üretimde hem de endüstride sağlam bir yer edinmek için ilk adımlarını atmıştır ¹¹⁴.

¹¹¹Kopar, 53.

¹¹²Turgay, Gelişmeler, s. 34-35.

¹¹³Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 11. ; Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 15.

¹¹⁴Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 11.

Pamuk adına atılan en önemli adımlardan biri, hatta tüm bu çalışmalara ön ayak olduğu için muhtemelen en önemlisi Pamuk Kongresi olmuştur. İlki 1924'te düzenlenen kongre Adana Ticaret Müdürü Faik Kurdoğlu'nun girişimleri sayesinde gerçekleşmiş ve pamuk üretimine ve üretimin artırılmasına dair konular görüşülmüştür. Bu kongrenin ardından pamuk çalışmalarına hız kazandırmak ve mevcut sorunları çözebilmek adına Tahsin Paşa tarafından pamuk kongrelerinin düzenli olarak yapılması teklif edilmiş ve takip eden süreçte de kongreler düzenlenmiştir ¹¹⁵.

1925'te daha kapsamlı bir şekilde düzenlenen kongrede pamukla alakalı problemler gündeme getirilmiş ve bunlara çözüm bulmak hedeflenmiştir. Osmanlı'dan beri tarım ürünleri ve özellikle pamuk için en büyük sorunlardan biri sermaye sorunu olmuştur. Yetiştirilmesi ve bakımı oldukça dikkat gerektiren pamuk, aynı zamanda nakdi olarak da zorlayıcı bir ürün olmuş ve üreticiyi zorda bırakmıştır. Pamuk üretiminin günden güne düşmesinin esas sebeplerinden biri olarak gösterilen bu sermaye sorununu çözebilmek için de gerekli kredinin bankalardan temin edilmesine karar verilmiştir ¹¹⁶.

Kongrelerde üretim ve sermaye konuları ön planda tutulmuş ve ayrıca tohum ıslahına ve ekimden hasada kadar tüm sürecin takip edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir. 1925 Pamuk Kongresi'nde de gündeme alınan üretim konusuyla birlikte pamuk üretimine dair tüm başlıklar incelenmiştir. Dünya piyasası ve Türk pamuğunun piyasadaki yeri görüşülmüş ve pamuğu üst sıralara taşımak adına atılacak adımlar belirlenmiştir. Pamuk endüstrisine de yer verilen kongrede, mevcut pamuk fabrikaları da görüşülmüş ve hem bu fabrikaları geliştirmek hem de yeni fabrikalar kurmak adına kararlar alınmıştır ¹¹⁷.

Üretim konusunda daha faal bir bölge olan Türkiye'de pamuğun endüstriyel anlamda da gelişim göstermesi amaçlanmıştır. Cumhuriyet'ten önce Anadolu'da pamuğa dair küçük çaplı dokuma tezgâhları kurulmuş ve kullanılmış, aynı zamanda dokuma ve bez fabrikaları da tesis edilmiştir. Ancak, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Milli Mücadele sürecinde bu fabrikalar ve dokuma tezgâhları da büyük ölçüde boş kalmış ve Cumhuriyet'le birlikte bu alanda da yeni bir süreç başlamıştır. İlk etapta Osmanlı'dan kalan üretim ve dokuma yerlerinin geri kazandırılması ve sonra çeşitli bölgelerde yeni dokuma fabrikaların kurulması uygun görülmüştür ¹¹⁸.

¹¹⁵Mehmet Ali Karaman, "1925 Adana Pamuk Kongresi ve Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi Pamuk Politikaları", Tarihte Adana ve Çukurova, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2016, C. IV. , s. 230-233.

¹¹⁶Karaman, s. 237.

¹¹⁷Karaman, s. 234.

¹¹⁸Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 83-86.

Mevcut fabrikaların tadilatları için bir bütçe ayrılmasına karşın zaman zaman sorunlar da çıkmıştır. Örneğin Milli Mücadele döneminde mevcut dokuma ihtiyacını karşılaması açısından Kayseri’de bir otomobil garajında kurulan mensucat fabrikasının tekrar kullanılabilmesi için tamir ve tadilat meselesi gündeme getirilmiştir. Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey, Kayseri Mensucat Fabrikası’nın bakımsızlık yüzünden kullanılamaz halde olduğunu belirtmiş ve daha önce görüşüldüğü üzere Bünyan Şelalesi yakınlarına nakledileceğini fakat nakdi sebeplerden dolayı bu taşınmanın gerçekleşmediğini söylemiştir. Bünyan Şelalesi’nde daha fazla verim alınabileceğini vurgulayan Ahmet Hilmi Bey bu naklin gerçekleşmeme sebebini sorarak mevzuyu meclis gündemine taşımıştır. Müdafaa-i Milliye Vekâlet’ine hitaben sorulan bu soruya karşılık Kazım Bey (Müdafaa-i Milliye Vekili) fabrikanın Bünyan Şelalesi’ne taşınması için tahmin edilenden daha fazla masrafın olduğunu ifade etmiş ve aynı zamanda bölgede demiryolu çalışmaları olduğu için tesis edilecek fabrikaların da bu demiryolu inşasının durumuna bağlı olduğunu ifade etmiştir ¹¹⁹.

Pamuk Kongresi’nde, Türkiye’deki mevcut dokuma tezgâhlarının ve fabrikaların kullanılabilirlik durumu ve tamir meselesi dışında yeni kurulacak olan fabrikalar için de incelemeler yapılmıştır. Burada özellikle fabrikaların kurulabileceği yerler görüşülmüş, kurulum masrafları ve kullanılacak olan makinelerin tedarik edilmesi gündeme getirilmiş ve tüm bu sürece dair gerekli bütçe için görüşmeler yapılmıştır ¹²⁰. Üretimi geliştirebilmek adına atılan adımlardan sonra pamuk endüstrisinde de ön plana çıkmak oldukça önemsenmiştir. Hem ülke içindeki ihtiyacı karşılamak hedeflenmiş hem de yalnızca ham madde pazarında değil işlenmiş pamuk piyasasında ve özellikle dokumacılıkta da önemli bir yer edinmek hedeflenmiştir. Tabi bunun için girişimcilerin önündeki en büyük sorun sermaye olmuş ve hükümet ilk etapta bu problemi çözmeye çalışmıştır. Hem üreticiye hem de girişimcilere kredi sağlaması için bankaların kurulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Türkiye İş Bankası kurulmuş ve onu takip eden süreçte de aynı amaçlara hizmet etmesi için Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulmasına karar verilmiştir ¹²¹.

¹¹⁹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 6, 114. İçtima, 28.02.1924, s. 498.

¹²⁰Karaman, s. 234.

¹²¹Akşin, s. 218.

2.2.5. Sanayi ve Maadin Bankası

Türk ekonomisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kendi ihtiyacını karşılayabilme amacıyla hareket etmiş ancak üretimin dahi ciddi oranda azaldığı bu süreçte gelişim kaydetmek epey zor olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise savaşların henüz bitmiş olması ve ülkede yeterli, nitelikli kadronun bulunmaması olmuştur. Sermaye anlamında oldukça zor bir durumda olan ülkede girişimcilik de yetersiz düzeyde olmuş ve bu durum hükümeti önlem almaya yönlendirmiştir ¹²². Ancak savaşın izleriyle alakadar olan devletin de maddi kaynak sıkıntısı olduğu için bu süreçte özel girişim teşvik edilmiş ve girişimlerin her aşaması da yakından takip edilmiştir. Özel girişimi teşvik ile birlikte hükümetin aldığı en önemli karar banka açmak olmuş ve ilk olarak 1924'te İş Bankası açılmıştır. ¹²³.

19 Nisan 1925'te özellikle özel sektör girişimlerini desteklemek ve kredi vermek, sınaî girişimlerde bulunmak, sanayi ve maden işletmelerini desteklemek, devletten devralınan mevcut fabrikaları işletmek ve ayrıca tüm bankacılık işlerini yürütmek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur ¹²⁴. Sınaî gelişim için oldukça önemli bir adım olarak görülen bu bankanın ardından pamuk ve pamuklu dokuma endüstrisinin de özellikle yapılacak teşviklerle canlanması öngörülmüştür. Dokuma endüstrisi o güne dek mahalli boyutta seyretilmiş ve çoğunlukla ihtiyacı karşılamak yeterli görülmüştür. Ancak değişen iktisadi politikalarla birlikte pamuk için de yeni bir yol çizilmiştir.

1923 yılında hala işleyen pamuklu dokuma ve iplik fabrikalarının mevcut olduğu kaydedilmiştir. Bunların dışında küçük ölçekli dokuma tezgâhları da mahalli ihtiyaçları karşılayabilmek için sınırlı düzeyde işlemeye devam etmiştir. Ancak burada hükümet özellikle fabrikalara ayrı bir başlık açmıştır. 1923'te devlete ait olan, dokuma yapan fabrikalardan bazıları; Feshane Mensucat Fabrikası, Bakırköy (Zeytinburnu) Bez Fabrikası, Hereke Mensucat Fabrikası, Adana Bez Fabrikası olarak kaydedilmiştir ¹²⁵. Büyük ölçüde işleyen ve ihtiyacı karşılayan bu fabrikaların da tamir ve tadilata ve yeni makinelere ihtiyacı vardır ve bunun için gerekli olan desteği yine bankalar karşılamıştır. Sanayi ve Maadin Bankası da tam olarak burada devreye girmiş ve hem mevcut fabrikalar hem de yeni girişimler bu banka sayesinde geliştirilmeye çalışılmıştır.

¹²²Kopar, s. 89.

¹²³Alpay ve Alkin, 24-28.

¹²⁴Mümtaz Soysal, "Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 3, Ankara, 1957, s. 29; Kopar, s. 89-90.

¹²⁵Soysal, s. 28.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevlerinden biri de devletten devralınan fabrikaları işletmek ve geliştirmek olmuştur. Bu görev doğrultusunda Fenerhane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası ve Hereke Mensucat Fabrikası gibi dokuma fabrikaları bankaya devredilmiş ve bankanın sermayesinin de bu işletmelerden aldığı paydan oluşmasına karar verilmiştir. Tüm bunlara rağmen Sanayi ve Maadin Bankası ilk zamanlarda beklenen başarıyı gösterememiştir. Bunun esas sebeplerinden biri de özel girişimin az olması olmuş, beklenti karşılanmayınca da girişimler pek geliştirilememiştir. Buna karşın zamanla, özel girişim teşviki başlamış ve bankanın önemi de anlaşılmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın dokuma sektöründeki yeri ise oldukça önemli olmuştur. Devlet tarafından devralınan dokuma fabrikalarını kontrol altında tutan banka, ayrıca Bünyan ve Isparta İplik Fabrikalarına ve daha birçok fabrikaya da ortak olmuştur ¹²⁶.

2.2.6. Pamuk endüstrisi

Pamuk, Anadolu'da sadece yetiştirilmekle kalmamış aynı zamanda uzun yıllar boyunca işlenmiş ve dokuma kalitesiyle adından da söz ettirmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde dünya, Türk dokumalarını tanımış ve bu da pamuk endüstrisine daha fazla önem verilmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Bunun için özellikle Osmanlı devrinde birçok dokuma atölyesi ve fabrikası açılmış fakat bunlar çoğunlukla mahalli ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmuştur. Pamuk endüstrisinin daha kapsamlı bir şekilde gelişim göstermeye başlaması ise Cumhuriyet devrinde olmuştur. Başlangıçta tohumu tedariki, pamuk üretimi ve ıslah konuları gündemde kalmış ve daha sonra pamuğu birçok sektörde kullanabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur ¹²⁷.

Pamuk, yalnızca dokuma veya iplik üretimi için değil birçok sektör için önemli bir ham madde olmuş ve burada özellikle farklı sektörlerde kullanılması için de adımlar atılmıştır. Bunlardan biri de henüz Sanayi ve Maadin Bankası'ndan hemen önce kurulan ve sağlık sektörü için oldukça önemli sayılan Adana İdrofil (Hidrofil) Pamuk Türk Anonim Şirketi'nin (TAŞ) kurulması olmuştur. Adana'da kurulan bu şirket pamuğun medikal endüstrideki işleyişiyle alakadar olmuş ve böylece pamuk her sektörde değer bulmaya başlamıştır ¹²⁸.

¹²⁶Kopar, s. 90.

¹²⁷Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 12-18.

¹²⁸BCA, 30.18.1.1 / 13.24.4, s. 1.

Pamuk sanayisindeki gelişim sürecinde ülkeye yeni fabrikalar, pamuk şirketleri ve kooperatifler kazandırıldığı gibi mevcut fabrikaları da değerlendirilmiştir. Tamir ve tadilat bedelleri karşılanabilecek olan ve çalışabilecek durumda olan fabrikalar tekrar işlemeye başlamış ancak çalışamayacak durumda ve terkedilmiş olan binalar yine pamuk işlerinde olmak şartıyla farklı şekilde hizmet vermiştir. Örneğin Emval-i Metruke 'den (terkedilmiş mallar) olan Ermeni malı Elazığ İplik Fabrikası'nın, pamuk ziraatını korumak ve pamukçuluk çalışmalarını geliştirmek üzere yine Elazığ'da kurulacak olan şirkete tahsis edilmesine karar verilmiş ve fabrika yine pamuk için hizmet vermeye devam etmiştir. Fabrikanın yerine kurulacak olan şirketin, Elazığ pamuk ziraatını ve pamuğun hemen her aşamasını mevcut yerin tecrübesiyle de sürdürmesi hedeflenmiştir ¹²⁹.

Endüstrisindeki gelişime oldukça önem veren hükümet ziraat üretimdeki desteğini de sürdürmüş ve kaliteli pamuk elde edebilmek amacıyla tohum tedariki ve ıslahına ayrı bir parantez açmıştır. Hem üretim hem de endüstrideki girişimler adına sermaye sorunu yaşayan üretici ve girişimcilere verilen destek kapsamında tohum tedariki ve dağıtımı bu süreçte oldukça önemli olmuş ve sanayideki gelişmeler devam ederken bir taraftan da üreticiye tohum desteğinde bulunulmuştur. Örneğin 1926'da Amerika'dan gelen tohumlar Mersin'deki üreticilere dağıtılmış ve tüm süreç yakından takip edilmiştir ¹³⁰. Endüstriyi canlandırmak için temelden atılan bu adımların dışında özellikle sermaye sorununu çözebilmek için bankalar açılmış ve bunları desteklemek adına kanunlar belirlenmiştir ¹³¹.

Sanayileşme hareketini en doğru şekilde gerçekleştirebilmek adına henüz 1909-1910 yıllarında çeşitli tasarılar geliştirilmiş ve sanayiye canlandırabilmek için önlemler alınmıştır. Bu tasarıların sonucunda 1913'te somut bir adım atılmış ve Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı ismiyle geçici bir yasa yayımlanmıştır. Buna karşın dönemin iktisadi vaziyeti ve mevcut sorunlar sebebiyle yasadan, büyük ölçüde gayrimüslimler yararlanmış ve yasa, beklenen sonucu verememiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemiyle birlikte teşvik girişimleri için adımlar atılmış olsa da endüstri durma noktasına gelmiştir. Ancak buna karşın kanun, milli iktisada verilen değere dikkat çekmiş ve ileriye dönük bir alt yapı oluşturması açısından oldukça önemli olmuştur ¹³².

¹²⁹BCA, 30.18.1.1 / 15.54.14, s. 1. ; BCA, 30.18.1.1 / 16.72.13, s. 1.

¹³⁰BCA, 30.10.0.0 / 12.71.44, s. 1.

¹³¹Hasan Yılmaz, "Türkiye'de Yatırım Teşvik Sisteminin Tarihçesi", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C. 12, S. 23, 2020, s. 434.

¹³²Kadir Kasalak, "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, Isparta, 2012, s. 67, 78.

Cumhuriyet'in ilanından önce toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde sanayici ve üretici grubun istekleri de incelenmiş ve eksikliklerin yaşandığı bu sektörleri geliştirebilmek adına girişimlerde bulunulmuştur. Üretimi artırmak için yapılan çalışmaların ardından sanayide de ekonomiye ivme kazandırabilecek önerilerin geliştirildiği kongrede, ilk etapta sermaye sorununa karşı bankaların açılmasına yönelik kararlar alınmıştır¹³³. Ancak sadece sermaye sağlamak yeterli olmamış ve girişimcileri teşvik edebilmek adına da kararlar alınmıştır ki en önemli kararların başında Osmanlı'nın son dönemlerinde yürürlüğe konulan Teşvik-i Sanayi Kanunu yer almıştır. 28 Mayıs 1927'de çıkarılan kanun, temelini büyük ölçüde 1913'te çıkarılan geçici sanayi kanunundan almış ve bu kanunla girişimcileri desteklemek ve teşvikleri kanunla güvence altına almak amaçlanmıştır¹³⁴.

Endüstriyi canlandırabilmek adına yayımlanan kanunla birlikte girişimler artsa da tam anlamıyla beklenti karşılanamamış, bu kez de pazar sıkıntısı baş göstermiştir. Buna karşın dokumacılık sektöründe bir hareketlilik yaşanmış ve mevcut fabrikaların bir kısmının işletilmesi Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiştir. Bu fabrikalar dışında teşviklerden yararlanarak özel girişimlerce kurulan fabrikalara da destek sağlayan banka, mevcut girişimlerin sınırlı olması sebebiyle sermaye sıkıntısını giderememiş ve fabrikalar tekrar devredilmiştir. Burada Sümerbank'a ayrı bir parantez açmak gerekir ki başlangıçta dokuma fabrikalarının devamlılığını sağlayabilmek adına bu fabrikaları devralmış, bir müddet sonra da Sanayi ve Maadin Bankası'nın hisselerinin bir kısmını devralarak fabrikaları ayakta tutmaya ve girişimleri artırmaya çalışmıştır¹³⁵.

Pamuk sanayiine dair girişimler büyük ölçüde dokumacılık ve pamuk ipliği üretimi üzerine olsa da pamuğu her anlamda değerlendirebilmek adına farklı alanlara yönelik girişimlerde de bulunulmuştur. İlk zamanlarda özellikle medikal sahada kullanılabilmek üzere pamuk üretimine, işlenmesine ve satışına önem verilmiş ve devam eden süreçte de birçok alana ham madde olarak verilen pamuğun işlenmesi için fabrikalar ve şirketler kurulmuştur. Özellikle teşviklerin de artmasıyla yavaş da olsa canlanmaya başlayan pamuk sektörü için önemli gelişmelerden biri de Pamuk Sanayi ve Ticareti TAŞ'nin kurulması olmuş, bu şirketin kurulmasıyla birlikte pamuğun ham madde olarak kullanıldığı sektörlerin çalışmalarını desteklemek ve pamuk piyasasını takip etmek amaçlanmıştır¹³⁶.

¹³³İnan, s. 50.

¹³⁴Kasalak, s. 73.

¹³⁵Kasalak, s. 74.

¹³⁶BCA, 30.18.1.1 / 29.43.14, s. 1.

Şirketleşme yönündeki çalışmalar oldukça önemli olmuş ve bu şirketler kurulacak olan yeni işletmelere de teşvik sağlamıştır. Genel olarak pamuk işlerini inceleyen şirketlerle birlikte pamuğun yalnızca belirli bir sektöre yönelik kullanımına dair çalışmalar yapan şirketler de kurulmuştur ki bunlardan biri 1925’de kurulan Hidrofil Pamuk Şirketi olmuştur. Yine bu şirket gibi 1929’da pamuk üretim ve ıslah alanları kurmak, ham madde satın almak ve pamuk ve nebati yağlar üzerine çalışmalar yapmak üzere İstanbul merkezli Pamuk ve Nebati Yağlar Sanayii TAŞ kurulmuştur ¹³⁷. Sanayi gelişimi için oldukça önemli olan bu şirketlere zaman zaman bankalar da destek vererek ortak olmuşlardır. Pamukçuluk alanı özelinde şirketlerin açılması sadece sanayiye değil üretim ve ıslah faaliyetlerini de doğrudan etkilemiş, hem üretim alanlarının artırılması sağlanmış hem de pamuk tohumlarının ıslahıyla kaliteli verim alabilmek hedeflenmiştir ¹³⁸.

1925 sonrasında artış gösteren pamuk şirketleriyle birlikte pamuğun dünya ve Türkiye pazarındaki yeri de incelenmeye başlanmıştır. Aynı zamanda pamuk şirketleriyle eş zamanlı olarak pamuk kooperatifleri de kurulmaya başlamış ve kısa bir sürede sayıları da artmıştır. Özellikle üreticiler tarafından bölgesel nitelikte kurulan bu kooperatifler de mahalli ihtiyaçları karşılamak ve pamuğun gelişimine dair çalışmalar yapmak üzere kurulmuş ve ticareti de canlandırdıkları için oldukça büyük önem arz etmişlerdir. Örneğin 1929’da Pamuk ve Nebati Yağlar TAŞ’nin açılışından sonra Aydın’da, merkezi Koçarlı’da olmak üzere Pamuk Müstahsilleri Kooperatif Ortaklığı kurulmuş ve kooperatif, kendi ortaklarının ürünlerden faydalanmalarını amaçlamakla birlikte pamuk üretimini ve kalitesini artırmayı da hedeflemiştir ¹³⁹.

Pamuk şirketlerinin ve fabrikalarının çeşitli alanlarla birlikte açılmaya başladığı bu süreçte pamuk sektörünün en büyük sorunlarından biri pamuklara arız olan böcekler ve hastalıklar olmuştur. Üretimi ve verimi ciddi anlamda etkileyen bu durum uzun vadede sanayileşmeyi de etkileyen en büyük sorunlardan biri olmuş ve bu da ekonomide önemli oranda kayıp yaratmıştır. Bu kaybı gidermek ve pamuk zararlılarıyla en doğru şekilde mücadele etmek adına hükümet oldukça yoğun çalışmalarda bulunmuş ve pamuk zararlıları meselesi uzunca bir süre meclis gündeminde yer almıştır ¹⁴⁰. Özellikle 1925 yılı ve sonrasında pamukçuluğun canlanmaya başlamasıyla birlikte daha da göz önüne çıkan bu sorun mecliste de uzunca bir süre görüşülmüş ve çeşitli çözüm yolları aranmıştır.

¹³⁷BCA, 30.18.1.2 / 3.28.20, s. 1. ; Yurtoğlu, s. 540.

¹³⁸Yurtoğlu, s. 540-541.

¹³⁹BCA, 30.18.1.2 / 5.41.10, s. 1.

¹⁴⁰Turgay, Gelişmeler, s. 29-30.

1925'te pamuklara arız olan haşereler için bir kanun layihası sunulmuş ve böylece pamuk zararlılarıyla mücadele meselesi gündeme getirilmiştir. 8 Ocak 1925 tarihli bu layihanın görüşmeleri sırasında Ziraat, Maliye ve Adliye encümenleri tarafından da mazbatalar sunulmuş ve bu sorunu tam anlamıyla bir çözüme kavuşturabilmek hedeflenmiştir. Görüşmeler boyunca pamuğun, memleketin en önemli mahsullerinden biri olduğu vurgulanmış ve bu hastalıkların önüne geçilmezse memleketin birçok anlamda ciddi kayıplara uğrayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla pamuğa bulaşan zararlılarla, hemen her safhada mücadele edebilmek adına öneriler sunulmuştur. İncelemeler yapılırken yurtdışında üretilen pamuk türleri ve bunlara bulaşan hastalıklarla nasıl mücadele edildiği de yakından incelenmiş ve en kalıcı yöntemler geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁴¹.

Pamuk zararlıları meselesinin çözümü için özellikle fenni tedbirlere başvurulmuş ve bunun için Mücadele Komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlarca mücadelede öncelik üretim safhasına verilse de sanayi kuruluşlarında da incelemeler yapılmıştır. Fabrikaların satın almış oldukları pamukları muhafaza ve işleme şekilleri incelemelere tabi tutulmuş ve buralarda da ilaçlamalar yapılmıştır. Aynı zamanda temizlik konusuna da dikkat edilmiş ve pamukların işlendikleri yerde herhangi bir problem yaşanmaması için önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin takibi de yine hükümet tarafından yapılmış ve tedbirlere uymayan kurumlara cezai işlem uygulanmıştır. Gerekli tedbirlere uymayan kurumlardan 25 liradan 500 liraya kadar nakdi ceza alınması ve tekrar uyulmaması halinde nakdi ceza ile birlikte işletmelerin on beş günden bir buçuk aya kadar kapatılmasına karar verilmiştir¹⁴².

Tarımsal üretimi kaliteli tutmak kadar endüstriyel üretimi de sağlıklı bir şekilde artırabilmeyi hedefleyen hükümet, bir taraftan da teşvik politikasına devam etmiştir. Üretime ve sanayiye yönelik girişimcilik teşviklerinin yanında tüketimi de yerli bir boyuta taşıyabilmek için çeşitli adımlar atılmıştır. Pamuk ve mensucat sanayii için de bir takım teşviklerde bulunulmuş ve giysiler başta olmak üzere birçok alanda kullanılan kumaşların yerli kumaşlardan tercih edilmesi adına kanunlar yayımlanmıştır. Örneğin 1928'de elbise, ayakkabı, yatak malzemeleri gibi sık kullanılan ürünlerin yerli kumaşlardan tedarik edilmesine yönelik bir kanun ilan edilmiş, bir taraftan yerli mensucat sanayiine destek verilirken bir taraftan da yerli malı kullanımı teşvik edilmiştir¹⁴³.

¹⁴¹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 12, 34. İçtima, 8 Ocak 1925, s. 58-69.

¹⁴²TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 66. İçtima, 12 Mayıs 1927, s. 106-109. ; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 69. İçtima, 19 Mayıs 1927, s. 190-191. ;

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 73. İçtima, 28 Mayıs 1927, s. 635.

¹⁴³TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, C. 2, 42. İnikat, 9 Şubat 1928, s. 160/1-2.

Üretim ve sanayi girişimlerinin artmasıyla birlikte yerli kumaş ve özellikle pamuk kullanımı da bir taraftan ayrıca teşvik edilmiş, bu sayede dışa bağımlılığı da en aza indirmek hedeflenmiştir. Bu süreçte Türkiye’de pamuk sektörü kendi içerisinde hem üretimde hem de sanayide bir artış yakalamış ve bu ilerleyişi 1920’lerin sonlarına kadar kademeli olarak sürdürmüştür. Özellikle bankaların teşvik sağlaması ve fabrikaları ön plana çıkarmaya çalışmasıyla birlikte olumlu bir seyir izleyen süreç bazı dönemlerde kesintiye uğramıştır. İlk olarak 1929’da yaşanan büyük buhranla birlikte pamuk sektöründeki bu ilerleyiş dünya genelinde yavaşlamaya başlamış, hatta kısa süre içinde kendi içinde bir kriz de yaratmış ve Türkiye de bu durumdan oldukça etkilenmiştir ¹⁴⁴.

2.3. Büyük Buhran ve Pamuk Sektörü

2.3.1. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Ekonomik kalkınma, milletlerin tam bağımsızlıklarının önündeki en önemli dönüm noktasıdır. İktisadi refahını sağlayamamış ve bir ekonomik sistem oluşturamamış toplulukların tam anlamıyla bağımsız olduklarını söylemek mümkün değildir ¹⁴⁵. Bu bağımsızlığı kazanmak kadar sürdürebilmek ve zorlu sınavlardan başarıyla çıkabilmek de oldukça önemlidir ki söz konusu ekonomi olunca birçok sınavdan bahsetmek mümkündür. Hiç şüphesiz toplumsal hayatla birlikte ekonomik dengeyi tam anlamıyla değiştiren en önemli olayların başında savaşlar gelmektedir. Toplumsal yaşamı tüm yönleriyle değiştiren savaşlar savaşa taraf olsun ya da olmasın, tüm toplulukları krizlere hazırlamışlardır ¹⁴⁶.

Savaşların etki alanlarına göre değişen zararlar bazen oldukça büyük ölçüde olmuş ve toplumları büyük krizlere, sevk etmiştir. Özellikle dünya genelinde etkili olan savaşlar için zikredilebilecek olan bu durum, dünya iktisadını da tam anlamda değiştiren ve yeni yaklaşımları zorunlu kılan bir durum olarak kendini göstermiştir. Burada verilebilecek en önemli örneklerden biri olan I. Dünya Savaşı, tüm dengeleri değiştiren ve ekonomik etkileriyle adından uzunca bir süre söz ettiren bir savaş olmuştur. Savaşın en etkili gücü - iktisadi anlamda da gücünü uzunca bir süre muhafaza eden- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. Ancak bu güçlü durum zaman içerisinde yapılan yanlış girişimlerle birlikte kötü sonuçları da beraberinde getirmiştir ¹⁴⁷.

¹⁴⁴Turgay ve Bailleux, s. 20-23.

¹⁴⁵Aysal, s. 191-192.

¹⁴⁶Pamuk, s. 163-171.

¹⁴⁷Alpay ve Alkin, s. 43-45.

Savaş boyunca mevcut tüm kaynaklarını kullanmak zorunda kalan taraflar savaştan sonra kaynakları tükenmiş bir şekilde doğrudan ani bir ekonomik çöküş yaşamış ve bu noktada tarafların başvurduğu ilk yer Amerika olmuştur. Mevcut sürecin en etkili ve önemli isimlerinin başında gelen Amerika, savaş sırasında ve sonrasında başta Avrupa olmak üzere birçok bölgeye kredi vermiş, yardımlarda bulunmuş ancak bu durum zamanla kendisi için de yeni bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Amerika, bir müddet sonra geri ödenmesini beklediği kredileri, yine ülkelerin dar imkânları sebebiyle büyük oranda geri alamamış ve zamanla bir takım pürüzler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte dönemin en güçlü ekonomilerinden biri olarak tarım ve sanayiye yönelik özellikle makineleşme adına büyük yatırımlarda bulunan Amerika, bu girişimlerle birlikte dış ticarete de ciddi bir kazanç sağlayacağını umut etmiş ancak ülkelerin kısıtlı ekonomileri sebebiyle bu beklentisi de karşılanamamış ve dolayısıyla dış ticarete de büyük oranda düşüş yaşanmıştır ¹⁴⁸.

Amerika’da bu süreçte art arda bankalar da açılmaya başlamış ve bankalar tarafından sağlanan krediler büyük rağbet görmüştür. Bununla beraber taksitli alışveriş döneminin başlaması ve insanların kredileri alışkanlık haline getirmesi bir taraftan da borçlanmayı artırmış ve bu sefer de kolay yoldan zengin olma hedefleri öne çıkmıştır ¹⁴⁹. Bu süreçte başvurulacak ilk yer ise borsa olmuş ve insanlar hisse senetlerine yönelmişlerdir. Hisse senetlerine olan talebin artmasıyla birlikte piyasada sadece bu işle ilgilenen şirketler dahi açılmış ve neredeyse herkesin zengin olma arzusuyla başvurduğu ilk yer borsa olmuştur ¹⁵⁰. 1929’a kadar artışı devam eden borsada, yılsonuna doğru kazanç oranı düşmeye başlamış ve bunu takip eden süreçte yabancı yatırımcıların büyük kısmı da senetlerini elden çıkarmışlardır. Değer kaybeden senetlerdeki düşüş bu tarihten sonra hız kazanmış ve 24 Ekim 1929’da borsa dibe vurmuştur. Yaklaşık 4,2 milyar dolarlık kaybın yaşandığı bu günün ardından iflaslar hız kazanmış ve ABD ekonomisi tam anlamıyla alt üst olmuştur ¹⁵¹.

¹⁴⁸Recep Erbay ve Berfin Hemen, “1929 Ekonomik Buhranı’nın Türk Ekonomisi’ne Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım”, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, Tekirdağ, 2019, s. 125.

¹⁴⁹Erbay ve Hemen, s. 125-126.

¹⁵⁰Erhan Duman, Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2011, s. 59.

¹⁵¹Erbay ve Hemen, s. 126.

Krize rağmen Amerika, dönemin en güçlü ekonomilerinden biri olmaya devam etmiş, bu da mevcut devletlerin zaten zorda olan ekonomilerinin daha da etkileneceğinin habercisi olmuştur. Güçlü ekonomi sıfatına rağmen krizle birlikte dibi gören Amerika'nın ardından Avrupa da süreçten etkilenmeye başlamış ve kısa bir süre sonra ABD merkezli bu kriz evrensel bir etkileşim alanına sahip olmuştur. Krizin Avrupa'da da etkilerini göstermeye başlaması zaten zorda olan Avrupa ekonomisini tamamen çıkmaza sürüklemiştir. Arz talep ilişkisindeki dengesizlik büyümüş, üretim neredeyse durma noktasına gelmiş ve mevcut borçlar da bu duruma eklenince iktisadi istikrar tamamen sarsılmıştır ¹⁵². Avrupa'yla birlikte etki alanı gittikçe genişleyen kriz, kısa süre içinde Türkiye'de kendisini göstermeye başlamıştır.

Mevcut bankacılık sisteminin diğer devletlere nazaran daha sınırlı düzeyde olması Türkiye'yi, borsa dalgalanmalarından korusa da henüz çok genç olan Cumhuriyet'in bu krizi atlatması uzun sürmüştür. İktisadi sistemini yeni yeni oturtmaya çalışan ülkede krizin etkilerini en aza indirmek için önlemler alınmış ancak dünya pazarında yaşanan durgunluk sebebiyle alınan önlemler çoğunlukla yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte henüz buhran başlamadan önce Başvekil İsmet Paşa ülke içerisinde ekonomik sıkıntıların mevcut olduğunu ifade etmiş ve özellikle Türk lirasının değerini korumak için önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır ¹⁵³. Alınan tüm önlemlere karşın Türk ekonomisini derinden etkileyen bu krizle birlikte Türk lirası yabancı paralar karşısında ciddi oranda değer kaybetmiş, piyasadaki arz talep dengesinin tamamen sarsılmasıyla birlikte de dış ticarete kayıplar yaşanmaya başlamış ve bununla tarım ülkesi olan Türkiye'de tarım, neredeyse durma noktasına gelmiştir ¹⁵⁴.

Türk ekonomisi için oldukça zorlu bir yıl olan 1929 yılı içinde ithalat ve ihracatın ekonomideki payı da giderek gerilemeye başlamış ve henüz kurulmuş olan sanayi kuruluşlarında da ciddi bir kapanma sürecine girilmiştir ¹⁵⁵. Sanayi ve tarımın gelişmeye başladığı bu süreçte patlak veren krizle birlikte Türkiye'de tarımsal gelişme de ciddi oranda yavaşlamış ve ekonomisi büyük ölçüde tarıma bağlı olan ülkede, mevcut durumu düzeltebilmek için çalışmalar hızla başlamıştır. Örneğin henüz krizin etkileri devam ederken 1929'da Macaristanlı ziraat uzmanı Canadi, Diyarbakır ve Mardin'de bölgesel

¹⁵² Mehmet Bulut, "1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", Bilig Dergisi, S. 26, Ankara 2003, s. 79-80.

¹⁵³ Kopar, s. 172.

¹⁵⁴ Bulut, s. 87.

¹⁵⁵ Pamuk, s. 187.

tarıma dair çeşitli incelemeler yapmış ve bir rapor hazırlamıştır. Bununla birlikte Birinci Umumî Müfettişlik tarafından da raporlar hazırlanmış ancak bu önlemler ilk etapta çoğunlukla gerçekleştirilememiştir ¹⁵⁶.

Dünya genelinde üretim ve tüketimi tamamen etkileyen bu kriz doğrudan en çok kullanılan ürünleri etkilemiş ve burada özellikle tarım, ticaret ve sanayi için en önemli ham maddelerden biri olan pamuk, oldukça zarar görmüştür. Esasen tüm tarım ürünlerinin etkilendiği bu süreçte birçok ürünün ham maddesi olan pamuk için ayrı bir parantez açılmış ve sektöre uğrayan üretimi kaldığı yerden devam ettirebilmek ve daha da canlandırabilmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

2.3.2. Buhranın pamuk sektöründeki etkileri

Amerika’da başlayarak kısa sürede tüm dünyada etkilerini gösteren 1929 ekonomik bunalımı, başta tarım sektörü olmak üzere birçok sektörde işleyişi durma noktasına getirmiştir. Tarımda meydana gelen aksama ise günlük hayatı derinden etkilemiş ve böylece buhranın etkilerinin uzunca bir süre devam etmesine de neden olmuştur. Birçok sanayide ham madde olarak kullanılan ürünlerin üretimlerindeki bu durgunluk tarımla birlikte sanayi sektöründe de sıkıntıların çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretimin aksaması zincirleme bir aksamayı da beraberinde getirmiş, bu da özellikle tarımsal üretim yapan bölgelerde daha fazla önlem alınması gerektiğini ortaya koymuştur ¹⁵⁷.

İktisadi kalkınmasını büyük ölçüde tarımdan karşılayan Türkiye, krizi en az hasarla atlatabilmek adına çeşitli önlemler almış, üretimi durdurmamak için de girişimlerde bulunmuşlardır. Fakat bu durum fiyat dengelerinin bozulmasına yol açmış, alım gücünün sınırlı olduğu bu süreci daha da zora sokmuştur. Tarımı canlı tutmak adına alınan önlemler uzun vadede yeterli olmamış piyasadaki duraksama tarım sektöründeki etkisiyle birlikte tüm dengeleri değiştirmiştir. Özellikle hem günlük hayatı hem de endüstriyi derinden etkileyen ürünlerin üretimindeki durgunluk, krizin daha da etkili seyretmesine neden olmuştur ¹⁵⁸.

¹⁵⁶Ferit Yücebaş, Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Hiperyayın, İstanbul, 2019, s. 103.

¹⁵⁷Pamuk, s. 186-187.

¹⁵⁸Yaşar Semiz ve Osman Akandere, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 1, 2001, s. 303-304.

Pamuk, birçok sektörde ham madde olarak kullanıldığı için en çok ihtiyaç duyulan ürünlerin başında gelmiş ve kullanım alanının çeşitliliği sayesinde günlük hayatın da vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu konumu da pamuğu üretimin ve endüstrinin en önemli dengelerinden biri haline getirmiştir ¹⁵⁹. Mevcut önemi sayesinde birçok bölgede üretilmeye çalışılan pamuk için en verimli bölgelerden biri de Anadolu coğrafyası olmuş, bu da onu bölgenin en önemli tarım ürünlerinden biri haline getirmiştir. Dünyanın genel olarak en çok kullandığı tarım ürünlerinden biri olan bu ham madde, 1929 yılına kadar adına en çok önlem alınan ve çalışmalar yapılan ürünlerinden biri olmuş, aynı zamanda verimini artırabilmek için de sürekli incelemeler yapılmıştır. Dolayısıyla üretimi sürekli olarak devam etmiş ve her coğrafyada da yetiştirilemediği için ticari sahada da oldukça ciddi kazançlar sağlamıştır. Ancak 1929'a gelindiğinde pamuk da mevcut krizden kendi payına düşeni almış ve üretiminde ciddi oranda bir düşüş yaşanmıştır ¹⁶⁰.

Pamuk üretimi dünya genelinde 1924'e kadar mevcut ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak dengeli bir şekilde seyretmiş ve bir müddet bu şekilde ilerlemiştir. Zamanla endüstrinin gelişimiyle birlikte yine tüketime bağlı olarak endüstriye ham madde sağlamak amacıyla kademeli bir artış yaşayan pamuk üretimi, buhranın etkilerinin yavaş yavaş başlamasıyla birlikte piyasadaki yerini kaybetmeye başlamış ancak buna rağmen üretimi ilk etaplarda tamamen durmamıştır. Başlangıçta pamuk üretiminin durmadan devam etmesi iyi bir izlenim verse de krizin ayak seslerinin duyulmasıyla piyasa daha da sarsılmaya başlamış, işler durma noktasına gelmiş ve iflasların sayısı artmıştır. Devamında ciddi bir işsizliği de getiren bu durum pamuk ihtiyacını da neredeyse en aza indirmiş ve arz-talep dengesi tamamen sarsılmıştır. Üretimin uzunca bir süre eski talep dengesine göre devam etmesi fiyatlara yansımış ve pamuk fiyatları ciddi oranda düşmüştür ¹⁶¹.

1929'a gelindiğinde pamuk fiyatlarının düşmesi mevcut buhranla birlikte bir pamuk buhranının da ortaya çıkmasına sebep olmuş ve pamukçuluk tarihinin en büyük krizlerinden biri başlamıştır ¹⁶². Pamuk buhranının daha fazla büyümemesi adına başta Amerika'da olmak üzere birçok yerde önlemler alınmaya başlanmıştır. Örneğin, Federal Hükümet, Amerika'da pamuk ziraatına yardım etmesi için Farm Board teşkilatını kurmuş ve teşkilata, üretimi kontrol etmek, fiyatları dengede tutmak, ekim alanlarını düzenlemek gibi görevler verilmiştir. Böylece fiyatları dengelemeyi amaçlayan hükümetin bu girişimi,

¹⁵⁹Turgay, Türkiye'de Pamuk, s. 5-6.

¹⁶⁰Turgay ve Bailleux, s. 9-22.

¹⁶¹Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 25.

¹⁶²Turgay ve Bailleux, s. 21.

çok başarılı olmasa da örnek niteliğinde olmuş ve dünya genelinde daha programlı önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymuştur ¹⁶³. Amerika’da pamuk hususunda alınan önlemler ve üretim sahalarına yapılan müdahale zamanla dokuma sanayicilerini etkilemeye başlamış ve sanayiciler pamuk tedarikleri için farklı ülkelere başvurmuşlardır. Bu da Amerika adına pamuk buhranının uzun süre devam etmesine neden olmuştur ¹⁶⁴.

Pamuk üretimi adına önemli bölgelerden biri olan Türkiye’de ise arz-talep dengesindeki sarsılmayla başlayan pamuk buhranı kısa sürede tüm etkisini göstermeye başlamıştır. Hemen öncesinde büyük buhranın da etkilerini hissetmeye başlayan Türkiye’de öncelikle Türk lirası, sterlin karşısında değer kaybetmeye başlamış ve bunu takiben fiyat dengeleri değişmeye başlamıştır. Sanayi girişimlerinin yeni başladığı Türkiye’de krizin kendisini en fazla gösterdiği alan ziraat olmuş ve tarım ürünlerinde ciddi değer kayıpları yaşanmıştır. Fiyatlardaki bu ani değişiklikler Türkiye’yi iç ve dış ticarete oldukça zorlamış ve özellikle dış ticaret açığının çıkmasına sebep olmuştur. En büyük kayıp ise çoğunlukla ihraç edilen ürünlerde yaşanmıştır. Özellikle en önemli ham maddelerden olan pamuk, tiftik ve tütünün fiyatları hiç olmadığı kadar düşmüş ve bu düşüş 1929’dan sonra da bir müddet devam etmiştir ¹⁶⁵.

İktisadi sistemini henüz oturtmaya çalışan Türkiye için 1929 yılı buhranın da etkisiyle ve yaşanan diğer mali problemlerle tam anlamıyla dönüm noktalarının olduğu bir yıl olmuş ve mevcut iktisat politikalarının bu ilk sarsıntıyı atlatması da zaman almıştır ¹⁶⁶. Krizin Türk ziraatında kendisini bu kadar hissettirmesinin bir diğer tetikleyicisi de 1928’de yaşanan kuraklık olmuş, her iki durum birleşince de özellikle temel ihtiyaçlar konusunda sıkıntılar gittikçe büyümüştür. Buhranın tarım sektörünü derinden etkilemesi ve ani fiyat düşüşlerine sebep olması, hükümeti bu alanda alınacak olan tedbirlere öncelik vermeye sevk etmiştir. Başlangıçta temel gıda ürünleri için adımlar atılmış ve takiben sanayi tarımı için de önlemler alınmıştır. Özellikle iç ve dış ticarete büyük önem arz eden ürünlerin değerini korumak adına girişimlerde bulunulmuştur. Genel olarak buhrana ve tarım sektörüne dair alınacak olan önlemler uzunca bir süre gündemde olmuş ve krizin etkileri silininceye kadar da incelemeler devam etmiştir ¹⁶⁷.

¹⁶³Turgay, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk, s. 25.

¹⁶⁴Turgay ve Bailleux, s. 23.

¹⁶⁵Mustafa Yahya Metintaş ve Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23, Isparta, 2016, s. 40.

¹⁶⁶Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 48.

¹⁶⁷Metintaş ve Kayıran, s. 41-42.

Kriz döneminde Türkiye'nin en temel hedeflerinden biri dış ticarete yaşanan açığı kapatmaya çalışmak ve önemli ham maddelerde yaşanan fiyat düşüşlerini dengelemek olmuştur. Ayrıca yaşanan krizin üzerine yine Amerika tabanlı bir pamuk krizi de eklenince özellikle ihraç edilen ürünleri korumak adına önlemler alınmış ve pamuk için de ayrı bir başlık açılmıştır ¹⁶⁸. Pamuk fiyatları özellikle 1929-1933 yılları arasında %48 oranında düşmüş ve ihraç edilen ürünlerin de en önemlilerinden olan pamukta yaşanan bu düşüş, diğer ürünlerle birlikte dış ticarete yaşanan sıkıntıları daha da net bir şekilde ortaya koymuştur ¹⁶⁹. Sonuç itibarıyla ülke içerisinde hem gıda hem de sanayi ürünlerinde yaşanan sıkıntılar artmaya başlamış ve hükümet özellikle tarım adına girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Burada iktisadi açığı kapatabilmek adına alınan en önemli önlemlerden biri ise yerli malı kullanımı ve tasarruf teşviki olmuştur.

Dünya genelinde oldukça etkili olan bu kriz şüphesiz en büyük darbesini tarıma vurmuş ancak burada da durum ikiye ayrılmıştır. Özellikle besin tedarik ve alım sıkıntısı başlangıçta en büyük sorun olarak görülse de temelde en ciddi sorun sınırlı üretimde yaşanmıştır. Ülke içi ihtiyacı karşılamaya yönelik üretim tam anlamıyla durmamış ancak fiyatlarda da uzun bir müddet denge sağlanamamıştır. Fakat sanayi cephesinde durum daha farklı seyretilmiştir. Sınırlı tarım ürünlerinde de çok ciddi fiyat düşüşleri yaşanmış ancak bunun dışında sanayi kuruluşlarının birçoğu da krizi büyük ölçüde atlatabilmiş ve iflaslar başlamıştır. Dolayısıyla üretilen ham maddelerin fiyatları daha da düşmüş, iç ve dış ticaret hacmi oldukça sarsılmıştır. Sanayinin en önemli ham maddelerinden biri olan ve kendi krizini de yaşayan pamuk için bu durum oldukça zorlayıcı olmuştur. Buna karşın Türkiye'de pamuk üretimi tam anlamıyla durmamış, makineler ve sanayi olmasa da sınırlı bir şekilde üretime devam edilmiştir.

Hükümet bu süreçte özellikle yerli ürünlerin kullanılmasını teşvik etmeye çalışarak mevcut üretimi ülke ihtiyaçlarına göre dengelemeye çalışmış ve dışa bağımlılığa karşı durmuştur. Ayrıca bununla birlikte tasarruf da her fırsatta vurgulanmış hatta bu hususta bir Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti de kurularak tüketimi sınırlandırmak ve iktisadi düzeni en doğru şekilde yeniden kurmak hedeflenmiştir ¹⁷⁰. Bu tür önlemlerle ülke içindeki fiyatları ve üretim-tüketim dengesini kontrol etmeye çalışan hükümet bir taraftan dış ticarete yaşanan açığı kapatmaya çalışmıştır. Bu açığı kapatabilmek ve Türk iktisadını

¹⁶⁸Turgay ve Bailleux, s. 20-21.

¹⁶⁹Metintaş ve Kayıran, s. 42.

¹⁷⁰Türkan Çetin, "1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye'nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 6, 1996, s. 214.

daha doğru ve daha planlı bir hale getirebilmek adına özellikle ziraat ve sanayiye yönelik programlı çalışmaların yapılmasına karar verilmiş ve bunun için de kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelerde temelde zirai atılımlar ve makineleşme sürecine değinilmiş ve üreticiyi desteklemek adına da milli sergiler düzenlenmiştir.

2.3.3. Buhrana karşı alınan önlemler ve Türk ziraatı

1929’da patlak veren büyük buhran kısa sürede dünya genelinde etkili olmuş ve bu etki alanına çok geçmeden Türkiye de girmiştir. Bu etkinin kendisini para piyasası ve bilhassa tarımda gösterdiği Türkiye’de tarım ürünlerinin değer kaybına uğraması ve hem iç hem de dış ticaret dengesinin bozulması, Türk lirasının kısa sürede değer kaybetmesine neden olmuş ve hükümeti de bu kayba yönelik önlem almaya sevk etmiştir. Bu anlamda hükümet tarafından alınan en önemli ve en kapsamlı önlemlerden biri ise Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin kurulması olmuştur. Cemiyet, 14 Aralık 1929’da TBMM Başkanı Kazım Özalp başkanlığında kurulmuş ve tüm milletvekilleri de cemiyetin doğal üyeleri olarak kabul edilmişlerdir. Halkı krize ve etkilerine karşı bilinçlendirmek, üreticiye destek vermek, israfı önlemek ve yerli malı kullanımını teşvik etmek üzere kurulan cemiyet bu süreçte birçok girişimlerde bulunmuş, dışa bağımlılıkla mücadele etmiş ve ülke iktisadının yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştır¹⁷¹.

Ekonomik krizin ardından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yeni bir iktisadi dönem başlamıştır. Devletin iktisadi politikasında da değişikliğe gidilmiş ve 1930’dan itibaren “devletçilik” politikası benimsenmiştir. Bu politikayla birlikte halkı daha doğru bir üretime yönlendirmek ve yerli üretimi, kalite standartlarını yüksek tutarak teşvik edebilmek adına Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin çalışmaları ön plana çıkmıştır. Cemiyet tüm çalışmalarını; tasarruf propagandası, yerli ürün tanıtımı ve yerli ürünlerin pazar payını artırma çalışmaları olarak üç kısımdan yürütmüştür. Ayrıca bu çalışmaların daha kapsamlı bir şekilde yürütülmesi ve geliştirilmesi adına cemiyet tarafından iki büyük kongre düzenlenmiş, kongrelerin öncesinde ise sergiler düzenlenerek yerli üretim ve sanayi girişimlerini teşvik etmek amaçlanmıştır¹⁷².

¹⁷¹Metintaş ve Kayıran, s. 46-48.

¹⁷²Doğan Duman, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, 1992, s. 136-138.

2.3.3.1. 1930 Sanayi Kongresi

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, ülkede üretilen tarım ürünlerinin ve henüz gelişmekte olan sanayinin daha iyi tanınması ve daha doğru bir şekilde geliştirilebilmesi için çeşitli sergi ve kongrelerin toplanmasına önayak olmuştur. Bunlardan ilki 21 Nisan 1930'da Ankara'da açılan Milli Sanayi ve Numune Sergisi olmuş ve sergide mevcut milli sanayi ürünleri tanıtılmıştır. Serginin hemen ardından Sanayi Kongresi'nin hazırlıklarına başlanmış ve kongrede milli sanayiye geliştirebilmek ve böylece ithal edilen ürünleri yüksek standartlarda ülke içinde üretebilmek hedeflenmiştir. Birçok sanayi grubundan katılımın sağlandığı kongreye çeşitli raporlar sunulmuş ve milli sanayi için planlı programlı bir şekilde ilk adımlar atılmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği bu sanayi çalışmaları büyük ölçüde ses getirmiş ve cemiyet aralık vermeden ziraî çalışmalara da başlamıştır¹⁷³.

Ekonomik krizin Türkiye'de kendisini en çok hissettirdiği alanların başında tarım yer almıştır. Bu süreçte tarım ürünlerinin fiyatlarında ciddi düşüşler yaşanmış ve bu durum uzunca bir müddet devam etmiştir. Dolayısıyla tarıma yönelik çalışmaların başlaması uzun sürmemiş, hükümet Türk tarımını koruyabilmek, fiyatlardaki dengeyi sabitleyebilmek ve modern usullerle daha doğru ve kaliteli verim alabilmek adına çalışmalara koyulmuştur. Burada Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çalışmaları oldukça önemli olmuştur. Cemiyet, sanayi kongresinin ardından ziraî çalışmalara başlamış ve bir önceki kongrede de olduğu gibi ziraat kongresinin öncesinde de bir serginin düzenlenmesine karar vermiştir. Bunun üzerine çalışmalara başlanmış ve özellikle memlekette yetiştirilen tarım ürünlerini ve bu ürünlerin yetiştirilme tekniklerini de yakından inceleyebilmek ve geliştirebilmek adına Ankara'da uluslararası bir ziraat sergisi düzenlenmiştir¹⁷⁴.

İzmir Milletvekili Rahmi Bey Ziraat Teknik Sergisi'nin konuşmasında, ülkenin zirai teknik bakımından geride olduğuna işaret etmiş ve serginin uluslararası olmasının bu nedenle şart olduğunu, böylece zirai anlamda ileride olan bölgelerden tekniklerin öğrenilebileceğini ifade etmiştir¹⁷⁵. Sergiyi gezen çiftçiler Macaristan ve Rusya'nın zirai verimlilikleriyle Türk tarımı arasında karşılaştırma yapma imkânı bulmuşlardır. Bu da serginin uluslararası düzenlenmesindeki amacın doğru sonuçlar verdiğini göstermiştir.

¹⁷³Metintaş ve Kayıran, s. 49-50.

¹⁷⁴Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, Ankara, s. 6-7.

¹⁷⁵Çetin, s. 214-215.

Düzenlenen sergiyle birlikte çalışmalar hız kesmeden devam etmiş ve henüz sergi devam ederken ziraat kongresi hazırlıkları da başlamıştır. Açılış tarihi 14 Ocak 1931 olarak belirlenen kongre için çeşitli zirai ürünlere göre encümenlerin kurulmasına karar verilmiş ve seçilen üyeler 5 Ocak 1931'den itibaren çalışmalara başlamıştır ¹⁷⁶.

2.3.3.2. 1931 Ziraat Kongresi ve pamuk raporu

Türkiye, tarım ülkesi sıfatının da etkisiyle ziraî anlamda gelişime oldukça açık bir bölge olmuş ve özellikle cumhuriyetle birlikte bu alandaki çalışmalara da ayrıca önem verilmiştir. Genç cumhuriyet, tarımı geliştirebilmek, kaliteli üretim yapabilmek ve ülke içi ihtiyaç başta olmak üzere dış pazarlara açılabilmek adına ziraî anlamda birçok girişimde bulunmuş ancak bu süreç çok uzun soluklu olmamıştır. 1929 kriziyle birlikte özellikle tarım ürünlerindeki fiyat dalgalanmaları ve dünya piyasasındaki değer kayıpları Türk ziraatını oldukça zora sokmuştur. Buna karşın üretimin tam olarak kesilmeden -sınırlı düzeyde- devam ettiği Türkiye'de bir müddet sonra ülke içi pazarda da fiyatlar düşmüş ve üretici zor bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Kısa zamanda etkisini oldukça hissettiren ve özellikle üretici ve köylü kesimin yoksullaşmasına sebep olan bu krize karşı yeni tarımsal arayışlara gidilmiş, burada da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti devreye girmiştir.

Türk sanayisini geliştirebilmek ve sınaî üretime geçebilmek adına daha önce de girişimlerde bulunan ve bu amaçla Sanayi Kongresi'nin düzenlenmesine önyak olan cemiyet, bu kez de Türk ziraatı için çalışmalara koyulmuş ve kongrenin hemen ardından ziraî çalışmalar hızla başlamıştır. Sanayi Kongresi'nde olduğu gibi bu kongrenin öncesinde de Ankara'da Ziraat Teknik Sergisi açılmış ve hem yerli ürünler tanıtılmış hem de ziraatı geliştirmenin zorunluluğu gözler önüne serilmiştir. Ayrıca uluslararası düzenlenen sergi sayesinde çeşitli bölgelerle hem teknik hem de ürün bazında karşılaştırmalar da yapılmış ve ziraî eksikliklerin giderilerek ürünlerin kalitelerini artırmak hedeflenmiştir. Özellikle ziraî teknik ve makine anlamında çağdaşlarına nazaran daha az gelişmiş olan Türkiye için bu alandaki çalışmalara önem verilmiş, bu mevzu ayrıca Sanayi Kongresi'nde de görüşülmüş ve Türk tarımı için yeni bir sürecin başlaması gerektiği ortaya konmuştur ¹⁷⁷.

¹⁷⁶Metintaş ve Kayıran, s. 51-52.

¹⁷⁷Selma Yavuz, Birinci Ziraat Kongresi, Alınan Kararlar ve Cumhuriyet Dönemi Ziraat Politikalarına Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2012, s. 41-44.

Serginin ardından ülkenin ziraî ürün çeşitliliği net bir şekilde görülmüş, bu çeşitliliği doğru kullanabilmenin yollarına dair çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca teknik bakımdan eksik olunan alanlar belirlenmiş ve ziraatta makineleşme konusu öne çıkmıştır. Ülkede teknik ziraat konusunda eksikliklerin bulunması verimi de etkilediği için teknik alan öncelikli alanlardan biri olmuştur. Bu hususta yalnızca Ziraat Kongresi değil Sanayi Kongresi de çalışmalarda ve girişimlerde bulunmuştur. Sergiyle birlikte görülen çeşitlilik kongrenin tek bir alana yönelik araştırmalarla sınırlı kalamayacağını göstermiş ve çeşitli ürün gruplarına göre birçok encümenin kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan encümenler tarafından esas kongrenin öncesinde ayrıntılı incelemelerin yapılabilmesi adına mahalli kongreler düzenlenmiş ve her bölgeye dair çalışmalar ve raporlar hazırlanmıştır. Raporlar hazırlanırken ürünlerin dünya pazarında rakip olunan ülkelerdeki vaziyetlerine de yer verilmiş ve alınması gereken önlemler ortaya konmuştur ¹⁷⁸.

5 Ocak 1931’de Ziraat Kongresi’nin çalışmaları başlamış ve ülkenin her yerinden – kurulan encümenler tarafından seçilen- birçok temsilci Ankara’ya gitmiştir. Encümenler tarafından yapılan çalışmalar da bu süreçte hız kazanmış ve üretim sürecinden teknik işlere kadar tüm konulara yer vermeye çalışılmıştır. Çalışmalar devam ederken kongre, 14 Ocak 1931’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin konferans salonunda İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey tarafından yapılan konuşmayla açılmıştır. Açılış konuşmasında Türk çiftçiliğinin durumuna ve gelişimine dikkat çeken Şeref Bey, kongrede görüşülen mevzuların fikirde kalmayacağını ve gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Konuşmanın ardından ziraî encümenler belirlenmiş ve toplantıların yapılabilmesi, raporların hazırlanabilmesi için encümenlere salonlar ve odalar ayrılmıştır. Tüm çalışmaların bitmesinin ve raporların sunulmasının ardından kongre 19 Ocak 1931’de sona ermiştir ¹⁷⁹.

Kongreye birçok ürün için rapor sunulmuş ve böylece eksiklerin giderilebilmesi için ilk adım atılmıştır. Sunulan raporlar; sebzeçilik, zeytincilik, üzüm, incir, pamuk vs. gibi başlıklar altında incelenmiş ve ürünlerin hem ziraî vaziyetlerine hem de üreticilerinin mevcut koşullarına değinilmiştir. Özellikle üreticinin krizin etkilerini en kısa zamanda atlatabilmesi için birçok teklifte bulunulmuş ve ziraatın temelini oluşturan bu kesimin sorunları öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Kongreye sunulan raporlar yeni tarım politikalarının belirlenmesi adına oldukça önemli olmakla birlikte özellikle dış ticaret hacmi büyük olan ürünlere dair raporlara dikkat çekilmiştir. Örneğin, özellikle ham madde

¹⁷⁸Metintaş ve Kayıran, s. 52.

¹⁷⁹Metintaş ve Kayıran, s. 53. ; Çetin, s. 216.

olarak ÷lke içinde ve dış ticarete oldukça önemli bir konumda olan ve krizden de ciddi anlamda etkilenererek dış ticaretteki payı günden güne azalan pamuk bitkisine dair de kapsamlı çalışmalar yapılmış ve hazırlanan raporda da bu k÷lt÷r bitkisinin ÷lke iktisadı için oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır ¹⁸⁰.

Ziraî, sınaî ve ticari anlamda oldukça önemli bir k÷lt÷r bitkisi olan pamuk, en çok kullanılan ham maddelerden biri olduğu için her zaman iç ve dış ticarete belirleyici unsurlardan biri olmuş ve bu da kıymetini gün geçtikçe artırmıştır. Bu kıymeti muhafaza edebilmek ve artırabilmek için pamuk ve pamukçuluğa dair tüm incelemeleri yapmak üzere de bir enc÷men kurulmuş ve özellikle Çukurova üretim bölgesi başta olmak üzere pamuk üretiminde söz sahibi olan tüm bölgelere dair incelemeler yapılmıştır. Pamuk enc÷menini oluşturan Adil, Raşit, Tevfik ve Bahtiyar Beyler tarafından ÷lkenin dört bir yanında yetiştirilen tüm pamuklar ve bu pamukların piyasadaki durumları görüş÷lmüş, aynı zamanda üreticilerin vaziyeti de yakından incelenmiştir. Raporun hazırlanma sürecinde pamuk enc÷meni tarafından üzerinde en çok durulan konu ise pamuk ziraatının tüm aşamalarıyla oldukça masraflı oluşu ve bu durumun da başta küçük çaplı üreticiler olmak üzere tüm pamuk üreticilerini zor durumda bırakması olmuştur ¹⁸¹.

Pamuk enc÷meni, pamuk ziraatının oldukça zor ve masraf gerektiren bir süreç olduğunu ve özellikle sermaye konusunda üreticinin zorda olduğunu ifade etmiştir. Enc÷menin değerlendirmesine göre; küçük veya büyük çaplı fark etmeksizin birçok üretici, Ziraat Bankası tarafından sağlanan kredinin yeterli olmaması sebebiyle tefecilere başvurmuş ve bu tefecilere de neredeyse anaparanın birkaç katını ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca bunun dışında bankalar tarafından talep edilen faiz ve komisyon oranının %25'i bulması, yapılacak olan kredi ödemesinin de 3 ay gibi bir zaman zarfında yapılmasının talep edilmesi üreticinin henüz mahsul÷ toplayamadan çok ucuz fiyatlara satış yapmasına neden olmuş ve üretim tamamen sekteye uğramıştır. Pamuk enc÷meni bu mevzuyu öncelikli olarak dile getirerek, pamuk ziraatında kullanılmak üzere verilecek olan sermayenin & kredinin üretim durumuna göre daha uzun vadeli ve faiz oranının da daha düşük olması gerektiğini ifade etmiş, yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiğini vurgulamıştır ¹⁸².

¹⁸⁰Yavuz, s. 46-48, 64.

¹⁸¹Metintaş ve Kayıran, s. 57.

¹⁸²Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 694-695.

Pamuk encümeni tarafından yapılan incelemelerin ardından Pamuk başlığı altında tek rapor hazırlanmış ve raporu Adana Pamuk Tecrübe İstasyonu Müdürü Kemal Bey sunmuştur. Raporda ülkedeki pamuk üretimine, sürecin tüm safhalarına ve problemlerine değinen Kemal Bey üretilen pamuğun büyük bir kısmının ülke içinde kullanılması gerektiğini ifade etmiş, bunun için de yerli sanayinin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Kemal Bey, üretilen pamukların kalite standartlarının çok yüksek olmadığını ve önce bu sorunun çözülmesi gerektiğini de ifade etmiş, köylü ve üretici kesimin üretim konusunda eğitim almalarının ve özenli davranmalarının önemine dikkat çekmeye çalışmıştır¹⁸³.

Ziraat Kongresi'nde tüm ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılan pamuk adına öne çıkarılan en önemli mevzulardan biri üretim süreci ve kalite standartları olmuştur. Dolayısıyla pamuğun eskisinden daha doğru bir şekilde -modern tekniklerle ve doğru tohumlarla- ve daha yüksek standartlarda üretilmesinin, ülke içindeki kullanımda kaliteyi artırmakla birlikte dış piyasada da öncelik sağlayacağı öngörülmüştür. Bu süreçte, daha önce tohum ıslahı ve incelemeleri için kurulan ofisler daha da ön plana çıkarılmış ve yeni üretim teknikleriyle üreticiyi bilgilendirme çalışmalarına da yer verilmiştir.

Raporda, üretim problemlerinin dışında pamuğun piyasadaki yerine de değinilmiş, krizin ortaya çıkardığı değer kaybının dışında ülke içerisinde pamuk ihracatı yapan tüccar sayısının oldukça az olduğu ve bu durumun değer kaybını daha da artırdığı ifade edilmiştir. Kemal Bey esasen üretilen pamukların büyük bir kısmının ülke içinde kalması gerektiğini vurgulamış ve burada dünya piyasasından da örnekler vererek; ABD'nin ürettiği pamuğun %50'sini, Hindistan'ın ise %42'sini kendi ülkesinde ham madde olarak kullandığını ifade etmiştir. Aynı durumun Türkiye'de de sürdürülebilmesi için ise öncelikle sanayi kuruluşlarına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir¹⁸⁴.

Kemal Bey sunumunda, yetiştirilen pamukların büyük bir kısmının ülke içinde işlenmesinin yapılan ithalatı düşüreceğine ve ihtiyacın ülke içinden karşılanabileceğine dikkat çekmiştir. Elbette bunun için öncelikle sanayinin iyileştirilmesi ve iplik ve dokuma fabrikalarının kurulması gerekmektedir. Raporda da üzerinde durulan bu konu esasen büyük buhran öncesinde de görüşülen ve çalışmaları yapılan bir konu olmuş ancak krizle birlikte ertelenmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla kongrenin ardından da tekrar gündeme alınmış ve ülke içi sanayiye geliştirebilmek adına önemli adımlar atılmıştır¹⁸⁵.

¹⁸³Çetin, s. 220-221.

¹⁸⁴Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 697; Metintaş ve Kayıran, s. 59-60.

¹⁸⁵Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, s. 698.

Yerli pamuğun ülke içinde kullanılmasının önemi vurgulanmak birlikte dünya piyasasındaki yerine de değinilmiş ve burada da yine kalite konusundaki görüşler tekrarlanmıştır. Türkiye’de yetiştirilen pamukların kalite standartlarının çok yüksek olmadığı ifade edilmiş, dünya piyasasında önemli bir ivme kazanabilmek adına bu konuda yapılan çalışmalara daha da önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte piyasadaki pamuk krizinin ortadan kalkması için üretici ve tüccar kesime güven vermenin ve özellikle ihracata yönelik çalışmaların da hız kazanması gerektiğinin altı çizilmiştir ¹⁸⁶.

Sonuç itibariyle Ziraat Kongresi’ne, birçok konuya dair sorunların ve çözüm önerilerinin yer aldığı yaklaşık 120 adet rapor sunulmuş ve raporlarda özellikle devlet girişimleri ve devletçi politikalar ön plana çıkmıştır ¹⁸⁷. Öncesinde düzenlenen Sanayi Kongresi’yle birlikte Ziraat Kongresi de yeni iktisat politikalarının belirlenmesi konusunda oldukça önemli olmuş, bu kongrelerin ardından en büyük eksik olarak gösterilen sanayi konusunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Sanayiye geliştirmeye yönelik ayrıca çalışmalar yapılmış ve planlar hazırlanmıştır. Bu süreçte pamuk yine en önemli ürünlerden biri olarak yerini korumuş ve hem pamuk üretimini ve kalitesinin artırmaya yönelik hem de pamuk endüstrisini geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur.

2.3.4. Buhran sonrası pamuk sektörü

Türkiye’nin henüz gelişmekte olan iktisadi vaziyeti 1929 buhranıyla birlikte durma noktasına gelmiş ve hükümet krizin etkilerinden en kısa sürede kurtulabilmek ve adına arayış içerisine girmiştir. Büyük buhran Türkiye’de özellikle tarım sektörünü etkilediği için önlemler büyük çoğunlukla ziraî üretimi korumak üzerine olmuş, aynı zamanda sınaî gelişimi artırmak adına da girişimlerde bulunulmuştur. Tüm bu girişimlerin öncesinde düzenlenen sergiler ve kongrelerle ayrıntılı incelemeler yapılmış ve ülkenin mevcut sorunları görüşülerek alınacak önlemler ortaya konmuştur. Bu girişimlerin ardından devlet, tarım veya sanayi fark etmeksizin ülke içerisindeki birçok girişimde etkili rol oynama kararı almış ve 1930 sonrası bu süreç korumacılık ve devletçilik politikalarının etkili olduğu bir dönemi beraberinde getirmiştir. Özellikle ulusal bir sanayi oluşturma hedefiyle başlayan süreç 1930-1939 yılları arasında etkili olmuştur ¹⁸⁸.

¹⁸⁶Metintaş ve Kayıran, s. 57-60.

¹⁸⁷Çetin, s. 223-224.

¹⁸⁸Alpay ve Alkin, s. 51. ; Boratav, s. 59.

Korumacılık ve devletçilik politikalarıyla birlikte üretimi canlandırabilmek ve hedeflenmiş, aynı zamanda devlet eliyle yerli sanayinin kurulabilmesi için de girişimlerde bulunulmuştur. Mevcut kurumların işleyebilmesi ve geliştirilebilmesi için çalışmalar yapılmış ve yeni sanayi kuruluşlarının da modern usullerle oluşturulabilmesi için yurtdışından birçok uzman getirtilmiştir. Bu politikalarla birlikte Türk iktisadında yeni bir dönem başlamış ve yeni iktisadi politikaları güçlendirebilmek adına adımlar atılmıştır. En önemli adımlardan biri de 1930'da ülkedeki para işlemlerini düzenlemek ve iktisadi gelişime hız kazandırabilmek adına uzun zamandır gündemde olan Merkez Bankası'nın kurulmasına karar vermek olmuş ve banka 1931 yılından itibaren faaliyete geçmiştir ¹⁸⁹. Böylece devletçilik politikası gereği atılacak olan adımlar da bankayla birlikte hız kazanmıştır. Korumacı devletçi politikayla özellikle devlet eliyle kurulacak olan sanayi, temel hedef olarak alınmış olsa da tarımı geliştirmeye yönelik girişimlere de oldukça büyük önem verilmiştir. Özellikle tarımda kaliteyi ve verimi artırabilecek çalışmaların yapılması için girişimlerde bulunulmuş ve bu süreçte çiftçiye de nitelikli tohum ve fide dağıtılarak verimi en üst düzeye çıkarmak hedeflenmiştir ¹⁹⁰.

Türk iktisadını yeniden ve çok daha sağlam bir şekilde düzenleyebilmek adına alınan önlemlerde, düzenlenen kongreler ve sergiler oldukça etkili olmuştur. Kongrelerin ardından uzmanlarca hazırlanan raporlar bu süreçte yol gösterici nitelikte olmuş ve önlemler de bu raporlar doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Her iki kongrenin de esas sebebi krizin etkilerinden hemen kurtularak ülkenin ekonomik vaziyetini eskisinden daha iyi bir duruma taşımak olmuş ve hazırlanan raporlarda da özellikle ülke içindeki kaynakların daha doğru bir şekilde kullanılması adına önerilerde bulunulmuştur ¹⁹¹. Büyük ölçüde tarıma dayalı olan Türk iktisadının bu süreçte yaşadığı en önemli sorunlardan biri sanayinin yetersiz durumda olması ve dolayısıyla birçok ürünün dışardan satın alınması olmuştur. Bu kısmî dışa bağımlılık kongrelerde de dile getirilmiş ve sanayi kuruluşlarının daha düzenli ve modern bir şekilde ve elbette artırılarak üretime geçmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Böylece ülke içerisinde üretilen birçok ham maddeyi de yine ülke içinde işleyerek hem ihtiyaçları karşılamak hem ithalatı azaltarak dengeyi kurmak hem de bu ürünleri dış piyasada da pazarlayarak yeni bir kaynak yaratmak hedeflenmiştir ¹⁹².

¹⁸⁹Kopar, s. 77-79.

¹⁹⁰Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), 12. Baskı, AKDITYK Yayını, Ankara, 2019, s. 324.

¹⁹¹Metintaş ve Kayıran, s. 76.

¹⁹²Çetin, s. 214-217.

Üretimi devam eden tarım ürünlerinde daha kaliteli bir verim elde edebilmek adına da çalışmalar yapılmış ve yurtdışından uzmanlar getirtilerek üretici kesime yeni teknikleri öğretmek hedeflenmiştir. Burada özellikle dış pazarda büyük getirisi olan ürünler ve ham maddeler için yapılan çalışmalar oldukça önemli olmuştur. Dış ticaretteki dengeyi sağlayabilmek adına ihraç edilen ürünlerin üretimine önem verilmiş ve kalite standartlarını yükseltebilmek adına çeşitli ıslah ofisleri kurulmuştur. Ancak Ziraat Kongre'sinde görüşüldüğü gibi dış ticarete de önem vermekle birlikte ülke içi ihtiyaç ön planda tutulmuştur. Nitekim bu durumun etkileri de zamanla dış ticarete kendini göstermiştir. Örneğin önemli ham maddelerden biri olan pamuk, büyük ölçüde iç piyasaya yönlendirilmiş ve ihracattaki payı %8 oranında gerilemiştir ¹⁹³.

Türkiye'de özellikle tarım sektörünü derinden etkileyen büyük buhranın ardından üretimde ciddi aksaklıklar çıkmaya başlamış, arz talep dengesi tamamen bozulmuştur. Özellikle sanayide de ham madde olarak kullanılan ürünlerin fiyat dengelerinin bozulması ve sınaî üretimin de durma noktasına gelmesi krizin etkilerini daha da büyütüştür. Bu süreçte yine ABD merkezli bir kriz daha ortaya çıkmış ve kısa sürede bu yeni kriz Türkiye'de de kendisini göstermeye başlamıştır. Üretiminden başlayarak sanayide ve ticarete kullanılmasına kadar pamuğun her aşamasında yaşanan sorunlarla patlak veren bu kriz, Pamuk Krizi olarak yer edinmiş ve başta ABD olmak üzere pamuk çalışmaları yapan birçok ülkede etkili olmuştur ¹⁹⁴. Türkiye'de bu süreçte pamuk çalışmalarına ayrıca önem verilmiş ve halkı bilinçlendirmek için de çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

Pamuğun daha verimli bir şekilde yetiştirilmesi adına çalışmalar yapılırken bir taraftan da bu kültür bitkisinin günlük hayattaki önemini belirtmek ve sanayide nasıl bir yere sahip olduğunu gösterebilmek adına da girişimlerde bulunulmuştur. Burada temel hedef halkı bilinçlendirmek olduğu için gazeteler devreye girmiş ve yayınlarda, pamuğa ve mevcut üretim yerlerine dair bilgilendirmelere yer verilmiştir. Örneğin İçtihad Mecmuası sahibi Dr. Abdullah Cevdet Bey'in Türk ocağında milli iktisada dair verdiği bir konferansı Yarın Gazetesi, "İktisadi Derdimiz" başlığıyla yayımlamış ve bu yazı dizisinde dokuma sanayisine dair bilgiler verilmiştir. Özellikle iktisadî istiklâl ve yerli malı kullanımının önemine değinilen yazıda Selanikli biri tarafından kurulan bir çorap fabrikasından da bahsedilmiş ve bunun gibi yerli kuruluşların ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır ¹⁹⁵.

¹⁹³Boratav, s. 72.

¹⁹⁴Turgay ve Bailleux, s. 21-22.

¹⁹⁵"İktisadî Derdimiz", Yarın Gazetesi, 16 Nisan 1930, s. 2.

Milli iktisadı vurgulamakla birlikte yerli malı kullanımını teşvik ederek artırabilmek için de üretim yapan kuruluşlardan bahsedilmiş ve esas problemlere de değinilmiştir. Abdullah Cevdet Bey bahsi geçen fabrikayı gezerken ham madde olarak kullanılan pamuk ipliği ve ipeklerin Avrupa'dan alındığını ve kullanılan makinelerin de yine Avrupa'dan getirtildiğini öğrenince eleştiride bulunarak ülkedeki bu ciddi eksikliğe dikkat çekmeye çalışmıştır ¹⁹⁶. Ülkede pamuk üretiminin olmasına ve bölgesel olarak da artmasına karşın Avrupa'dan gelen ipliklerin kullanılması sanayi konusundaki eksiklikleri ortaya koymuştur. Mevcut iplik ve dokuma tezgâhlarının yetersizliği, ihraç edilen pamuklara karşın ithal edilen ipliklerin oranını ortaya koymuş ve bu mevzu Sanayi Kongresi'nde de ayrıca görüşülmüştür. Kongre sonrasında pamuk ve pamuklu dokumacılık adına, Manisa-Aydın pamuk istasyonlarının harekete geçirilmesi, Geyve ve Akhisar'da pamuk istasyonunun kurulması, tohum dağıtımının hükümet kontrolünde yapılması ve dokumacılığın kooperatifleşmesi gibi kararlar alınmış ve bunlar gazetelerde de yer edinmiştir ¹⁹⁷.

Büyük buhran ve hemen ardından gelen pamuk krizi öncesi ve kriz dönemi Türkiye'sinde pamuk, en fazla ihraç edilen tarım ürünlerinden biri olmuştur. Bu durum Türk pamuğunun mevcut sıkıntılara rağmen dünya piyasasında yer edinmesini sağlasa da üretilen pamuğun ciddi bir oranının ihraç edilmesi sebebiyle ülke içerisindeki işlenme oranını sınırlı düzeyde tutmuştur. Pamuk krizinin hâkim olduğu 1930-1931 yıllarında - daha önceki yıllara nispetle daha az da olsa- üretilen pamukların büyük bir kısmı ihraç yine edilmiş ve bu ihracın yaklaşık %60'lık bir kısmı ülke içindeki en önemli pamuk üretim bölgelerinin başında gelen Adana Çukurova Bölgesi'ndeki pamuklarla yapılmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin en fazla pamuk ihraç ettiği ülkelerin başında ise Fransa yer almıştır ¹⁹⁸. Bu süreçte üretilen pamuklarının ciddi bir oranının dışarıya satılması ülke içindeki pamuklu üretimin sınırlı düzeyde olmasına ve bu anlamda pamuk sanayinde dışa bağımlılığın sabit kalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda arka arkaya gelen iki krizin de henüz izlerinin tam anlamıyla silinmediği bu süreçte üretilen pamuğun büyük oranda ihraç edilmesi ülke içindeki pamuk fiyatlarının da dengede kalamamasına neden olmuş ve bu da özellikle üreticiyi zora sokmuştur.

¹⁹⁶“İktisadi Derdimiz”, Yarınl Gazetesi, 17 Nisan 1930, s. 2.

¹⁹⁷“Sanayi Kongresinde Verilen Kararlar”, Milliyet, 30 Nisan 1930, s. 2.

¹⁹⁸“Son Senenin Pamuk İhracatı, Türk Pamukları Nereye Sevk Ediliyor?”, Yarınl, 2 Şubat 1931, s. 4.

Pamuk fiyatlarında yaşanan dengesizlik üreticiyi zor durumda bırakmış ve fiyat düşüşleri üretimi de etkilemiştir. Yarın Gazetesi tarafından da dikkat çekilen bu fiyat düşüklüğüne karşı, bir takım önlemlerin alınması talep edilmiştir. Bu önlemler üretim alanlarının küçültülmesi, daha az üretimin yapılması ve fiyatlar makul bir düzeye yükselinceye kadar pamuk satılmaması üzerine olmuştur ¹⁹⁹. Ancak devam eden süreçte atılan adımların da gösterdiği üzere bu talepler dikkate alınmamış ve tam aksine –plan ve program dâhilinde- üretim sahalarının artırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Ancak mevcut problemler de göz ardı edilmemiş ve alınan kararlara istinaden daha doğru, kaliteli ve modern bir üretime geçebilmek için yabancı uzmanlar getirtilmiştir. Örneğin 11 Mart 1931 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, pamukçuluk çalışmaları yapmak üzere Amerika’dan 437 dolar ücretle bir uzmanın istihdam edilmesine karar verilmiştir ²⁰⁰.

Yurtdışından getirilen uzmanlarla birlikte Türk pamukçuluğunun ıslahı ve gelişimi adına atılan adımlar hız kazanmış ve pamuk sanayisini geliştirmeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu’yla birlikte 1927 sonrası hız kazanan girişimler 1929 kriziyle birlikte duraksamış olsa da 1930 sonrasında kaldığı yerden devam etmiştir. Yine bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu’na göre yapılan girişimlerden biri, pamuk ve çırçır fabrikası kurmak üzere Tarsus Zorbazıark mahallesinde devlete ait olan dört buçuk dönümlük arazinin, bedelinin ödenmesi karşılığında Abdurrahman Efendi, zevceleri Dudu ve Meyal Hanımlara satışı olmuştur ²⁰¹. Böylece bir taraftan üretim canlandırılmaya çalışılırken diğer taraftan da pamuk sanayisinin çeşitli aşamalarını kapsayan teşviklerde bulunulmuş ve bu alandaki çalışmalara oldukça önem verilmiştir.

Pamuğun ticaretteki yerini korumak ve elbette geliştirebilmek adına da çalışmalar yapılmış ve pamuk üreticileri tarafından kooperatifler de kurulmuştur. Bu kooperatiflerden biri Adana merkezli olan ve otuz sene müddetle, on iki bin beş yüz Türk lirası sermaye ile kurulan Adana Pamuk Müstahsilleri Satış Kooperatifi olmuştur. 25 Mart 1931 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında sözleşmesi tasdik edilen kooperatif, pamuk ticaretiyle alakadar olmuştur ²⁰². Adana’nın ardından 18 Mayıs 1931’de, yine pamuk üreticileri tarafından Tarsus’ta on iki bin lira sermaye ile Tarsus Pamuk Müstahsilleri Satış Kooperatifi kurulmuştur ²⁰³.

¹⁹⁹“Pamuk İşlerimizde Fiyatlar Düşük”, Yarın Gazetesi, 3 Şubat 1931, s. 2.

²⁰⁰BCA, 30.18.1.2 / 18.15.19, s. 1.

²⁰¹BCA, 30.18.1.2 / 18.19.5, s. 1.

²⁰²BCA, 30.18.1.2 / 19.21.6, s. 1.

²⁰³BCA, 30.18.1.2 / 19.30.7, s. 1.

Satış kooperatifleriyle birlikte pamuğun özellikle iç piyasadaki durumu canlandırılmaya çalışılmış ve bu süreçte atılan diğer adımlarla birlikte bu hedefe ulaşılmıştır. Aynı zaman zarfında Türkiye’de ulaşım altyapısının kurulması adına atılan adımlar üreticilerin ve tüccarların birbirleriyle temasını artırmış, satış kooperatiflerinin de girişimleriyle, hedeflenen iç pazar büyük ölçüde oluşturulmuştur.

Türkiye’de pamuğun iç pazardaki konumunu artırmaya ve sanayide kullanımını teşvik etmeye yönelik girişimlerde bulunulurken dış piyasadaki durgunluk devam etmiş ve bu durum kısa sürede Türk pamukları üzerinde de etkili olmuştur. Mevcut krizin getirdiği değer kaybıyla birlikte pamuk satışları dünya genelinde azalmaya başlamış ve bu süreçte Amerika pamuğunda %6, Brezilya pamuğunda %6, Mısır pamuğunda ise %10’luk bir düşüş yaşanmıştır ²⁰⁴. Dünya pamuk piyasasında yaşanan bu düşüş bir müddet sonra Türk pamuklarının ihracını da etkilemiş ve satış oranında ciddi azalmalar olmuştur. Buna karşın düzenlenen ziraat ve sanayi sergilerinin ve Ziraat Kongresi’nin ardından alınan kararlar birlikte pamuk, büyük ölçüde iç piyasaya yönlendirilmiş ve ülke içi ihtiyacı karşılamaya yönelik üretilmeye ve işlenmeye başlanmıştır. Bu iç piyasaya yönelme durumu ve pamuğun ülke içindeki kullanımının teşviki, Türk pamuğunun dış piyasada geçmişe oranla daha az bir miktarda yer edinmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla ülkedeki pamuk ihracında da bu süreçte bir düşüş yaşanmıştır.

Sanayi ve Ziraat Kongrelerinin ardından büyük ölçüde iç piyasaya yönlendirilen pamuk için özellikle sanayiye yönelik çalışmalar 1930-1931 sonrasında hız kazanmıştır. Bu süreçte pamuk ve çırçır fabrikalarına yönelik olan girişimleri bir taraftan da dokumacılık üzerinde faaliyet yapmak için açılan kuruluşlar takip etmiştir. Bu kuruluşlardan biri merkezi İzmir olmak üzere, elli sene müddet ve bir milyon yüz bin lira sermaye ile kurulan İzmir Pamuk Mensucat Türk Anonim Şirketi olmuştur. Şirket, daha önce faaliyette olan İzmir Pamuk İmalatı Türk Anonim Şirketi’nin kapanması üzerine, eski şirketin işlettiği pamuk, iplik mensucatı fabrikasını satın alarak işletmek ve pamuk ve dokuma sanayisi işleriyle alakadar olmak adına, Bakanlar Kurulu’nun 9 Haziran 1932 tarihli toplantısındaki onayıyla kurulmuş ve faaliyete geçmiştir ²⁰⁵. Şirketler ve kooperatiflerle birlikte pamuk ve özellikle dokuma sanayiini geliştirmeye yönelik girişimler hem hız kazanmış hem de daha programlı bir şekilde devam etmiştir.

²⁰⁴“Dünya Piyasasında Düşkünlük Devamda”, Yarın, 27 Haziran 1931, s. 2.

²⁰⁵BCA, 30.18.1.2 / 29.46.4, s. 1.

Pamuk üretimini ve özellikle dokuma başta olmak üzere pamuk sanayisini geliştirmek ve modern teknikleri uygulayabilmek adına yurtdışından uzman getirtildiği gibi, Türkiye’den de yurtdışına incelemeler yapmak üzere birçok kişi gönderilmiştir. Yerli mensucat sanayisinin kurulması için atılan adımlarla birlikte ziraî üretimi de verimli bir şekilde artırma hedefiyle hareket edilmiş ve özellikle pamukçuluk konusunda ziraî ve sınaî üretimde dünyada ilk sıralarda olan bölgelerde incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelerden biri de 1933 yılında, eski Ziraat Müsteşarı ve Cumhuriyet Merkez Bankası İdare Meclisi azalarından olan Müderris İhsan Abidin Bey’in Mısır’a giderek yaptığı inceleme olmuştur. Mısır, özellikle pamuk üretimi ve ticareti konusunda dünyanın önemli merkezlerinden biri olduğu için, inceleme yapmak üzere de tercih edilen ilk bölgelerden olmuştur. Bu incelemeler neticesinde ülke içi üretimde verimi kaliteli bir şekilde artırmak ve dolayısıyla sanayiye de kaliteli ham madde sağlamak hedeflenmiştir ²⁰⁶. Krizin ardından üretim kademeli olarak artırılmaya çalışılmışsa da satış konusunda aynı şeyi söylemek mümkün olmamıştır.

Türk pamuğunun önceki yıllara nazaran dış piyasadaki yeri gitgide azalmış ve pamuk satışı durma noktasına gelmiştir. Bu durum krizle alakalı olmakla birlikte içerde kurulan sanayiye ham madde sağlama hedefiyle de ilgili olmuştur. 1933 yılında satış hacmi oldukça düşen pamuklar üreticiyi de zor durumda bırakmış ve Adana çiftçileri pamuklarını satamadıkları için bankalara olan borçlarını da ödeyemediklerini belirtmişlerdir. Çiftçiler bu borçların affını, affı mümkün olmazsa da ertelenmesini talep etmişlerdir. Gazetelerde de yer edinen bu mevzu üzerine, Milliyet Gazetesi başmuharriri Siirt Mebusu Mahmut Bey pamukların satılamamasının nedenlerine değinmiş ve mensucat sanayinin kurulmasına yönelik sorulara cevap vermiştir. Mahmut Bey, pamukların satılamamasının nedenini üretimin az olmasına ve yerli pamuğun cins ve kalite açısından çok da iyi olmamasına bağlamıştır. Pamuk hususunda esas önemli olanın mensucat sanayisini geliştirmek olduğunu vurgulayan Mahmut Bey, hükümetin de bu konuda çeşitli girişimlerinin olduğunu vurgulamıştır. Mahmut Bey ayrıca sanayinin oluşturulmasıyla, dışarıya satılamayan pamukların ülke içinde işlenebileceğinden, fabrikalarla birlikte istihdam yaratılacağından ve ayrıca sınaî üretimin artmasıyla birlikte özellikle pamuğa dayalı dışa bağımlılığın da ortadan kalkacağından bahsetmiştir ²⁰⁷.

²⁰⁶BCA, 30.18.1.2 / 33.4.15, s. 1.

²⁰⁷Başmuharrir Mahmut Bey, “Pamuklarımız, Pamuklu Mensucat”, Milliyet, 2 Şubat 1933, s. 1.

Pamukların ülke içinde kullanılmasının önemine değinilmiş fakat bu kez de çoğunlukla ihracat yapan üreticilerin sıkıntıları artmaya başlamıştır. Krizin etkileri bir yana, üretimde yaşanan sorunlar ve pamuk fiyatları satışları oldukça etkilemiştir. Türk pamuklarının fiyatları kısa zamanda diğer ülkelere nazaran yükselmiş ve bu durum satışları da etkilemiştir. Örneğin 1933 yılında Japon sanayicileri Türk pamuğu almaya karar vermişler fakat fiyatları Amerikan pamuğuna göre yüksek bulunca ancak takasla pamuk alabileceklerini belirtmişlerdir ²⁰⁸. Bu durum hükümeti üretimle birlikte pamuk ihracatına yönelik tedbirler almaya yöneltmiştir.

Pamuk üretimini verimli bir şekilde artırmaya yönelik girişimler devam ederken ihraç edilecek olan pamuklar adına da incelemeler yapılmıştır. Pamuğun en çok sorun yaşadığı alan pamuk zararlıları olarak nitelendirilen böceklenmeler olmuş bu da yerli pamuğun kalitesini düşüren en önemli etkenlerden olmuştur. Dolayısıyla özellikle ihraç edilecek pamuk ve diğer bitkisel ürünlerin temizlenmesi ve zararlı haşerelerden kurtulması adına Paris'ten P. Mallet Fabrikası'ndan Vakum Fümigrasyon (dumanlama) makinesi satın alınmıştır ²⁰⁹. Böylece üretimden sonra ortaya çıkan pamuk zararlılarının da önüne geçmek ve kalite standardını da artırmak hedeflenmiştir. Satış hacmini dengelemeye yönelik atılan adımlar böylece hız kazansa da ilk etapta büyük bir başarı sağlanamamış ve pamuk satışlarında yaşanan düşüş bir müddet daha devam etmiştir.

Pamuk satışlarında yaşanan düşüş önceki yıla göre oldukça fazla olmuş, 1932'de sadece Mersin'den 819 bin lira değerinde ihracat yapılırken 1933'te bu değer 70 bin liraya kadar düşmüştür. Satışın bu denli düşmesi ve birçok daimi müşterinin de (İngiltere, Almanya, Belçika ve Rusya) alım yapmaması üzerine üreticiler tüm beklentilerini ülke içerisinde açılacak olan fabrikalara bağlamışlardır ²¹⁰. 1933 yılı itibariyle sanayi girişimleri de hız kazanmış ve üreticilerin ümitleri boşa çıkmamıştır. Özellikle dokuma sektörü öncelikli olarak görülmüş ve en doğru sınai üretimi yapabilmek adına yurtdışına incelemeler yapmak üzere birçok kişi gönderilmiştir. Mensucat sanayii üzerine incelemeler yapmak ve kurulması planlanan fabrikalara yönelik projeler hazırlamak maksadıyla Rusya'ya ziyaretler yapılmış ve çalışmalar hazırlanmıştır. Hazırlanan çalışmalarla birlikte planlı sanayi döneminin de ilk adımları atılmıştır ²¹¹.

²⁰⁸“Pamuk Takasa Tâbi Tutulacak Mı?”, Cumhuriyet, 7 Mart 1933, s. 4.

²⁰⁹BCA, 30.18.1.2 / 34.18.9, s. 1; BCA, 30.18.1.2 / 34.19.8, s. 1.

²¹⁰“Pamuk Müşterisi Azaldı”, Milliyet, 24 Mart 1933, s. 3.

²¹¹“Pamuklu Mensucata Para Vermeyeceğiz!”, Son Posta, 13 Temmuz 1933, s. 1.

Pamuk sanayisine dair girişimler çoğunlukla dokuma sektörüne yönelik olarak başlamış ancak temelde pamuğun üretiminden her alanda kullanımına kadar tüm sektörlerle dair girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca pamuk tohumunu geliştirmeye yönelik süreç de sanayi girişimleriyle birlikte hız kazanmış, böylece bitki temizliğinden, ilaçlanmasına ve ıslah edilmesine kadar birçok aşamaya dair adımlar atılmıştır. Özellikle üretimde kaliteyi yakalamak adına pamuk tohumu üzerindeki çalışmalara önem verilmiş ve ıslah istasyonlarının dışında bir de tohum üretme tesisleri kurulmuştur. Devlet girişimiyle kurulan bu istasyon ve tesislerden biri de 29 Temmuz 1933 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararla, 6000 dönümlük arazinin kiralanmasıyla kurulacak olan Adana Pamuk Tohumu Üretme Çiftliği olmuştur. Böylece tohum çeşitliliğini artırarak tohumu da ülke içinde üretmek hedeflenmiştir ²¹².

Pamuk tohumu üretimi ve ıslahı için yapılan çalışmaların yanında tohum ithali de devam etmiş ve sanayide kullanılmak üzere Amerika'dan tohum satın alınmıştır. Kalite bakımından oldukça iyi görülen Amerikan tohumları özellikle sanayide kullanılmak üzere ithal edilmiş ve bu tohumları en doğru şekilde yetiştirebilmek adına gerekli olan ziraî aletler de satın alınmıştır ²¹³. Özellikle tarımdaki yenilikleri takip edebilmek ve verimli üretim yapabilmek adına atılan bu adımlar oldukça önemli olmuştur. Mevcut üretimde ve toplamada yaşanan sorunların Türk pamuklarındaki verimi düşürdüğü daha önce yapılan kongrelerde de açıkça belirtilmiş ve bu nedenle yeni üretim teknikleri adına her türlü girişim büyük ölçüde desteklenmiştir.

Sanayi girişimlerinin hız kazandığı bu dönemde, pamuk tohumu tedariki ve tohum ıslahı eskiye nazaran daha fazla önem kazanmıştır. Sanayide kullanılacak olan pamuğun ham madde olarak ülke içi üretimden temin edilmesi hedefiyle birlikte, tohum konusu da öne çıkmış ve hem ülke içindeki tohumları en doğru şekilde yetiştirebilmek adına çalışmalar yapılmış hem de yurtdışından çeşitli bölgelerde denenmek üzere tohum ithal edilmiştir. Büyük ölçüde Amerika'dan ithal edilen bu tohumların başında oldukça verimli olduğu bilinen 'Acala' cinsi pamuk tohumu yer almıştır. Daha önce de ithal edilen bu tohum özellikle sanayide kullanılmak üzere satın alınmış ve böylece pamuk çeşitliliği de artırılmıştır ²¹⁴.

²¹²BCA, 30.18.1.2 / 38.54.7, s. 1.

²¹³BCA, 30.18.1.2 / 39.63.13, s. 1.

²¹⁴BCA, 30.18.1.2 / 41.92.5, s. 1.

1932-1933 yılları arasında pamuk çalışmaları oldukça hız kazanmış, bir taraftan verimli üretim için yeni adımlar atılmış, bir taraftan da pamuk sanayisine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Sanayide yaşanan gelişmeler zamanla daha da artmış ve burada da sanayi planı oldukça etkili olmuştur. 1932’de çalışmalarına başlanan sanayi planıyla birlikte özellikle dokumacılık sektörüne yönelik adımlar da atılmaya başlanmış ve planın uygulamaya geçtiği 1933-1934 sonrasında bu girişimler hız kazanmıştır.

3. 1934-1939 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE PAMUK

Sanayinin en önemli ham maddelerinin başında gelen pamuk, 1929 dünya buhranıyla birlikte kendi kriziyle de baş başa kalmış ve yeni bir sürece girmiştir. Büyük buhranla birlikte dünya genelinde yaşanan iflaslar zamanla pamuk endüstrisini ve ticaretini durma noktasına getirmiş ve bu durum büyük buhranın haricinde bir pamuk krizinin de yaşanmasına sebep olmuştur. Bu süreçte Türk pamuğu da dünya piyasasındaki dengesizlik yüzünden değer kaybetmeye başlamış ve satış hacmi ciddi oranda düşmüştür. Bu düşüş ve yaşanan ziraî sorunlar yeni bir sürecin gerekliliğini ortaya koymuş ve çalışmalar hızla başlamıştır. Krizin etkileri devam ederken Türkiye'de ziraat ve sanayiye dair çalışmalar başlamış ve kongreler düzenlenerek tüm eksiklikler incelenmiştir. Kongrelerde pamuk için de bir kurul oluşturulmuş ve pamuk konusundaki eksiklikler üzerinde durulmuştur ²¹⁵.

Türkiye'de pamuk konusundaki en önemli eksiklik pamuğun sanayide kullanımı yönünde olmuştur. 1930'lu yıllara kadar tohum ıslah ofisleri, dokuma tezgâhları ve bazı iplik fabrikaları dışında pamuğa dair sanayi kuruluşu olmayan Türkiye, çağdaşlarına nazaran oldukça geride kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin endüstriyel pamuk ürünlerini ithal etmesine neden olmuş ve ham maddesi içerde üretilen pamuk konusunda dışa bağımlılık ortaya çıkmıştır. Düzenlenen kongrelerde de üzerinde durulan bu sorunu çözebilmek adına önce pamuk üretimini bir düzene bağlamak hedeflenmiş ve üretilen pamuğun büyük oranda ülke içinde kullanılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Böylece ihracı sınırlı tutarak üretilen pamuğun büyük kısmını ülkede kurulacak olan sanayi kuruluşlarında işlemek hedeflenmiş ve pamuk için Türkiye'de yeni bir süreç başlamıştır ²¹⁶.

Pamuk sanayisini kurabilmek adına çalışmalar başlarken bir taraftan da üretimde verimi sağlayabilmek adına girişimlerde bulunulmuş, pamuk ıslah ofisleri ve üretim istasyonları kurulmuştur. Üretimi en doğru tekniklerle yapabilmek adına yurtdışından uzmanlar getirtilmiş, Türk pamuğunu en verimli düzeye taşımak ve böylece sınaî üretimde de kaliteyi yakalamak hedeflenmiştir. İlk etapta daha çok pamuk ıslahı ve üretimi için yapılan bu çalışmalar, 1930 itibariyle ağırlıklı olarak sanayi çalışmalarıyla devam etmiştir. Bu tarihten itibaren başta pamuk olmak üzere birçok ürün için ana gündem sanayi olmuş ve çalışmalar bu doğrultuda hız kazanmıştır ²¹⁷.

²¹⁵Metintaş ve Kayıran, s. 42, 59-60.

²¹⁶Çetin, s. 220-221.

²¹⁷Metintaş ve Kayıran, s. 66, 73-74.

Kriz sonrası Türk iktisadında başlayan yeni süreçte devletçilik politikası benimsenmiş ve bu politika özellikle sanayi girişimlerinde oldukça etkili olmuştur. “Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme” hedefi devletçilik politikasının en önemli hedefi olmuş ve hazırlanan planlarla milli sanayi girişimleri hız kazanmıştır ²¹⁸. Özellikle 1932 sonrasında artan girişimlerin esas mimarı ise planlı sanayi süreci olmuştur. Yeni ekonomi politikası gereği girişimlerinde tek başına kalan devlet bu süreçte plan ve projeyle hareket etme kararı almış ve 1932 itibariyle bu yöndeki çalışmalara önem verilmiştir. Sanayi ve kalkınma planlarıyla başarılı olan ülkelere uzmanlar getirtilmiş ve Türk iktisadına göre raporlar hazırlanarak sanayileşme süreci hızla başlamıştır ²¹⁹.

3.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1929 sonrası Türk iktisadında yeni bir süreç başlamış ve bu süreçte ekonomi modeli devletçilik olarak belirlenmiştir. İktisadi girişimlerin devlet eliyle yapılmasını temele olan bu politikanın en önemli hedeflerinden biri de milli bir sanayi oluşturmak ve başta ihtiyaca yönelik olmak üzere birçok alanda sınaî üretime geçmek olmuştur.

1930-1931 yıllarında düzenlenen Sanayi ve Ziraat Kongrelerinde ve sergilerinde temel hedef sanayiye yönelik girişimlerin artırılması ve üretilen ziraî ürünlerin de ülke içinde kurulacak sanayide kullanılması yönünde olmuştur. Dolayısıyla kongrelerin ardından sanayi başlığı hükümetin en önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir. Bu sürece en doğru zamanda ve en doğru tekniklerle başlayabilmek adına ise bir sanayi planının hazırlanmasına karar verilmiş ve burada da yabancı uzmanlara başvurulmuştur. İlk başvuru yeri ise planlı sanayi konusunda oldukça başarılı olan Sovyetler Birliği olmuştur. 1928 itibariyle ilk kalkınma planını ortaya koyan Sovyetler Birliği büyük buhrandan da etkilenmemiş ve bu da planlı kalkınma sürecinin başarısını ortaya koymuştur. Bu başarının ardından Türkiye 1930’dan itibaren Sovyetler Birliği’ndeki çalışmaları yakından takip etmeye başlamış ve bu süreçte Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Falih Rıfkı Atay gibi isimler planlı ekonomiyi Sovyetlerde inceleme fırsatını bulmuşlardır ²²⁰.

²¹⁸Tokgöz, s. 326.

²¹⁹Alpay ve Alkin, s. 61.

²²⁰Perihan Ünlü Soylu ve Özlem Yaktı, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, History Studies, C. 1, S. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı Özel Sayı, 2012, s. 371.

Sovyet Rusya'nın uyguladığı kalkınma planının başarılı bir şekilde devam etmesi ve Türkiye'nin de planlı bir sanayileşme sürecine yönelmesi üzerine iki ülke arasında görüşmeler başlamıştır. Esas süreç ise 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün bizzat Moskova'ya giderek kalkınma planını ve uygulanışını yerinde incelemesiyle başlamış ve bu temasın ardından Sovyet Rusya ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye'ye faizsiz 8 milyon dolar kredi vermeyi taahhüt eden Sovyet Rusya, aynı zamanda sanayileşme planı boyunca da Türkiye'ye yardım edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca imzalanan anlaşmayla, planlı sanayileşme sürecinde Türkiye'ye gerekli olan malzemelerin de yine Sovyet Rusya'dan tedarik edilmesine karar verilmiştir. İki ülke arasında yapılan bu anlaşmanın ardından planlı sanayileşme çalışmaları hızla başlamış ve aynı yıl içerisinde Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye incelemeler yapmak üzere ilk heyet gelmiştir ²²¹.

Sovyet Rusya'dan ilk olarak 12 Ağustos 1932'de pamuk ve pamuklu mensucata dair incelemeler yapmak üzere, Sovyet uzman Prof. Dr. Orlof başkanlığında bir heyet gelmiş ve yaklaşık iki ay süren çalışmalar neticesinde planlı sürecin ilk raporları hazırlanmıştır. Dokuma sanayiine dair hazırlanan bu raporlarda üretimden başlayarak mevcut mensucat sanayisinin vaziyetine kadar incelemelerde bulunulmuştur ²²². Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar 1932 sonlarına kadar sunulmuş ve 1933'te Türkiye, ABD'den bir şirketle anlaşarak oradan da uzmanlar getirtmiştir. ABD'li uzman heyet Türkiye'ye 1933 Haziran'ında gelmiş ve heyet, incelemelerden sonra 1934'te bir rapor hazırlamıştır. Ancak Sovyet heyetin raporunun ardından Türkiye'de sanayiye yönelik incelemeler hız kazanmış ve 1933'te Türk iktisadına uygun bir şekilde ilk sanayi planı hazırlanmıştır. Dolayısıyla ABD tarafından hazırlanan plan, Türkiye'nin hazırladığı plandan sonra sunulmuş ve büyük bir etkisi olmamıştır.

Hazırlanan plan, 8 Ocak 1934'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir ²²³. 17 Nisan 1934'te de resmen yürürlüğe giren sanayi planı 1934-1938 yıllarını kapsayacak şekilde ve dokuma, maden, selüloz, kimya ve seramik sanayilerine yönelik hazırlanmıştır. Tam anlamıyla milli bir iktisat oluşturabilmek adına oldukça önemli olan bu sanayi planıyla bitlikte öncelik, ham maddesi ülkede üretilen ürünlerin işlenmesine verilmiş ve fiili çalışmalar da bu şekilde hız kazanmıştır. Türkiye'nin ithal ettiği ürünleri ülke içinde

²²¹“Rus’larla Yaptığımız İtilâf”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932, s. 1, 3. ; Soylu ve Yaktı, s. 371.

²²²Soylu ve Yaktı, s. 371-372.

²²³Alpay ve Alkin, s. 61-62.

üretmek hem ithalatı dengelemek hem de ülke içinde bir pazar yaratmak hedeflenmiştir. Açılan işletmelerle birlikte yaratılan istihdam, beraberinde iktisadi refahı getirmiş ve bu hedef büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir ²²⁴.

Sanayi planının hazırlıklarının hız kazandığı süreçte bir taraftan da kurulacak olan işletmeler için çeşitli kaynaklara başvurulmuş ve burada da bankalar devreye girmiştir. Ancak dönemin girişimlerine destek sağlamaya çalışan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yeterli görülmemiş ve bankayı iki çalışma alanına göre ayırma kararı alınmıştır. Böylece banka, 1932’de “Devlet Sanayi Ofisi” ve “Türkiye Sanayi Kredi Bankası” olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak bu durum da uzun sürmemiş ve sanayi planının da hazırlanmasıyla birlikte iki kuruluş Sümerbank adıyla tekrar bir araya getirilmiştir ²²⁵. Görevleri arasında; “Devlet Sanayi Ofisi’ne bağlı olan kuruluşları işletmek, sanayi girişimlerine kredi sağlamak, nitelikli iş gücü yetiştirmek, özel sektöre -ülke yararına faaliyet göstermek kaydıyla- destek sağlamak ve devlet girişimleriyle yapılacak olan işletmelerin yapım işlerinde faaliyet göstermek” olan Sümerbank, sanayi planı için oldukça önemli bir rol oynamıştır ²²⁶.

Sanayi planını süresince Sümerbank dışında birçok banka görev almış ve sürecin en önemli mimarları da esasen bu bankalar olmuştur. Örneğin, yine Sümerbank kadar önemli olan bir diğer banka Etibank olmuş, 1935’te açılan bu banka maden üzerine olan girişimlerle ilgilenmiş ve birçok kuruluş için de önemli bir kaynak olmuştur ²²⁷. Etibank dışında, madencilik üzerine çalışmalar yapmak, daha verimli ve planlı girişimlerde bulunmak ve nitelikli çalışan yetiştirebilmek adına yine 1935’te Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuş, böylece tüm girişimler sistemli bir hale getirilmeye çalışılmıştır ²²⁸. Kaynak sağlamak üzere açılan bu kurumlarla birlikte girişimler de hızla artmaya başlamış ve zamanla özel bankalar tarafından da destekler verilmiştir. Özellikle dokuma sektörüne bu süreçte ayrı bir önem verilmiş, ülke içinde bir dokuma sanayi oluşturabilmek adına yoğun çalışmalarda bulunulmuştur.

²²⁴Tokgöz, s. 326-328.

²²⁵Soylu ve Yaktı, s. 374.

²²⁶Hasan Özyurt, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, İstanbul Journal of Sociological Studies, S. 19, 1981, s. 137.

²²⁷Tokgöz, s. 324.

²²⁸Özyurt, s. 138.

3.1.1. Pamuklu dokuma sanayisi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (BBYSP) hazırlanmasının ardından, devletçilik ilkesiyle birlikte hedeflenen milli sanayiye kurmak için atılan adımlar hız kazanmış ve Türkiye'de yeni bir süreç başlamıştır. Özellikle ithal edilen ürünlerin büyük çoğunluğunu ülke içinde üretmek hedeflenmiş ve çalışmalar bu doğrultuda hız kazanmıştır. Burada da pamuk ve pamuklu mensucata oldukça geniş bir yer ayrılmıştır. Sovyet heyetlerce yapılan çalışmalarda da üzerinde en çok durulan konulardan biri pamuk olmuş, Türkiye'de bir dokuma sanayisi kurmak hedeflenmiştir. Sanayi planı öncesinde de gündemde olan ve özellikle üretimine dair incelemeler yapılan pamuk için yeni bir süreç başlamış ve başta dokuma olmak üzere pamuğu sanayinin hemen her kolunda kullanabilmek adına yapılan çalışmalar fiile dökülmüştür. Sanayiye yönelik çalışmalarla birlikte bir taraftan da ziraî üretim ve verim üzerine incelemeler yapılmış, sanayide işlenmek üzere en verimli pamuğu yetiştirmek hedeflenmiştir.

Pamuk üretiminde verimi yakalayabilmek ve en uygun pamukları yetiştirebilmek adına yapılan çalışmalar henüz 1925'te başlamış ve bu tarihte Adana'da bir Tohum Islah İstasyonu kurulmuştur. Amerika'da pamuk üzerine eğitim almış olan Yüksek Ziraat Mühendisi Celal İyriboz tarafından kurulan bu istasyonda dönemin imkânları dâhilinde çeşitli pamuk türleri incelenmiş ve farklı bölgelerde ekim yapılmıştır²²⁹. Adana'da ıslah çalışmaları devam ederken ikinci ıslah istasyonu da Ege'de kurulmuştur. 1933'te Tarım Vekâletince ve yine Celal İyriboz' un girişimleriyle kurulan Nazilli Pamuk Islah İstasyonu, Adana'ya nazaran daha modern makineleri içinde barındırmış ve özellikle sanayiye yönelik pamuk yetiştirmeyi hedeflemiştir. Burada ıslah çalışmalarıyla birlikte pamuk ziraatındaki modern usullere yönelik incelemeler de yapılmış ve çiftçilere bu konuda eğitimler verilmiştir²³⁰.

Nazilli Pamuk Islah İstasyonu'nda özellikle yerli sanayiye yönelik çalışmaların yapılması hedeflenmiş ve bu sanayiye yönelik kaliteli bir ham madde elde edebilmek adına da çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Zaman zaman yurtdışından tohum ihraç eden Türkiye, bu süreçte özellikle Nazilli'deki istasyonda incelenmek üzere tohum ithal etmiş ve farklı türler denenmiştir. Nazilli Pamuk Islah İstasyonunca yapılan çalışmalarda da

²²⁹Turgay, Gelişmeler, s. 35.

²³⁰Pamuk Islah İstasyonu ve Üretim Çiftliği Müdürlüğü, Pamuk İstasyonu Tarihçesi ve Çalışmaları, Aydoğdu Matbaası, Aydın, 1953, s. 10.

Amerika'dan alınan 'Akala' cinsi pamuğun verimi iyi bulunduğu için özellikle akala pamuğu alınmıştır. Pamuk tohumu dışında pamuk ıslah ve üretim işlerinde kullanılmak üzere; çıırır tezgâhı ve yedek malzemeleri ve çeşitli ziraî malzemeler de tohumlarla birlikte yine Amerika'dan satın alınmıştır²³¹.

Adana ve Nazilli Pamuk Islah İstasyonları sanayileşme sürecinde oldukça önemli bir rol oynamışlardır. Sanayide kullanılacak olan pamukların verimini artırabilmek adına hız kesmeden çalışmalar yapan istasyonlarda aynı zamanda üretici kesimi bilgilendirebilmek adına da çalışmalar yapılmıştır. Önceki dönemlerde özellikle pamuk hasadının doğru yapılmaması nedeniyle verimin de düştüğü gözlemlenmiş, bu nedenle en doğru usuller ve modern tekniklerle birlikte hem ekim sürecine hem de hasada dair eğitimler verilmiştir. Bu iki ana istasyona ek olarak ileriki dönemlerde de başta pamuk olmak üzere birçok tohum için incelemelerde bulunmak amacıyla Türkiye'nin çeşitli yerlerinde araştırma enstitüleri kurulmuştur²³². Açılan istasyonların sayısının zamanla artması aslında yapılan çalışmaların önemini açıkça ortaya koymuştur. Tohum, üretimden sanayiye ve ticarete kadar en önemli ana başlık olmuş ve yapılan çalışmalar da ilk etapta bu doğrultuda olmuştur. Pamuk tohumu ithali ve ıslah çalışmaları böylece hızlanmış ve zamanla verim de artmıştır. Tohum üzerine yapılan çalışmalar devam ederken bir taraftan da kurulacak olan fabrikaların planları hazırlanmıştır.

Sovyet heyet tarafından sunulan raporun ardından dokuma endüstrisine yönelik çalışmalar hız kazanmış ve bu rapordan hareketle Türk sanayisi için en uygun sanayi planı hazırlanmıştır. BBYSP için çalışmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelen Sovyet heyet ilk etapta dokuma sanayisi üzerine incelemelerde bulunmuş ve hazırlanan planda da büyük bir kısım dokumaya ve onun da özelinde pamuklu mensucata ayrılmıştır. Tohumların vaziyetinden üretim süreçlerine ve süreç boyunca kullanılan malzemelere kadar pamuğun hemen her safhasıyla ilgili çalışmalar yapan Sovyet heyet, bir taraftan da yeni sanayi kuruluşlarının tesisi için düşünülen bölgeleri gezmiş ve incelemeler yapmıştır. Prof. Dr. Orloff başkanlığındaki heyet, yapılan gezilerin ardından ilk etapta Kayseri ve Nazilli'de fabrikaların kurulmasını önermiş ve ayrıca bu süreçte üretimin de eş zamanlı olarak artırılması gerektiğini tavsiye etmiştir²³³.

²³¹BCA, 30.18.1.2 / 42.6.1, s. 1.

²³²Turgay, Gelişmeler, s. 39.

²³³Ferruh Özder, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 60, 2017, s. 156.

Türkiye’de mevcut dokuma fabrikalarını geliştirmek ve yeni fabrikalar kurmak için yapılan çalışmalar BBYSP ile birlikte programlı bir hal almış ve dokuma sanayisi için yeni bir süreç başlamıştır. Yapılan çalışmaların ardından çok geçmeden plan dâhilinde belirlenen yerlerde hazırlıklar yapılmış ve ilk fabrika kurulumu için Kayseri tercih edilmiştir. Daha önce de bünyesinde bir bez fabrikası bulunduran Kayseri, iktisadi olduğu kadar stratejik olarak da önemli bir bölge olarak görülmüştür. Türkiye’nin iç kesimlerinde bulunan ve bu sebeple askeri olarak güvenli olan Kayseri, aynı zamanda konumu itibarıyla de tüm bölgelerle bağı olan bir şehir olmuş, bu da tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca yapılan incelemelerin ardından iklim ve su kaynakları açısından da uygun görülmesi ve deprem bölgesinden de uzak olması Kayseri’yi öne çıkarmıştır ²³⁴.

Kayseri, daha önce bünyesinde barındırdığı bez fabrikası sebebiyle dokumada tecrübeli bir bölge olarak görülmüş ve halıcılık çalışmalarının yapıldığı bölgede pamuk sanayisi için de önemli bir işgücü olabileceği düşünülmüştür. Söz konusu fabrika 1924’te kurulmuş olan Kayseri Bünyan Halı İpliği TAŞ’a bağlı olarak ve Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanarak 1927’de kurulmuş ve faaliyete girmiştir. Kısa süre içerisinde, kalite sorunları sebebiyle 1930’da kapanma noktasına gelmiş, fakat üretimi yeni makinelerin de alınmasıyla 1932’de tekrar faaliyete girmiştir. Daha çok halılarda kullanılan yün ipliklerin üretimiyle alakadar olan fabrika, Sümerbank’ın kurulmasıyla birlikte 1934’te bu bankaya devredilmiştir. Bünyan Dokuma Fabrikası bu tarihten sonra Sümerbank kontrolünde üretime devam etmiştir ²³⁵.

Kayseri’de kurulması planlanan dokuma fabrikası sanayi planının ilk fabrikası olarak planlanmasına rağmen ondan önce faaliyete giren fabrikalar da olmuştur. Bu fabrikalar çoğunlukla Osmanlı’dan beri var olan ve sınırlı da olsa faaliyet gösteren kuruluşlar olmuştur. Planlı sanayi döneminin başlamasıyla birlikte dokuma sanayiine yönelik yapılan çalışmalarda söz konusu fabrikalara da yer verilmiş ve düzenlemelerle bu fabrikalar işlemeye devam etmiştir. Bunlar arasında en çok öne çıkan fabrika ise Bakırköy Bez Fabrikası olmuştur. Fabrika, yapılan yeniliklerle beraber daha modern ve daha verimli üretimin yapılabilirdiği bir kurum haline getirilmiş ve sürecin temel taşlarından sayılmıştır

²³⁶.

²³⁴Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 45, 2019, s. 37.

²³⁵Semiz ve Toplu, s. 36-37.

²³⁶Zischka, s. 142. ; Semiz ve Toplu, s. 36.

3.1.1.1. Bakırköy Bez Fabrikası

Bakırköy Bez Fabrikası diğer adıyla Basmahane, 1850 yılında Barutçubaşı Ohannes tarafından kurulmuş ve uzun yıllar faaliyet göstermiştir. Fabrikaya ilk zamanlar kumaşlara bakır plakalarla baskılama yapılarak desenler işlendiği için Basmahane adı verilmiş ancak aynı yıl maliyetinin yüksek olması sebebiyle baskıcılığa devam edilemeyince düz bez üretimine geçilmiştir. Kısa zamanda oldukça beğenilen ürünler üreten fabrika, 1860 yılında Sultan Abdülmecid tarafından, saraya üretim yapması kaydıyla, Hazine-i Hassa'ya katılmış ve Basmahane-i Amire adını almıştır. 1867'de ise ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Harbiye Nezareti Levazımat-ı Askeriye Dairesi'ne devredilmiş, askeri tip bez ve kumaş üretimine geçmiştir. Fabrika 1894'te yaşanan bir deprem neticesinde aldığı hasarla üretimi durdurmak zorunda kalmış ve yıkılması önerilmiştir. Ancak fabrika müdürü Şükrü Bey'in ısrarları neticesinde yenilenerek 1898'de tekrar faaliyete girmiştir²³⁷.

Basmahane I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte temel ihtiyaçlar başta olmak üzere, palaska ve tüfek kayışı (yeterli deri olmadığı için bezden üretilen askeri malzemeler) gibi ürünlerin üretiminde de önemli bir yer edinmiştir. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra fabrikaya Fransız ordusuna bağlı Tunuslu süvari alayı yerleşmiş ve bu işgal 1,5 yıl sürmüştür. Buna karşın fabrika üretime devam etmiş ve 1921'de Harbiye Nezareti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır²³⁸. Ülkenin ilk bez fabrikası olarak kaydedilen fabrika 1923'te kapanmış ve yapılan tadilatın ardından 1924'te tekrar faaliyete başlamıştır. Yapılan tadilata rağmen, fabrika makinelerinin oldukça eski olması sebebiyle daha kapsamlı bir yenilemenin yapılmasına karar verilmiş ve yenileme çalışmaları için üç senelik bir program hazırlanmıştır. İlk senenin ardından 1925 yılında fabrika, Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiştir. Fabrikanın yenileme çalışmaları 1927 yılına kadar banka kontrolünde devam etmiş ve fabrikada kullanılan makinelerin bir kısmı değiştirilmiştir. 1929'da da bir yenileme planı hazırlanmış ve yine makinelerin yenilenmesi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Yapılan yeni düzenlemelerle birlikte, eski bir bina içerisinde olsa da, fabrikanın üretim kapasitesi ve verimi kademeli olarak artmıştır²³⁹.

²³⁷ Aslı Nur Sencer, Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 32-36.

²³⁸ Sencer, s. 36-38.

²³⁹ "Bakırköy Bez Fabrikası", Cumhuriyet, 13 Mayıs 1933, s. 1-6.

Bakırköy Bez Fabrikası üretime devam ederken binanın ve yenilenmeye ihtiyacı olan makinelerin tedarik edilmesi için 1932 yılında fabrika müdürü Fazlı Bey tarafından yeni bir proje hazırlanmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası tarafından da incelenen proje, onay için İktisat Vekâleti'ne sunulmuş ve yeni bir düzenlemenin yapılması uygun bulunmuştur. Fabrikanın yenilenmesine ilişkin proje, onaylanmış olmasına rağmen, sanayi planı hazırlıklarının yapıldığı döneme denk geldiği için bir müddet bekletilmiştir. BBYSP'nin hedefinde yeni fabrikalar kurmakla birlikte var olan kurumları da iyi bir vaziyete getirmek ve üretimi kaliteli bir biçimde artırmak da yer almıştır. Bu bağlamda ilk olarak Bakırköy Bez Fabrikası, sanayi planının hazırlık sürecinde değerlendirilmiş ve fabrikanın yenilenme işi BBYSP'de yer almıştır²⁴⁰.

Sanayi planında değerlendirilmeye alınmasıyla birlikte Bakırköy Bez Fabrikası, başta pamuklu dokuma olmak üzere birçok sanayi kolunun kurulmasında etkili olan Sümerbank'a devredilmiştir ve bundan sonraki süreç planlı sanayileşme dâhilinde olmuştur. Çok geçmeden, 1933 yılında da fabrikada genel yenileme çalışmaları başlamıştır. Yapılan çalışmalar arasında daha önce de olduğu gibi yeni makine alımı ve mevcut tamirat işlerinin yapılmasıyla birlikte bu kez fabrika binalarının yenilenmesi ve gerekli ek binaların inşası da yer almıştır²⁴¹.

Bakırköy Bez Fabrikası'nın mevcut binasında ve malzemelerinde yapılan yenilikler devam ederken binanın yanında bulunun geniş arazide de ek bir binanın yapılmasına karar verilmiş ve çok geçmeden inşasına başlanmıştır. Böylece tam anlamıyla bir yenileme süreci başlamış ve bu sürecin ardından fabrikanın veriminin büyük ölçüde artması da beklenmiştir²⁴². Bakırköy Fabrikası'nın ek binası yaklaşık bir sene içerisinde tamamlanmış ve bu süre zarfında Avrupa'dan getirtilen yeni ve modern makineler de yerleştirilmiştir. Türkiye'nin en önemli pamuklu dokuma fabrikalarından ve hatta basma kumaşların üretildiği ilk fabrikalardan olan Bakırköy Fabrikası'nın ek binalarıyla birlikte açılışı 13 Ağustos 1934'te yapılmış ve açılış törenine Başvekil İsmet Paşa da katılmıştır²⁴³. Binanın açılışının ardından Fazlı Bey'den fabrika hakkında bilgiler alan İsmet Paşa ayrıntılı incelemelerden sonra gazetecileri kabul ederek bir konuşma yapmıştır²⁴⁴.

²⁴⁰Sencer, s. 130-131.

²⁴¹"1600 İgiden 9000 İgiye", Hâkimiyeti Milliye, 14 Ağustos 1934, s. 1.

²⁴²"Bakırköy Fabrikasına Bir Bina İlave Edildi", Cumhuriyet, 22 Ağustos 1933, s. 2.

²⁴³"1600 İgiden 9000 İgiye", Hâkimiyeti Milliye, 14 Ağustos 1934, s. 1.

²⁴⁴"1600 İgiden 9000 İgiye", Hâkimiyeti Milliye, 14 Ağustos 1934 s. 1-5.

İsmet Paşa konuşmasına, fabrikanın önemine ve yapılan yeniliklerin ardından üretimde yaşanması beklenen artışa dikkat çekerek ve çalışmalarıyla birlikte bu yenilemenin en önemli isimlerinden olan fabrika Müdürü Fazlı Bey'e teşekkür ederek başlamıştır. Fabrika hakkında da bilgiler veren İsmet Paşa, Bakırköy Bez Fabrikası'nın, inşa edilmesi planlanan yeni fabrikalara göre daha küçük olduğunu ifade etmiş fakat fabrikanın esas öneminin büyüklüğü veya üretim kapasitesiyle alakalı olmadığını da vurgulamıştır. Bakırköy Fabrikası'nın bu denli önemli olmasını fabrikanın küçük bir işletme olarak var olduğu günden beri kademeli olarak gelişim göstererek bu denli büyük bir kuruma dönüşmesine bağlayan İsmet Paşa, sıfırdan bir fabrika inşa etmektense kurulu bir fabrikayı geliştirerek işletmenin çok daha zor olduğunu ifade etmiştir. Böylece Osmanlı'dan beri ayakta olan Bakırköy Bez Fabrikası, resmî olarak 1934'te, ek bir binayla ve daha modern makinelerle birlikte tekrar faaliyete başlamıştır ²⁴⁵.

Planlı sanayi döneminden çok önce kurulmuş olan ve aynı zamanda yenileme çalışmalarını da önceden hazırlamış olan Bakırköy Bez Fabrikası, belirli aralıklarla yenilemelere tabi tutulmuş, sanayi planının hazırlık dönemine denk gelince de Sümerbank'a devredilerek bu kapsamda değerlendiren ilk fabrika olmuştur. Sıfırdan kurulmamasına karşın ek bir bina inşa edilen ve modern makinelerle donatılan fabrika, ülkenin ilk bez fabrikalarından biri olarak kaydedilmiş ve aynı zamanda planlı sanayinin döneminin de ilk girişimi olmuştur. Yapılan ek binanın ve yenilemelerin ardından üretim kapasitesi de kısa süre içerisinde büyük bir artış gösteren fabrikada çoğunlukla yine düz bez üretilmiş ve ülke ihtiyacı büyük ölçüde buradan karşılanmıştır.

Bakırköy Fabrikası'nda çalışmalar devam ederken bir taraftan da planlı sanayi kapsamında kurulacak olan büyük fabrikaların çalışmaları devam etmiştir. BBYSP'nin ilk girişimi Bakırköy Bez Fabrikası'nın yenilenmesi olmuşsa da plan dâhilinde sıfırdan inşa edilen ilk fabrika Kayseri'de kurulacak olan fabrika olmuş ve çalışmalar ara vermeden fiile dökülmüştür. Kayseri'de kurulması planlanan fabrika oldukça büyük bir fabrika olarak planlanmış ve Bakırköy'den farklı olarak sadece bez değil pamuk ipliği ve pamuklu kumaşların üretilebileceği bir fabrika olarak inşa edilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası inşa edilirken bir taraftan Kayseri'deki fabrikanın inşasına başlanmış ve Bakırköy'den yaklaşık bir sene sonra da Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası faaliyete girmiştir.

²⁴⁵“Sanayimiz İlerliyor”, Yeni Mersin, 16 Ağustos 1934, s. 1-2.

3.1.1.2. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası

Bulunduğu konum ve imkânları itibariyle dokuma sanayisi için oldukça verimli bir bölge olan Kayseri, Rus heyetin hazırladığı raporda da pamuk fabrikası kurulması gereken önemli bir bölge olarak zikredilmiş ve yapılan çalışmalarla birlikte hükümetçe de ilk fabrika için uygun bulunmuştur. Böylece Kayseri’de kurulması planlanan fabrika için ayrı bir çalışma süreci başlamış ve Sovyet Rusya’ya başvurulmuştur. Rusya’dan teknik destek almakla birlikte gidip yerinde incelemeler yapmak ve projenin hazırlandığı süreci de yakından takip etmek üzere Türkiye’den de bir heyet Rusya’ya gitmiş, bu ziyaretle birlikte heyet başkanı olan Reşat Bey fabrikalar için temin edilecek malzemelerle alakalı görüşmelerde de bulunmuştur ²⁴⁶. Sovyet heyet, fabrikaların tesisiyle birlikte, gerekli olan cihazların temini konusunda da destek olunacağını belirtmiş ve bunların dışında uzman yetiştirilmesi konusunda da etkin bir rol oynamıştır. Nitekim Rusya’da yapılan ikili görüşmelerin ardından Türkstroï ²⁴⁷ müdürü M. Zolotarev ile Türk heyet arasında yeni malzemelerin teslimine ilişkin detaylar da ayrıca görüşülmüştür. Görüşmelerin ardından M. Zolotarev, kurulacak olan fabrikanın senede yaklaşık 30 milyon metreden fazla pamuklu mensucat üretebileceğini ve bu durumun Türk pamukçuluğu üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratacağını ifade etmiştir ²⁴⁸.

Rusya’da yapılan görüşmelerin ardından Türk heyet tarafından, hazırlanan projeler teslim alınmış ve kurulacak olan yeni fabrikanın her iki ülke için de oldukça önemli bir girişim olduğu ifade edilerek bir sonraki fabrikanın da çalışmalarının vakit kaybetmeden başlayacağına dikkat çekilmiştir ²⁴⁹. Projenin tesliminin ardından heyet Türkiye’ye geri dönmüş ve takip eden süreçte de yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. İlk etapta hazırlanan projeleri incelemek üzere ayrı bir komisyon kurulmuştur. Ayrıca Türk heyetin Rusya’ya götürdüğü Türk pamuklarından üretilen mensucat numuneleri de incelenmiş ve bunlardan da olumlu sonuçlar alınmıştır. Böylece 6 aya kadar kurulması planlanan fabrikayla birlikte memleketin pamuklu mensucat ihtiyacının büyük bir kısmının karşılanacağı ifade edilmiştir ²⁵⁰.

²⁴⁶Semiz ve Toplu, s. 38.

²⁴⁷Türkstroï / Türkstroy ; “Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki ticari ilişkileri yürütmek üzere Rusya’da, 1934’te kurulan teşkilata verilen isimdir.” ; Semiz ve Toplu, s. 38

²⁴⁸“Kayseri’de Kurulacak Mensucat Fabrikaları”, Cumhuriyet, 6 Haziran 1933, s. 3.

²⁴⁹“Rusya’daki Sanayi Heyeti Dün Hareket Etti”, Cumhuriyet, 10 Temmuz 1933, s. 1.

²⁵⁰“Kayseri Fabrikası Altı Ay Sonra Çalışacak”, Cumhuriyet, 16 Temmuz 1933, s. 1.

Fabrikanın kurulumuna ilişkin tüm planlar hazırlandıktan sonra temel atma için geri sayım başlamıştır. Bir taraftan da fabrikada kullanılacak olan makinelerle alakalı görüşmeler artmış ve Sovyet heyet Türkiye'ye gelerek yeni makineleri teslim etmiştir. Heyet başkanı M. Zolotarev yaptığı açıklamada fabrikada kullanılacak olan bu makinelerin Sovyet fabrikalarında, dokuma sanayisinin ihtiyaçlarına göre en ileri teknikle üretildiğini ve Türk piyasasının ihtiyaçlarına göre de tadilatların yapıldığını ifade etmiştir ²⁵¹.

Fabrikanın temel atma töreninde Başvekil İsmet Paşa'yla birlikte; iktisat, adliye, nafia ve ziraat vekilleri, Sovyet sanayi temsilcileri ve gazeteciler de hazır bulunmuşlardır ²⁵². İsmet Paşa törenin öncesinde mühendislerle görüşmüş ve ayrıca fabrikada çalışmak üzere eğitim almaları için Rusya'da bulunan kişilerin vaziyetleri hakkında da bilgiler almıştır. Daha sonra temsilcilerle birlikte fabrikanın tesis edileceği yere giden İsmet Paşa, büyük bir coşku ve saygıyla karşılanmış ve temel atma töreni böylece başlamıştır ²⁵³.

Açılış töreninde ilk sözü alan Kayseri Mebusu Reşit Bey konuşmasında, Cumhuriyet hükümetinin başarılarına dikkat çekerek bu fabrikanın oldukça büyük bir anlamının olduğunu ifade etmiştir. Hemen ardından söz alan Maarif Müdürü Hüsnü Bey de devletçilik ilkesinin başarısından bahsetmiş ve 19 Mayıs 1919'dan sonra 19 Mayıs 1934'ün de tarihe geçeceğini ifade etmiştir. Milli iktisadın en önemli temeli olarak görülen bu tarih yeni bir mücadele olarak adlandırılmıştır. Hüsnü Bey'in ardından Muallim Zehra Hanım bir şiir okumuş ve akabinde İsmet Paşa kürsüye çıkmıştır ²⁵⁴.

İsmet Paşa, milli sanayinin gelişebilmesi adına birçok tedbirin alındığını ancak daha büyük bir endüstri kurabilmek adına yapılan faaliyetlerin henüz yeni başladığını ifade etmiştir. Dokuma sanayiciliğinin Türk iktisadının gelişimi için oldukça önemli olduğuna dikkat çeken İsmet Paşa, sanayide kullanılacak olan pamuğun da ülke içinde üretilmesinden dolayı bu fabrikadan hem sınaî hem de ziraî anlamda fayda sağlanacağını vurgulamıştır. Yeni fabrikalar kurmanın ve en doğru şekilde işletebilmenin ancak gayretle çalışmaya ve liyakate bağlı olduğunu söyleyen İsmet Paşa, Türk milletinin bu konuda oldukça başarılı olacağına inandığını ifade etmiş ve başta Kayserililere olmak üzere emek veren herkese teşekkür ederek konuşmasını sonlandırmıştır ²⁵⁵.

²⁵¹“Kayseri Fabrikası”, Cumhuriyet, 4 Mayıs 1934, s. 1-5.

²⁵²“Kayseri Fabrikasının Temeli Bugün Atılıyor”, Cumhuriyet, 20 Mayıs 1934, s. 1. ; “İsmet Paşa Vekillerle Kayseri'ye Gitti”, Akşam, 20 Mayıs 1934, s. 2.

²⁵³“İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934, s. 1-6.

²⁵⁴“İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934, s. 6.

²⁵⁵“İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934, s. 6. ; “Kayseri Fabrikasının Temel Atma Resmi Dün Yapıldı”, Akşam, 21 Mayıs 1934, s. 2.

20 Mayıs 1934 tarihinde Türk iktisadının ve özelinde dokuma endüstrisinin en önemli yapı taşlarından biri olan Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası'nın temeli atılmış ve bu fabrikayla birlikte Türkiye iktisadi mücadelede her safhada da var olduğunu bir kez daha göstermiştir. Kayseri Bez Fabrikası'nın inşası sürerken bir taraftan da açılması planlanan diğer dokuma fabrikaları için yapılan çalışmalar hız kazanmış ve Kayseri'yi takiben Türk sanayisinde yeni bir dönem başlamıştır. Türk pamuk sanayisinin inkılabı olarak da zikredilen bu planlı sanayi dönemi beraberinde pamuk ziraatında da yeni bir kapı açmıştır ²⁵⁶. Öncelikle ülke içinde yetiştirilen pamuğun verimini ve kalitesini artırarak sanayiye daha işlenebilir bir ham madde sağlamak hedeflenmiş ve bunun için de çeşitli bölgelerdeki pamuk ekim sahaları ve ıslah çalışmaları artırılmıştır ²⁵⁷. Böylece pamuk tohumuna yönelik çalışmalar sanayi girişimleriyle birlikte daha da ön plana çıkmıştır.

Dokuma sanayisine kaliteli bir ham madde sağlayabilmek amacıyla artırılan tohum ıslah ve deneme çalışmaları ve pamuk üretimi devam ederken bir taraftan da Kayseri Bez Fabrikası'nın inşası takip edilmiş ve birçok bölümden oluşması planlanan bu kombinanın yaklaşık 8 aylık bir süre zarfında bitmesi öngörülmüştür ²⁵⁸. Cumhuriyet'in en önemli sanayi kuruluşlarının başında gelen bu dokuma fabrikasıyla birlikte genelde endüstride, özelde ise pamuk sektöründe yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte ülkede üretilen pamukların büyük bir kısmı yine ülke içinde işlenmek üzere ayrılmış ve ihracata daha az bir pay bırakılmıştır. Böylece planlandığı gibi, ülke içindeki ham maddeyi yine ülke içinde işleyerek sarf etmek, bir nevi ithalatı azaltmış ve böylece tam bağımsız iktisat hedefi, milli sanayinin kurulmaya başlamasıyla birlikte fiile dökülmüştür.

BBYSP'nin ikinci fabrikası olan Kayseri Bez Fabrikası'nın açılış töreni; ekonomi, adalet ve sağlık bakanları ve ayrıca Sovyet heyetin katılımıyla birlikte 16 Eylül 1935'te gerçekleşmiştir. Heyet, kombinayı dolaştıktan sonra tören alanına geçmiş ve hem Kayseri adına hem de fabrikada çalışan Sovyet ve Türk işçiler adına yapılan konuşmaları dinlemişlerdir. Daha sonra kürsüye çıkan Ekonomi Bakanı Celal Bayar konuşmasında BBYSP'nin önemine dikkat çekerek, Kayseri Bez Fabrikasını planın en parlak verimi olarak nitelendirmiştir. Yalnızca Kayseri'de açılan yeni fabrikanın değil yenilenerek tekrar açılan Bakırköy Bez Fabrikası'nın, temeli henüz atılmış olan Ereğli ve Nazilli kombinalarının da arka arkaya açılmalarının ardından ülkede üretilen pamuğun yine ülke

²⁵⁶“Pamuk Sanayii Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor”, Türk Sözü, 18 Temmuz 1934, s. 1-2.

²⁵⁷“Pamukların Islahına Neden Lüzum Görülmüştür?”, Savaş, 13 Temmuz 1934, s. 1.

²⁵⁸“Kayseri Dokuma Fabrikası İnşaatı”, Hakimiyeti Milliye, 4 Temmuz 1934, s. 4.

içinde işlenmesinin amaçlandığını ifade etmiştir. Türkiye’de endüstriyel gelişimi tarımdaki ilerlemeyle eşgüdümlü bir şekilde sürdürmenin, medeni sahada da büyük bir gelişme olarak kaydedileceğini söyleyen Bayar, böylece ziraî ve sınaî gelişimin devam edeceğini ifade etmiştir²⁵⁹.

Kayseri Bez Fabrikası’nın temelini atılması ve Bakırköy Bez Fabrikası’nın faaliyete girmesiyle birlikte pamuklu dokuma sanayisine yönelik girişimler de artmıştır. Zira aynı yıl içerisinde BBYSP kapsamında hazırlanan bir diğer dokuma fabrikasının da çalışmaları tamamlanmış ve kurulacak yerin seçilmesiyle birlikte vakit kaybetmeden temelini atılmasına karar verilmiştir. Bölgesel şartlar, iklim koşulları, iş gücü gibi etkenlerin değerlendirilmesiyle karar verilen fabrika konumları arasında bir diğer tercih Konya’nın merkeze uzak bir ilçesi olan Ereğli olmuştur. Temelleri arka arkaya atılan bu fabrikaların en kısa süre içerisinde, yine birbirlerini takiben açılmaları beklenmiş ve ülke ihtiyacının karşılanması konusunda oldukça önemli bir yere ve üretim kapasitesine sahip oldukları da her fırsatta vurgulanmıştır.

3.1.1.3. Ereğli Dokuma Fabrikası

BBYSP’nin henüz hazırlık sürecinde üzerinde çalışılmaya başlanan ilk konu dokuma sanayisi olmuş ve ülke şartları dâhilinde tam anlamıyla yerli bir dokuma sanayisi kurabilmek hazırlık süreci boyunca temel hedef olmuştur. Bu hedef doğrultusunda sanayi planı son şeklini alır almaz çalışmalar başlamış ve plana göre belirlenen bölgelerde fabrikaların kurulması için ilk adımlar atılmıştır. Sümerbank’ın en etkin rolü üstlendiği bu sürecin ilk fabrikası uzun yıllardan beri var olan ve sanayi planı kapsamında yenilenerek tekrar faaliyete giren Bakırköy Bez Fabrikası olmuştur. İkinci ve BBYSP’nin sıfırdan inşa etmek için giriştiği ilk fabrika ise Kayseri Bez Fabrikası olmuş ve Kayseri’yi takiben aynı yıl içerisinde üçüncü fabrikanın da temeli atılmıştır. Üçüncü fabrikanın inşa yeri için İç Anadolu’da bulunan ve konumu itibarıyla ulaşım sıkıntısının olmadığı ve iklim koşullarının ve su kaynaklarının da elverişli olduğu Konya’nın Ereğli ilçesi tercih edilmiştir²⁶⁰.

²⁵⁹“Kayseri Fabrikası Açıldı”, Akşam, 17 Eylül 1935, s. 2. ; “Endüstri Planımızın Verimi”, Yeni Mersin, 17 Eylül 1935, s. 1-2.

²⁶⁰Ahmet Ali Özeken, “Sanayi Tesis Yerleri Problemi ve Türkiye’nin Sınaî Kalkınmasında Tesis Yeri Davası”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 3, S. 3-4, 1942, s. 367-368.

Konya’da kurulması planlanan yeni fabrikanın proje çalışmaları biter bitmez, temelini atılmasına karar verilmiş ve Kayseri’den yaklaşık 5 ay sonra Ereğli Fabrikası’nın da temel atma töreni yapılmıştır. 20 Ekim 1934’te gerçekleşen törene, Başvekil İsmet Paşa, İktisat Vekili Celal Bey ve Nafia Vekili Ali Bey katılmıştır. Törenin açılış konuşmasında İsmet Paşa, Sümerbank tarafından yapılan üçüncü dokuma fabrikası olan Ereğli Bez Fabrikası’nın, sanayi programının önemli bir eseri ve başarısı olduğunu ve diğer dokuma fabrikalarıyla birlikte bu fabrikanın da ülkenin ekonomik durumunu güçlendirebilecek nitelikte olduğunu ifade etmiştir ²⁶¹. Bu yeni fabrikanın diğer fabrikalardan farklı olarak o güne dek ülkede üretilmeyen saten, ince astarlık, mermerşahi, beyaz ve renkli patiska gibi ince bezler üreteceğini ifade eden İsmet Paşa, 15 bin iğ ve 250 tezgâhla çalışacak olan fabrikanın çiftçiler için de büyük bir öneminin olduğunu belirtmiştir ²⁶².

Konuşmasına; *“Cumhuriyet kurucu ve yapıcı bir varlıktır. Türkler yeni bir fabrika kurulduğunu işitmekten memnun oluyorlar.”* sözleriyle devam eden İsmet Paşa, plan dâhilinde yenilenen Bakırköy Fabrikası’nın faaliyete girdiği bu dönemde, bir taraftan Kayseri’de diğer taraftan da Ereğli’de temeli atılan fabrikalarla, Cumhuriyet’in kısa sürede büyük işler başardığını ve halkın da her zaman elinden gelen desteği verdiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa konuşmasını törende bulunan herkese teşekkür ederek sonlandırmış ve dokuma sanayiinin üçüncü eseri olarak zikredilen fabrikanın temeli atılmıştır ²⁶³. 20 Ekim 1934’te temeli atılan fabrika, 4 Nisan 1937’de yine büyük bir törenle açılmıştır. Ereğli Bez Fabrikası, açılan diğer fabrikalardan farklı olarak yeni kumaşlar üretebilecek düzeyde planlanmış ve bu nedenle memleket için oldukça önemli bir kazanç olmuştur ²⁶⁴.

Ülke içi ihtiyaçta eksik kalınan noktaların tamamlanmaya çalışılmasıyla, üretim çeşitliliği zamanla diğer fabrikalarda da artırılmış ve kurulacak olan yeni dokuma fabrikalarının da bu özelliklere sahip olacak şekilde inşa edilmesine karar verilmiştir. Alınan bu kararın faaliyete geçmesi ise çok uzun sürmemiş ve Ereğli Bez Fabrikası’nın temelini atılmasının hemen ardından hız kesmeden bir diğer fabrika için çalışmalar başlamıştır. Henüz BBYSP’nin hazırlık aşamasında üzerine uzunca bir süre incelemeler yapılan ve sonuç itibarıyla Nazilli’de kurulmasına karar verilen bu fabrikanın temeli de

²⁶¹“Başvekilimiz Konya Ereylisinde”, Hakimiyeti Milliye, 21 İkinci Teşrin 1934, s. 1-3.

²⁶²“Ereğli Bez Fabrikası”, Savaş, 22 Teşrinisani 1934, s. 1.

²⁶³“Üçüncü Dokuma Fabrikamızın Temeli Başvekilimizin Nutku İle Atıldı”, Türk Dili, 22 İkinci Teşrin 1934, s. 1-2. ; “Ereğli Fabrikası 7 Bin Balya Pamuk İşliyecek”, Yeni Mersin, 23 İkinci Teşrin 1934, s. 1-2.

²⁶⁴“Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını Da Açtı”, Cumhuriyet, 5 Nisan 1937, s. 1-7.

Kayseri ve Ereğli fabrikalarının inşası devam ederken atılmıştır. Bir kombina şeklinde inşa edilecek olan Nazilli Fabrikası, aynı zamanda farklı türde ve çeşitli renklerde dokumalar ve özellikle basma kumaşlar üretebilecek şekilde planlanmıştır. Bu plan doğrultusunda inşasına başlanan Nazilli Basma Fabrikası, böylece Türkiye'nin ilk basma fabrikası olarak kaydedilmiştir²⁶⁵.

3.1.1.4. Nazilli Basma Fabrikası

BBYSP çalışmaları sırasında, kurulması planlanan pamuklu dokuma sanayisi için Sovyet ve Türk heyet tarafından ayrıntılı incelemeler yapılmış ve pamuğun üretimine, ülkenin üretim potansiyeline ve üretilen pamuk türlerine göre yapılan incelemeler, daha sonra tamamen pamuk endüstrisi üzerinde devam etmiştir. Bu çalışmalar içerisinde üzerinde en çok durulan fabrika konumları meselesi Sovyet heyetin incelemelerinde de kendine yer edinmiştir. Kurulması planlanan fabrikaların, pamuk üretim bölgelerine yakın olması, ulaşım elverişli bir bölgede olması ve endüstriyel üretim için de gerekli şartları taşıması gerektiğinden, belirli bölgeler üzerinde durulmuş ve buna göre fabrika kurmak için uygun yerler belirlenmiştir. Ege'de kurulması planlanan fabrika için de uzunca bir müddet incelemelerde bulunan heyet, nihai kararını elverişli şartları sebebiyle Nazilli yönünde kullanmıştır²⁶⁶.

Sovyet heyet tarafından yapılan incelemelerde kurulacak olan dokuma fabrikaları için uygun koşullara sahip olan çeşitli bölgeler belirlenmiş ve özellikle Ege'de kurulması planlanan fabrika için farklı seçenekler öne çıkmıştır. Pamuk üretimi konusunda Çukurova'dan hemen sonra oldukça önemli bir bölge olan Ege Bölgesi, aynı zamanda sınaî üretim için de elverişli bir bölge olmuş, bu nedenle burada da bir dokuma fabrikası inşa edilmesine karar verilmiştir. Ege'de yapılan incelemeler neticesinde de Denizli, Sarayköy ve Nazilli bölgeleri öne çıkmış ve bunlar arasında ilk etapta en uygun bölge olarak Sarayköy gösterilmiştir. Bölgenin iktisadi vaziyetinin ve ulaşım yeterliliğinin fabrika kurmak için uygun olduğu belirtilmiş ancak tam anlamıyla karar verilmemiştir. Sarayköy üzerine incelemeler yapılırken Nazilli'de yapılan çalışmaların devam ettiği de ifade edilmiş ve nihai kararın tüm incelemelerin ardından verileceği belirtilmiştir²⁶⁷.

²⁶⁵Özder, s. 161-162.

²⁶⁶Özeken, s. 368-369.

²⁶⁷"Rus Mühendisleri", Cumhuriyet, 12 Eylül 1932, s. 4.

Sovyet heyet tarafından yapılan incelemelerin ardından, ziraî üretim konusunda önemli bir bölge olması ve sınaî üretime de elverişli bulunması sebebiyle nihai karar fabrikanın Nazilli’de kurulması yönünde olmuş ve burada özellikle çeşitli renklerde iplik ve pamuklu dokuma üretileceği de belirtilmiştir ²⁶⁸. Nazilli özelinde Ege Bölgesi, pamuk üretimi için daima önemli bir bölge olmuş ve zamanla üretim bölgedeki üretim yerleri de artış göstermiştir. Bölgenin; pamuk üretimi için elverişli olması, Menderes Havzası’na olan yakınlığı sebebiyle su ihtiyacının kolaylıkla karşılanacak olması, demiryolu ve karayolu bağlantılarıyla da ulaşım için merkezi bir konumunun olması ve aynı zamanda fabrika için önem arz eden maden yataklarına sahip olması, Nazilli’yi fabrika inşası için en uygun bölge haline getirmiştir. Böylece Nazilli’de kurulmasına karar verilen bu fabrika için çalışmalar her iki tarafta da hız kazanmış ve en kısa sürede fiile dökülmüştür ²⁶⁹.

Nazilli Fabrikası, BBYSP’nin en büyük fabrikalarından biri olarak planlanmasının yanında dokuma fabrikaları arasında da -farklı renk ve türlerde üretim yapacağı için- önemli bir yere sahip olmuş ve proje üzerinde yapılan çalışmalar da uzun sürmüştür. Kurulumunu yine Sümerbank’ın üstleneceği fabrikanın inşası için 1935 yılında çalışmalar fiilen başlamış olsa da proje üzerinde yapılan incelemeler devam etmiştir. İncelemelere projenin büyük bir kısmını hazırlamış olan, mühendis, kimyager ve fabrikatörlerden oluşan Sovyet heyet de katılmış ve fabrika projesi tüm ayrıntılarıyla tekrar tetkik edilmiştir ²⁷⁰. Oldukça büyük ve önemli bir sanayi kuruluşu olarak planlanan Nazilli Fabrikası’nın projesi konusundaki son kararın, bu incelemelerden sonra verileceği belirtilmiştir ²⁷¹. Nihayetinde büyük bir titizlikle yapılan incelemeler bitmiş ve hazırlanan proje üzerinde son kontroller de yapıldıktan sonra fabrikanın inşası için çalışmalar başlamıştır.

Nazilli Fabrikası’nın inşası üzerine yapılan çalışmalar hızla devam ederken diğer taraftan da pamuk üretimi sahaları üzerine incelemeler başlamıştır. Nazilli öncesinde temeli atılan fabrikalar ve sonrasında da kurulması planlanan kuruluşlarla birlikte mevcut pamuk üretiminin yeterli gelmeyeceği öngörülmüş ve üretim çalışmaları tekrar gündeme getirilmiştir. Yapılan incelemelerle birlikte pamuk üretimine elverişli olan fakat ekim yapılmayan veya daha önce pamuk üretildiği halde sonradan farklı tarım ürünlerine

²⁶⁸“Rus Heyetin Bir Kısmı İstanbul’a Geldi”, Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1932, s. 1-5.

²⁶⁹Büşra Bigat, Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2017, s. 105-108.

²⁷⁰“Nazilli Fabrikası”, Cumhuriyet, 7 Mart 1935, s. 2. ; “Nazilli’deki Mensucat Fabrikası’nın Hazırlıkları”, Milliyet, 7 Mart 1935, s. 1-7.

²⁷¹“Nazilli Fabrikası”, Yeni Mersin, 10 Mart 1935, s. 2.

yönelik üretim yapan bölgelerde tekrar pamuk çalışmalarının yapılmasına ve yeni bölgelerin de belirlenmesine karar verilmiştir ²⁷². Yeni ekim sahaları dışında mevcut bölgelerde de üretimi artırmaya yönelik adımlar atılmış, burada da Çukurova bölgesi başta gelmiştir. Üretim sahasını 200 bin hektara kadar çıkaran bu bölgede kaliteyi artırmaya yönelik çalışmalar da sürekli olarak devam etmiştir ²⁷³.

Fabrikaların inşası devam ederken ortaya çıkan pamuk yetersizliğine dair sorunlar büyümeden kapsamlı çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. 1935 senesinde Ekonomi Bakanlığı, Nazilli'yle birlikte sayıları ve kullanacakları pamuk miktarları artış gösteren fabrikalara mevcut üretimin yeterli gelmeyeceğini belirtmiş ve hemen ardından Başbakan İsmet İnönü pamuk üretimi ve fabrika ihtiyaçlarına yönelik bir rapor hazırlanmasını istemiştir ²⁷⁴. Ziraat Bakanlığı'nca yapılan incelemeler neticesinde beş senelik bir pamuk yetiştirme planı hazırlanmış ve fabrikaların ihtiyacı olan yüksek kalitede pamuğu yetiştirebilmek için Çukurova, Ege ve Sakarya bölgelerinde planlı ekim çalışmaları yapılmıştır. Pamuk yetiştirme planına göre ekilecek pamuğun tohumundan, işlenecek safhaya gelmesine kadar tüm sürecin Ziraat Bakanlığı'nın belirttiği şartlarda ve belirlenen yerlerde yapılmasına karar verilmiş ve bu hükme uymayanların 300 liradan 500 liraya kadar para cezasıyla cezalandırılacakları da belirtilmiştir ²⁷⁵.

Pamuk üretimi üzerine yapılan bu kapsamlı çalışmaların temelinde, endüstriye daha kaliteli ve daha verimli bir ham madde sağlama hedefi yer almıştır. Bu hedef doğrultusunda arka arkaya temeli atılan fabrikalara ve özellikle farklı türlerde yapılmaya başlanan üretime yönelik pamuk yetiştirilmeye başlanmış ve kısa süre içerisinde yapılan çalışmalar sonuçlarını göstermiştir. Özellikle en verimli türü bulabilmek adına yapılan deneme ekimlerinde bazı türler öne çıkmış ve başta Çukurova olmak üzere Ege ve havalisinde de pamuk ekimi artırılmıştır. Nazilli Fabrikası'nın hazırlıkları esnasında gelişen bu üretim planıyla birlikte fabrikaların ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanması ve açılması planlanan diğer fabrikalarda da herhangi bir ham madde sıkıntısının yaşanmaması hedeflenmiştir. Tüm bu üretim çalışmaları hızla devam ederken diğer taraftan fabrika hazırlıkları da son bulmuş ve alınan nihai kararlar birlikte fabrikanın temeli atılmıştır. Dokuma endüstrisi için oldukça önemli olan Nazilli için böylece yeni bir süreç başlamıştır.

²⁷²“Pamuk Ekim Sahası Genişliyor”, Yeni Mersin, 12 İkinci Kanun 1935, s. 1.

²⁷³“Çukurovada Bu Sene 200 Bin Balya Pamuk Yetiştirilecek”, Cumhuriyet, 5 İkinci Kanun 1935, s. 4.

²⁷⁴“Pamuk Mahsulü Fabrikalara Yetiştirilmiyor”, Savaş, 28 Son Kanun 1935, s. 1.

²⁷⁵“Pamuk Plâni”, Yeni Mersin, 14 Mart 1935, s. 1-2 ; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 8, İçtima 1, 27 Ocak 1936, s. 153-154.

Cumhuriyetin ilk basma fabrikası olarak planlanan Nazilli Fabrikası aynı zamanda kültürel özellikleriyle de öne çıkan fabrikalardan biri olmuştur. Büyük bir kombina şeklinde planlanan fabrikanın lojman imkânıyla birlikte; eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, spor ve sanat faaliyetlerine dair hizmetlerinin de bulunması fabrikayı kültürel anlamda da öne çıkaran özellikler olmuştur. Tüm bu özellikleriyle birlikte sosyal ve kültürel bir kuruluş olarak da anılan Nazilli Fabrikası çalışanların verimini artırmak üzere çeşitli sosyal faaliyetlerde de bulunma imkânı sağlayacak bir şekilde planlanmıştır ²⁷⁶. Kültürel kimliğinin dışında Nazilli Fabrikası'nı önemli kılan esas durum ise Cumhuriyetin ilk basma fabrikası olması ve bununla birlikte ürün ve renk çeşitliliğinin önceki fabrikalara nazaran oldukça geniş tutulması olmuştur. Özellikle ilk aşamada fabrikada üretilecek olan basma kumaşların yaklaşık 10 farklı renkte üretilmesi ve halkın hem cebine hem de zevkine göre birçok seçenek sunması yönünde çalışmalar yapılmıştır ²⁷⁷.

Nazilli Basma Fabrikası'nın temeli, yapılan tüm çalışmalarla birlikte 23 Ağustos 1935'te atılmış ve böylece dokuma endüstrisinin ilk basma fabrikasının inşası başlamıştır. Fabrikanın temel atma törenine Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Aydın valisi, İstanbul, İzmir ve Ege'nin diğer bölgelerinden gelen gazeteciler katılmış ve tören büyük bir kalabalıkla başlamıştır. Törenin açılış konuşmasında önce Nazilli Halkevi başkanı, Nazilli'yi temsilen bir konuşma yapmış ve konuşmasında Sovyet uzmanlara teşekkürlerini sunmuş ve takiben Türk-Sovyet dostluğundan da bahsederek bu dostluğun kara günlerden yadigâr olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra kürsüye çıkan Celal Bayar da konuşmasında bu dostluğun önemine vurgu yaparak inşa edilen şaheserlerin bu dostluk neticesinde el ele verilerek meydana getirildiğini vurgulamış ve o da tebriklerini sunmuştur ²⁷⁸.

Celal Bayar konuşmasında, Nazilli Basma Fabrikası'nın teknik özelliklerine değinmiş ve diğer fabrikalar gibi bu fabrikanın da ayrıntılı incelemeler neticesinde hayata geçirildiğinden bahsetmiştir. Bayar, buna ilaveten Nazilli kombinasının diğer dokuma fabrikalarından daha önemli olduğunu da vurgulamıştır. Bu önemin fabrikanın ülkenin ilk basma fabrikası oluşuyla alakalı olduğuna da dikkat çeken Bayar, fabrikanın teknik bakımından oldukça üst düzeyde olduğunu ve Avrupa'yla kıyaslandığında da küçük sayılamayacak bir eser olduğunu ifade etmiştir ²⁷⁹.

²⁷⁶Kübra Yıldız Altın, "Bir Kültürel-Yaratıcı Endüstri Modeli Olarak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası", Folklor Akademisi Dergisi, C. 5, S. 1, 2022, s. 172.

²⁷⁷Bigat, s. 135-136.

²⁷⁸"Dokuma Endüstrimizin İkinci Temel Direği" Ulus, 25 Ağustos 1935, s. 1-4.

²⁷⁹"Dokuma Endüstrimizin İkinci Temel Direği" Ulus, 25 Ağustos 1935, s. 1-4.

Bayar, aynı zamanda fabrikada yaklaşık 2500 işçinin çalışacağını ve yapılan planlamaya göre fabrikanın her sene 15.000 balya pamuk sarf ederek yaklaşık 20 milyon metre üretim yapacağını ifade etmiş ve böylece fabrikanın büyüklüğünü rakamlarla tekrar vurgulamıştır. Bununla birlikte civarda el sanayii ile çalışan, dokuma tezgâhlarıyla üretim yapan kimsenin ekmeğine mani olunmayacağını da belirten Bayar, dileyenlerin Nazilli Fabrikası'nda çalışabileceğini söylemiş ve konuşmasını tebrik ve teşekkürlerini ileterek sonlandırmıştır ²⁸⁰.

Nazilli Fabrikası için yaklaşık 18 ay süren inşa çalışmaları 1937'de son bulmuş ve fabrika açılışından önce son hazırlıkları için deneme üretimlerine de başlamıştır. Ağustos'un ilk haftası montajı bitmiş olan iplik kısmında fabrikanın ilk pamuk ipliği üretilmiş ve hemen arkasından dokuma kısmının çalıştırılmasıyla da Nazilli'nin ilk dokuması üretilmiştir ²⁸¹. Böylece resmi olarak üretime başlayan fabrika, Ağustos'un sonlarına doğru her türlü basma kumaşı üretebilecek vaziyete gelmiştir ²⁸². İlk numunelerin başarıyla üretilmesinin ardından fabrikanın geri kalan tüm eksiklikleri giderilmiş ve inşası tamamlanmıştır. Yapılan tüm kontrollerin ardından Cumhuriyet'in ilk basma fabrikası için 9 Ekim 1937'de büyük bir açılış töreni düzenlenmiş ve bu açılıшта Gazi Mustafa Kemal Atatürk de bizzat bulunmak istediğini beyan ederek katılım göstermiştir ²⁸³.

Açılış törenine Atatürk'ün beraberinde birçok isim de katılmış ve Nazilli'nin tabiriyle bu bayram gününde ülkenin dört bir yerinden yüzlerce kişi açılışa gelerek meydanları doldurmuştur. 9 Ekim sabahı Nazilli'ye ilk heyet gelmiş ve böylece açılış kutlamaları da erken saatlerden itibaren başlamıştır. İlk heyetin misafirleri Mareşal Fevzi Çakmak, Orgeneral İzzeddin Çalıışlı, Genelkurmay As Başkanı Asım Gündüz ve Jandarma Komutanı Korgeneral Naci Bey'ler olmuş ve hemen arkalarından Trakya Umum Müfettişi General Kazım Dirik ile İzmir Valisi Fazlı Güleç de açılışa gelmiştir. İkinci heyet, kısa bir süre sonra gelen Vekiller Heyeti olmuş ve bu heyette de İktisat Vekili Celal Bayar, Dâhiliye Vekili Rüştü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, Hariciye Vekili Rüştü Aras, Milli Müdafaa Vekili General Kazım Özalp, Maliye Vekili Fuat Ağralı, Kültür Vekili Saffet Arıkan, Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana ve Orman Umum Komutanı Korgeneral Seyfi Bey gibi isimler bulunmuştur ²⁸⁴.

²⁸⁰“İlk Basma Fabrikamız”, Cumhuriyet, 25 Ağustos 1935, s. 1-4.

²⁸¹“Nazilli Fabrikası İlk Kumaşı Çıkardı”, Cumhuriyet, 13 Ağustos 1937, s. 2.

²⁸²Bigat, s. 137.

²⁸³Özder, s. 162.

²⁸⁴“Büyük Önder Dün Nazilli Kombinasını Açtı”, Aydın, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 1-3.

Nazilli'nin büyük ve coşkulu kutlamalarıyla birlikte şehre gelen heyetlerin sonuncusu ise nihayetinde Atatürk'ün bulunduğu heyet olmuş ve Nazilli için bayram adeta başlamıştır. Atatürk'le birlikte gelen son heyette Başvekil İsmet İnönü, Profesör Bayan Afet, Ziraat Vekili Şakir Kesebir ve Kütahya Milletvekili Recep Peker de bulunmuş ve tüm heyetler alkışlar ve tezahüratlarla birlikte Halkevi'ne geçmişlerdir ²⁸⁵. Atatürk ve beraberindeki heyet kısa bir istirahatın ardından törenin yapılacağı meydana geçmişler ve burada da coşkulu bir şekilde karşılanmışlardır. Fabrikanın açılış töreni de böylece başlamış ve ilk olarak Nazilli Halkevi Başkanı Avukat Hami Kutluğ Nazilli'yi temsilen bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına Nazilli'ye bizzat gelerek herkese yaşattığı büyük mutluluktan ve şehre kazandırdığı bu kutlu eserden dolayı Atatürk'e, Nazilli halkı adına minnet ve şükranlarını sunarak başlayan Hami Bey daha sonra açılan fabrikanın şehir için önemine değinmiştir ²⁸⁶.

Hami Bey'in hemen arkasından kürsüye İktisat Vekili Celal Bayar çıkmış ve fabrikanın açılış konuşmasını yapmıştır. Bayar konuşmasına, kuruluşunun ve işletilmesinin Sümerbank'a verildiği Nazilli Fabrikası'nın, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği hedefle birlikte İnönü hükümetince uygulamaya geçirilen ve BBYSP'nin en önemli eserlerinden biri olduğunu ifade ederek başlamış ve bu kıymetli eserin meydana geliş sürecine değinmiştir. Sovyet ve Türk mühendislerin ayrıntılı incelemeleri neticesinde hazırlanan planlar ve Sümerbank'ın katılımıyla uzun süren çalışmalar neticesinde açılan bu fabrikanın malzemelerinin büyük bir kısmının da yine Sovyet Rusya'dan temin edildiğini belirten Bayar, fabrikanın Sovyet Türk ekonomik iş birliğinin en yeni eseri olduğunu ifade ederek ve şükranlarını sunarak Sovyet desteğine değinmiştir. Bayar, teşekkürlerini sunduktan sonra fabrikanın teknik özelliklerinden kısaca bahsetmiş ve konuşmasını şöyle sonlandırmıştır;

“Nazilli Fabrikası ilk Türk basma fabrikası olmakla tarihi bir şeref taşıyor. Fakat bu fabrika, o şereften daha üstün ve emsalinin erişemediği daha büyük bir mazhariyete maliktir: Atatürk, Büyük Halâskâr açılış törenine yüksek huzurlarile şeref bahşetmişler ve riyaset buyurmuşlardır. Kendilerine hükümet, bütün mesai arkadaşlarım ve şahsım namına derin şükranlarımı ve minnetlerimi sunarım ²⁸⁷.”

²⁸⁵“Büyük Önder Dün Nazilli Kombinasını Açtı”, Aydın, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 1.

²⁸⁶“Atatürk Nazilli Fabrikası'nı Dün Altın Anahtarla Açtı”, Cumhuriyet, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 9.

²⁸⁷“Atatürk Nazilli Fabrikası'nı Dün Altın Anahtarla Açtı”, Cumhuriyet, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 9.

Nazilli Fabrikası, yapılan konuşmaların ardından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine verilen altın anahtarla ilk kapıyı açmasıyla birlikte resmen açılmış ve hemen ardından tüm makinler birden işlemeye başlamıştır. Atatürk ve vekiller heyeti daha sonra fabrikayı gezmiş ve kumaşları incelemişlerdir. Gazi Paşa gördüklerinden oldukça memnun olduğunu da belirtmiş ve daha sonra düzenlenen gösterilerin de ardından Nazilli'den ayrılmıştır²⁸⁸. Cumhuriyet'in ilk basma fabrikası olmasının yanı sıra ilk sosyokültürel fabrikası da olan Nazilli Basma Fabrikası, emsallerine örnek olacak nitelikte kıymetli bir fabrika olarak açılmış ve uzun yıllar üretime devam etmiştir.

Nazilli Basma Fabrikası'nı takiben ülkenin birçok bölgesinde fabrikalar açılmaya devam etmiş ve çeşitli alanlara yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Böylece hem ziraî üretimi artırarak endüstriye kaliteli ham madde sağlamak hedeflenmiş hem de sınaî üretimi tüm çeşitleriyle artırarak dışa bağımlılıktan kurtulmak için çalışılmıştır. Nitekim Nazilli Basma Fabrikası'nın da henüz temeli atılırken bir diğer dokuma fabrikasının çalışmaları başlatılmış ve dokuma endüstrisi adına atılan adımlar hızla devam etmiştir. Bu adımlar atılırken fabrikalar için alınan kararlar bölgesel durumlara ve ihtiyaçlara göre şekillenmiş ve BBYSP'nin son dokuma fabrikası için de bu yüzden Anadolu'nun doğusu seçilmiştir. Yapılan görüşmeler ve incelemelerin ardından da planın son dokuma fabrikasının Malatya'da kurulmasına karar verilmiştir.

3.1.1.5. Malatya Bez Fabrikası

Sıcak ve nemli iklimleri seven pamuk, daha çok ülkenin güney kesimlerinde yetiştirilen bir ürün olmakla birlikte doğuda da farklı türleriyle birlikte kendine bir üretim sahası yaratmış ve oldukça verimli bir ham madde olarak yetiştirilmiştir. Burada da özellikle Iğdır'da yüksek kalitede ve verimli bir şekilde yetiştirilen pamuk, bölgesel şartlar ve ulaşım sorunları nedeniyle yalnızca sınır kapılarından Rusya'ya satılabilen ve imkânsızlıklar nedeniyle burada satılmaya mecbur kaldığı için de Rusların diledikleri fiyatlarla satın aldığı bir ürün olmuştur. Zaman zaman bölgenin en önemli ziraî ürünlerinin başında gelen pamuğu burada daha verimli bir şekilde yetiştirmek ve üretim sahasını da artırmak konusunda fikirler gündeme getirilmiş ve özellikle sanayi planı sürecinde bu durum ayrıntılı olarak tekrar görüşülmüştür²⁸⁹.

²⁸⁸“İlk Basma Fabrikamız”, Ulus, 10 Birinci Teşrin 1937, s. 4.

²⁸⁹Celal Bayar, Şark Raporu, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020, s. 85-86.

Pamuk üretimiyle birlikte bölgesel ihtiyacı da düşünüldüğünde sanayi planı süresi boyunca Iğdır havalisinde bir dokuma fabrikası kurulabileceği daha önce de gündeme getirilmiş ve bu konuda ayrıntılı incelemeler de yapılmıştır. Esasen bu bölgede yetiştirilen pamuğun değerini korumanın en doğru yolunun endüstride kullanımıyla olacağı vurgulanmış ve bu kaliteli pamuğun fabrikalarda kullanımının da oldukça iyi sonuçlar verdiği, bölge özelinde yapılacak çalışmalarla daha da iyi sonuçlar vereceği belirtilmiştir²⁹⁰. Böylece Iğdır pamuğuyla birlikte sanayi planında kendine yer edinen Doğu Anadolu için iki proje geliştirilmiş ve her ikisi de pamuğu dokuma sanayiinde kullanmaya yönelik olmuştur. İlki Malatya’da ikincisi de Iğdır’da birer dokuma fabrikası kurmaya yönelik olan bu çalışmalar, yapılan ayrıntılı incelemelerden sonra hayata geçirilmişlerdir²⁹¹.

Doğu Anadolu’da bir fabrika kurulması konusunda çalışmalara başlandığında Iğdır muhtemel bir bölge olarak görülmekle birlikte beraberinde doğunun en batı ucunda bulunan ve doğuya açılan kapı olarak da zikredilen Malatya bölgesi de gündeme getirilmiş ve bölgede de incelemeler yapılmıştır. Özellikle ulaşım, iklim ve coğrafya olarak daha elverişli bir konumda bulunması ve ham madde kaynaklarına da yakın olması sebebiyle öne çıkan Malatya, kurulması planlanan ilk fabrika için en uygun bölge olarak görülmüştür²⁹². Tüm bu çalışmalar devam ederken doğuda bir dokuma fabrikası inşasının güç olacağına dair görüşler de ortaya çıkmış ve fabrikanın kurulmasına kesin gözüyle bakılmamıştır²⁹³. Buna karşın Kayseri Fabrikası’nın açılışı için son hazırlıkları yapılırken Harput havalisinde bir bez fabrikasının kurulacağını sinyalleri verilmiş ve bu fabrikayla dokuma endüstrisinin kurulmasının da tamamlanacağı belirtilmiştir²⁹⁴.

Kayseri Fabrikası’nın açılış töreninde de bizzat Celal Bayar, Kayseri’nin ardından Ereğli ve Nazilli’deki fabrikaların da arka arkaya açılacağını ve bunları takiben Malatya’da da bir kombinanın inşa edileceğini belirtmiş ve bu fabrikalarla birlikte memlekette üretilen pamuğu yine memlekette işlemenin hedeflendiğini vurgulamıştır²⁹⁵. Böylece bölgede bir fabrikanın kurulacağı kesinleşmiş ve yapılan çalışmalar da artırılmıştır. 1935’te Malatya, bugünkü Elazığ ve Adıyaman illerinin de büyük kısımlarını içine alan bir bölge olduğu için

²⁹⁰ Bayar, s. 87.

²⁹¹ Rahmi Doğanay, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, s. 226.

²⁹² Sezen Karabulut ve Umut Karabulut, “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu Bölgesini Kalkındırmaya Yönelik Bir Girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ’ın Kuruluşu (1936-1939)”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, 2016, s. 73.

²⁹³ Karabulut ve Karabulut, s. 73.

²⁹⁴ “Kayseri Fabrikası 16 Eylül’de Açılacak”, Cumhuriyet, 27 Ağustos 1935, s. 4.

²⁹⁵ “Kayseri Fabrikası Açıldı”, Akşam, 17 Eylül 1935, s. 2.

kombina kurulumuna oldukça uygun görülmüştür. Bununla birlikte bölgede ham madde ve satış üzerinde araştırmalar yapılmadan tam bir konum da belirlenmemiştir. Dolayısıyla fabrika kurulumu için gerekli tüm incelemeleri yapmak üzere bir heyet oluşturulmuş ve çalışmalar Şubat 1936'da başlamıştır. Ereğli Fabrikası direktörü Celal Bey'in başkanlığındaki heyette, Nazilli Fabrikası müdürü Fadıl Bey, pamuk uzmanı Mösyö Bayyo, Ziraat Bankası danışmanlarından Şerif Bey ve uzman mühendisler bulunmuş ve heyet çalışmalara hemen başlamıştır ²⁹⁶.

Malatya özelinde ve satış pazarını incelemek üzere çevresinde de yapılan incelemeler neticesinde fabrikanın inşa edileceği konum tam olarak belirlenmiş ve böylece Malatya için de yeni bir süreç başlamıştır. Bölgesel üretimle birlikte yerel halka da kazanç sağlaması açısından oldukça önemli bir kaynak olacak olan Malatya Bez Fabrikası için gerekli tüm incelemelerin yapılmasının ardından bakanlar kurulunca da görüşmeler başlamış ve nihayetinde tesisin kurulumuna yönelik kararname 26 Eylül 1936 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre; pamuk ipliği ve dokuması üretecek fabrikayı kurmak ve işletmek, imalatı satmak ve üretim için gerekli yardımda bulunmak suretiyle, merkezi Ankara'da olmak üzere 99 senelik müddetle ve 3 milyon lira sermayeyle Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi'nin sözleşmesi onaylanmış ve fabrikanın kurulumu için ilk adımlar atılmıştır ²⁹⁷.

Bölgeye dair yapılan tüm incelemelerin ardından yine Sovyet heyetle birlikte yürütülen çalışmalar neticesinde fabrikanın son planları hazırlanmış vakit kaybetmeden de inşasına başlanmıştır. Büyük ölçüde Doğu Anadolu'nun ihtiyacını karşılamak amacıyla inşasına başlanan fabrikanın yine doğuda ve özelinde Iğdır'da üretilen pamuğu kullanarak iplik ve dokuma üretmesi hedeflenmiştir. Malatya için çalışmalar devam ederken Iğdır pamuğunun yerli endüstride kullanılmasına yönelik yapılan çalışmalar yine devam etmiş ve daha önce sanayi planında da görüşüldüğü gibi bu bölgede bir fabrikanın kurulabileceği de vurgulanmıştır ²⁹⁸. Aynı süre zarfında yine Iğdır pamuklarını kullanarak üretim yapmak üzere bir pamuk ipliği fabrikasının kurulmasına dair çalışmalarda da bulunulmuş ve özellikle daha önce iplik tezgâhı çalıştırdığı için tecrübeli olması ve Iğdır'a da yakın olması sebebiyle iplik fabrikası yönündeki çalışmalar Erzurum üzerinde yoğunlaşmıştır ²⁹⁹.

²⁹⁶ Sezen Karabulut ve Umut Karabulut, s. 73.

²⁹⁷ BCA, 30. 18. 1. 2. / 68. 78. 5. , s. 1.

²⁹⁸ "Iğdır'da Bir Pamuklu Fabrikası Kurulacak", Ulusal Birlik, 18 Mayıs 1937, s. 4.

²⁹⁹ "Erzurum'da da Modern ve Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruyoruz", Ulusal Birlik, 9 Ağustos 1937, s. 4.

Iğdır pamuklarının bu denli ön plana çıkmasında ve gündemde tutulmasında esasen Celal Bayar'ın Şark Raporu'nun da oldukça büyük etkisi olmuştur. Bayar, Doğu Anadolu'nun kalkınmasını sağlamak üzere mevcut kaynaklar üzerinde yaptığı araştırmalarında bölgede yetiştirilen pamuk için de ayrı bir başlık açarak incelemelerde bulunmuş ve oldukça verimli olan bu pamuğu Rusya'ya düşük fiyatlara satmaktansa ülke içinde sarf etmenin daha kazançlı olacağını ifade etmiştir. Malatya Fabrikası'nın inşasının başladığı günlerde yaptığı bu incelemelerde Bayar, Iğdır pamuğunu kullanmak kaydıyla doğuda bir iplik ve dokuma fabrikasının kurulması gerektiğini ve bu fabrikaların da Van ve Erzurum gibi bölgelerde kurulabileceğini kaydetmiştir³⁰⁰. Esasen sanayi planının başından beri bölgede bir fabrikanın kurulması yönünde çalışmalar yapılmış ancak doğruya dair yapılan bu özel çalışmalarla birlikte bölgesel kaynakları değerlendirebilmek için daha yoğun incelemelere başlanmış ve konu daha fazla gündemde kalmıştır.

Iğdır ve havalisindeki pamukları sarf etmek ve bölgesel ihtiyacı karşılamak üzere inşası başlayan ilk fabrika Malatya Bez fabrikası olmuş ve fabrikanın inşası doğruya dair tüm çalışmalar sürerken hızla devam etmiştir. Kısa sürede inşası oldukça ilerleyen fabrikanın ilk planlamaya göre 1,4 milyon liraya mâl olacağı ve senede yaklaşık 1400 ton pamuk kullanarak 790 ton iplik ve 650 ton bez üreteceği belirtilmiştir³⁰¹. 1939'a gelindiğinde fabrikanın çok büyük bir kısmı tamamlanmış ve deneme üretimleri de başlamıştır. Bu süreçte İktisat Vekâleti kararınca, ülke içi ihtiyaç gerekçe gösterilerek fabrikaya üretimi artıracak bir kısım daha eklenmiştir. Bu kısım ile birlikte maliyeti 5 milyon liraya ulaşan fabrikanın üretim oranının ve dolayısıyla kullanacağı pamuk miktarının da artış göstereceği belirtilmiştir. Fabrikanın kullanacağı ham maddenin 1,5 milyon kilosunu Iğdır'dan ve yaklaşık 500 bin kilosunu da Malatya'dan temin edeceği de belirtilmiş ve bu durum da Malatya'da yine bir iş sahası yaratmıştır³⁰².

Tamamen yurtdışından ithal edilen fantezi kadın kumaşının üretileceği bu fabrikayla birlikte ciddi oranda bir kazanç sağlanacağı ve aynı zamanda ihtiyaç duyulan kumaş ve ipliğin de hemen hemen tamamen karşılanacağı belirtilmiştir³⁰³. Farklı bir kumaş türünde üretimle birlikte ayrı bir önem kazanan Malatya Bez Fabrikası'nın hem mevcut

³⁰⁰ Bayar, s. 86-89. ; BCA, 30. 10. 0. 0 / 185. 276. 9, s. 8-9.

³⁰¹ "Pamuk İpliği Fabrikası", Son Telgraf, 31 Birinci teşrin 1938, s. 1.

³⁰² "Malatya Bez Fabrikası'nda İnşaatın İlk Kısmı Bitti ve Tecrübe İşletmesine Başlandı", Aydın, 8 Nisan 1939, s. 2.

³⁰³ "Malatya Bez Fabrikası'nda İnşaatın İlk Kısmı Bitti ve Tecrübe İşletmesine Başlandı", Aydın, 8 Nisan 1939, s. 2.

konumunda zaman zaman düzenlemeler yapılmış hem de Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ, fabrika için çalıştırılmak üzere yeni arayışlarda da bulunmuştur. Bu arayışların neticesinde ise Adana'da bulunan bir çırçır imalathanesi şirket tarafından alınmış ve yenilenerek fabrika için kullanılacağı belirtilmiştir ³⁰⁴. Malatya Fabrikası böylece kendi içerisinde bir yapı oluşturarak dokuma sektöründe önemli bir konumda olacağını henüz inşaat aşamasındayken dahi belli etmiştir.

Tam anlamıyla modern bir şekilde inşa edilen ve en gelişmiş makinelerle donatılan Malatya Bez Fabrikası, senede yaklaşık bir milyon kilo pamuk kullanarak üretim yapacak şekilde son halini almış ve faaliyete geçmiştir. Sümerbank'la birlikte İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın katılımıyla inşası biten Malatya Bez Fabrikası'nın, başta doğu illeri olmak üzere ülke içi ihtiyaçta çok büyük bir kısmı karşılaması hedeflenmiş ve bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için de tüm imkânlar karşılanmıştır ³⁰⁵. Malatya Bez Fabrikası'nın da hayata geçmesiyle birlikte BBYSP'nin dokuma endüstrisi kapsamındaki son fabrikası da böylece inşa edilmiş ve planın bu kısmındaki hedeflere büyük ölçüde ulaşılmıştır. Tabi oldukça büyük başarılarla imza atan sanayi planından sonra da yine uzmanlarca hazırlanan planlar doğrultusunda dokuma ve iplik fabrikalarının inşa edilmesine devam edilmiş ve tam bağımsız bir alan yaratmak hedeflenmiştir.

Malatya'yla birlikte 5. dokuma fabrikası inşa edilmiş olsa da aslında ülke içinde irili ufaklı birçok dokuma tezgâhı da işlemeye devam etmiş ve üretimde bu 5 büyük fabrikanın dışında da birçok önemli kuruluş yer almıştır. Bu kuruluşlar arasında küçük dokuma tezgâhları olduğu gibi Osmanlı'dan kalan fabrikalar da yer almış ve bu fabrikalar mümkün mertebe modernize edilerek işletilmeye çalışılmıştır. Bu fabrikalardan da özellikle Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası ön plana çıkmaktadır ki fabrika Osmanlı'dan itibaren memleketin pamuk ipliği ihtiyacını çok uzun yıllar karşılamaya çalışan önemli bir fabrika olarak varlığını korumuştur. Cumhuriyet'le birlikte de yine üretime devam eden fabrikada zaman zaman yenilikler yapılmış ve makine yönünden de zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Yedikule Fabrikası Cumhuriyet döneminde özellikle Basmahane'ye (Bakırköy Bez Fabrikası) pamuk ipliği satışı yapmış ve 1940'gelindiğinde el değiştirerek Mensucat Santral TAŞ tarafından idare edilmeye başlanmıştır ³⁰⁶.

³⁰⁴“Adana'da Yeni Bir Çırçır Fabrikası”, Yeni Mersin, 6 Temmuz 1939, s. 2.

³⁰⁵“Malatya Bez İplik Fabrikası”, Son Telgraf, 24 Temmuz 1939, s. 2.

³⁰⁶Fatih Damlıbağ, Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 77-79.

Dokuma endüstrisinde geline nokta BBYSP çerçevesindeki hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştirildiğini de göstermiştir. Sanayi planı sonrası süreçte de özellikle pamuklu dokuma endüstrisi üzerindeki çalışmalar gündemde olmuş ve dokuma dışında genel olarak pamuk sanayi üzerinde de incelemeler yapılmıştır. Endüstriyel olarak çok çeşitli kullanımları olan bu ham maddenin Cumhuriyet'in ilk yıllarına nazaran 1930'ların sonlarına doğru bu denli kullanılması büyük bir başarı olarak kaydedilmiştir.

Her zaman gündemin önemli ham maddelerinden olan pamuk hem üretim ve ıslah çalışmalarıyla hem de endüstrideki kullanımıyla beraber getirdiği kazanımıyla ülkenin en önemli kaynaklarından bir olmuştur. Bu ham madde için yapılan çalışmalar neredeyse hiç hız kesmeden devam etmiş ve endüstriyel çalışmaların yanında üretim ve ıslaha yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalarla Türk pamuğunu en kaliteli hale getirmek ve üretimde de yükselişe geçmek hedeflenmiştir.

3.1.2. Pamuk üretimi ve ıslah çalışmaları

Pamuk, sanayide kullanılmaya başlamasıyla birlikte ülke içinde sarf etmeye yönelik ihtiyaç duyulan en temel ham madde olmuştur. Dolayısıyla bu sınaî önemiyle birlikte daha da ön plana çıkmış ve üretimi için yapılan çalışmalara yeni bir yön kazandırmıştır. Pamuk üretimi ve ıslahı için yapılan çalışmalar aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren düzenli olarak devam ettirilmiş ve büyük bir başarı da kaydedilmiştir. Ancak sanayi planıyla birlikte içine girilen dönemde hem ham madde ihtiyacında ciddi bir artış yaşanmış hem de bu ham maddeleri sanayide kullanılacak kaliteye yükseltmek için kalite standardizasyonuna gerek duyulmuştur. Buna göre çalışmalar ilk etapta üretim sahalarını artırmaya yönelik olmuş ve bunu takiben ıslah çalışmaları da başlamıştır.

Pamuk endüstrisinde yabancı ham madde kullanmamak ve en verimli üretimi sağlayarak tam bağımsız bir sanayi kurabilmek adına başlatılan bu süreçte Ziraat Vekâleti tarafından yoğun çalışmalar yapılmış ve hatta bu çalışmalar neticesinde bir kanun plânı da meclise sunulmuştur³⁰⁷. Pamuk üretimi ve ıslahı için yapılan bu görüşmelerde Denizli Vekili Emin Aslan Tokad Bey, memleketin çeşitli yerlerinde kurulacak olan dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan pamuğun mevcut üretimle karşılanamayacağını ifade ederek konuya dikkat çekmiş ve kanunun gerekliliği üzerine görüşmeler başlamıştır. Yapılan

³⁰⁷BCA, 30. 18. 1. 2 / 59. 88. 9, s. 1.

görüşmeler neticesinde de Pamuk Islah Kanunu kabul edilmiştir. Buna göre; dokuma fabrikalarında ve dış piyasada kullanılmak üzere Ziraat Vekilliği'nin belirlediği yerlerde ve yine vekâlet tarafından belirlenen türlerde pamuk yetiştirilmesine, Ziraat Vekilliği'nin gerekli gördüğü yerlerde çırçır evleri kurarak işletmesine ve bu hükümlere aykırı hareket edenlere 100 liradan 500 liraya kadar para cezası verilmesine karar verilmiştir ³⁰⁸.

Pamuk Islah Kanunu'yla birlikte aynı süre zarfında pamuk yetiştirme planı da hazırlanmış ve üretim sahalarından en verimli sonucu alarak dokumada sanayisinde tam bağımsız olmak hedeflenmiştir. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde zaman zaman pamuk ipliğine dair sıkıntılar da yaşanmıştır. Özellikle arka arkaya fabrikaların açılması ve bununla birlikte tezgâhların da işliyor olması pamuk ipliği ihtiyacını her geçen gün artırmıştır. Bu durum 1937 senesinde kısa süreli bir pamuk ipliği buhranı yaşatmışsa da alınan önlemlerle birlikte bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hükümet bu süreçte pamuk ipliği fiyatlarında narh usulüne gitmiş ve belirli bir fiyatlandırma yaparak piyasadaki krizin ve yüksek rakamlarla yapılan satışların önüne geçmeye çalışmıştır ³⁰⁹. Yine bununla birlikte dokuma sanayinin ihtiyacı olan ipliğin takas yoluyla ithal edilmesi yönünde de bir serbestlik getirilmiştir ³¹⁰.

1933 sonrası pamuk çalışmalarında izlenen yol büyük ölçüde dokumadaki ihtiyaç durumuna göre şekillenmiş ve sanayinin ihtiyaç duyduğu kalite ve miktarı yakalamak için çalışılmıştır. Özellikle verimli türlerin üretimi için yoğun çalışmalar yapılmış ve mümkün olduğu kadar hızlı hareket edilmiştir. Üretimi hızlandırabilmek adına ise hükümet zaman zaman tarla ve makine kiralama yoluna gitmiştir. Örneğin 1934 senesinde fabrikalarda kullanılmak üzere verimli bulunan cleveland cinsi pamuğun ekilmesi için 13.000 dönümlük bir tarla kiralanmış ve üretimde kullanılmak üzere ziraat makine ve aletleri kiralanmış, satın alınmıştır ³¹¹. Bununla birlikte pamuk işlerinde çalıştırılmak üzere, uzman, memur ve müstahdemler alınmış ve çalışmalar bu uzmanlarca sürdürülmüştür ³¹². Pamuk tohumu yetiştirmek ve üretmek için ve çalışan ücretlerinin de ödenmesi için pamuk adına bir bütçe de ayrılmış ve pamuk kendi içerisinde bir saha oluşturmuştur ³¹³.

³⁰⁸TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 8, İçtima 1, 22 Ocak 1936, s. 123-126. ; “Pamukçuluğumuz”, Ulus, 25 Son Kanun 1936, s. 2.

³⁰⁹“Pamuk İpliği”, Akşam, 2 Mart 1937, s. 3.

³¹⁰BCA, 30. 18. 1. 2 / 74. 39. 18, s. 1. ; “Pamuk İpliği İthalatı Bundan Sonra Serbest”, Ulusal Birlik, 28 Mayıs 1937, s. 1.

³¹¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 45. 39. 17, s. 1.

³¹²BCA, 30. 18. 1. 2 / 56. 55. 2, s. 1.

³¹³BCA, 30. 18. 1. 2 / 56. 58. 9, s. 1.

Türkiye’de üretilen pamuğun yaklaşık %80’inin ihraç edildiği, kalan kısmının da ülke içinde işlendiği düşünülünce aslında üretime de elverişli bir pamuk yetiştirildiği görülmüştür. Ancak bu pamuğun kalite olarak ince işlerde kullanılamayacak kadar kaba olması sebebiyle, dokuma sanayisinde kullanılmak üzere yeni bir arayış içerisine girilmiş, bununla da dokumaların kalitesini mümkün olduğu kadar yüksek tutmak hedeflenmiştir ³¹⁴. Bu hedef doğrultusunda ıslah istasyonlarınca yapılan çalışmalar daha da önem kazanmış, ülkenin iklim ve toprak şartlarına elverişli, yüksek kalitede pamuk tohumları, çeşitli bölgelere ekilerek takip edilmiş ve tecrübeler neticesinde sanayide kullanılmaya yönelik en verimli tohumlar elde edilmeye çalışılmıştır ³¹⁵. Pamuklu sanayiye yönelik girişimlerin başarılı olmasının yolu ham maddeyi de mümkün olduğu kadar kaliteli ve yeterli miktarda tutmak olarak görülmüş, bu nedenle üretime ve ıslah çalışmalarına oldukça önem verilmiştir.

Pamuk üretimini yeterli miktarda sürdürmek doğrudan sanayiye; sanayide kaliteli bir verim yakalamak da ticareti etkilediğinden dengeyi sağlam kurmak en önemli gündem haline gelmiştir. Zira ülke içinde mevcut olan ham maddeyi yine ülke içinde işleyerek hem ziraî hem de sınaî bir kazanç sağlamak hedeflenmiş dolayısıyla herhangi birinde yetersizliğin yaşanmaması için de sürekli önlemler alınmıştır ³¹⁶. Burada da özellikle pamuk ıslah istasyonlarınca yapılan çalışmalara ayrıca önem verilmiş ve hükümet bu süreçte Adana ve Nazilli tohum ıslah istasyonları dışında, Sakarya’da bir saf tohum ayırma müessesesinin kurulmasına ve Malatya ve Elaziz bölgelerinde de tohum ekerek denemeler yapılmasına karar vermiştir ³¹⁷.

Sanayiye doğrudan etkileyen pamuk ve pamuk tohumu üretimi üzerine yapılan çalışmalar aslında Anadolu için alışılmamış bir durum değildir. Pamuğun Anadolu’da üretiminin başlamasından bu yana, verimli ve kaliteli bir üretim yapabilmek için imkânlar dâhilinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ülke içinde çeşitli bölgelere ekim yapılarak sulu ve susuz üretimler denenmiş ve hangi bölgenin hangi tür için uygun olduğuna bu şekilde karar verilmiştir. Ancak Cumhuriyet’le birlikte daha programlı bir hale getirilen bu tohum üretme ve ıslah etme işi sanayi planıyla birlikte çok daha kapsamlı bir hale getirilmiştir.

³¹⁴“Pamukların Islahına Neden Lüzum Görülmüştür?”, Savaş, 12 Temmuz 1934, s. 1-2.

³¹⁵“Pamukların Islahına Neden Lüzum Görülmüştür?”, Savaş, 15 Temmuz 1934, s. 1.

³¹⁶“Pamuk Sanayii Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor”, Türk Sözü, 18 Temmuz 1934, s. 2.

³¹⁷“Pamuklarımızın Islahı İçin”, Hâkimiyeti Milliye, 29 Temmuz 1934, s. 3. ; “Üretme Çiftliği”, İzmir Postası, 30 Temmuz 1934, s. 1.

Pamuk istasyonlarınca yapılan çalışmalar, milli sanayi sürecinin de önemli bir temelini oluşturmuş bu nedenle fabrikalar kadar istasyonların işleyişine de oldukça büyük önem verilmiştir. Örneğin, Adana’da bulunan ıslah ofisinde uzun zamandan beri yapılan çalışmalar sanayi girişimleriyle birlikte artmış ve dokumaya uygun kalitede bir tür üretebilmek için yeni çalışmalara yer verilmiştir. Adana ofisi için bu süreçte yurtdışından tohum alımı yapılmış ve bölge için en uygun tür yetiştirilmeye çalışılmıştır. Yine pamuk üretme işlerinde kullanılmak üzere, Amerika’dan ziraî aletler de satın alınmıştır ³¹⁸.

Pamuk çalışmalarını artırabilmek ve ‘sanayi için’ tohum ıslahı yaparak üretebilmek adına Nazilli’de de bir pamuk istasyonu kurulmuş ve bu istasyonun da ilk pamuk tohumlarını 1935 yılı itibarıyla dağıtacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Nazilli’deki çalışmalar doğrudan sanayide kullanılacak olan pamuğa yönelik yapılmış ve başta Kayseri olmak üzere yeni kurulacak olan fabrikalara ham madde sağlamak, istasyonun esas hedefi olmuştur ³¹⁹. Bu doğrultuda çalışmalarını sürdüren Nazilli Ofisi için de en verimli varyasyonu elde edebilmek adına yurtdışından pamuk tohumu satın alınmış ve başta Ege Bölgesi olmak üzere birçok bölgede ekim yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Nazilli için en verimli tür ‘akala’ türü olarak saptanmış ve işlenmeye de müsait olan bu pamuk tohumu Amerika’dan temin edilmiştir. Örneğin 1935 senesinde Nazilli Pamuk Tohumu Üretim Çiftliği için 2000 ve Eskişehir Tohum Islah İstasyonu için de 1120 kilo, başta akala cinsi pamuk olmak üzere 6 çeşit pamuk tohumu satın alınmasına karar verilmiştir ³²⁰.

Islah ofislerinde sürdürülen çalışmalar yalnızca tohum üretimiyle sınırlı tutulmamış, pamuk için atılabilecek tüm adımlara yer verilmiştir. Özellikle Türk pamukçuluğunun konumunu yükseltebilmek için pamuk yetiştirme usullerini ve pamuk ekim sahalarını incelemek adına Rusya’ya gönderilen Celal Bey de bu adımlardan en önemlilerini atmıştır. Nazilli Islah İstasyonu uzmanı olan Celal Bey gelişmeleri ve yenilikleri takip etmek ve öğrenmek adına 1935’te Rusya’ya gitmiştir ³²¹. Bu ziyaretler neticesinde en modern usulleri öğrenme imkânı bulan Türk uzmanlar bunları Türk çiftçilere öğretebilmek ve aynı zamanda ıslah işlerini de geliştirebilmek adına kaydetmişlerdir. Bu gibi inceleme ziyaretleri de sürekli bir hale getirilmeye çalışılmış ve böylece dünya pamukçuluğu yakından takip edilmiştir.

³¹⁸BCA, 30. 18. 1. 2 / 51. 6. 17, s. 1.

³¹⁹“Yeni Pamuk İstasyonu”, Yeni Mersin, 21 Ağustos 1934, s. 2.

³²⁰BCA, 30. 18. 1. 2 / 51. 3. 16, s. 1.

³²¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 57. 67. 9, s. 1. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 58. 74. 16, s. 1.

Pamuk üretimi ve ıslahına dair yapılan çalışmalar sürekli olarak devam etmiş ve sanayileşme sürecinde farklı bir hedef daha kazanmıştır. Bu hedef için de ıslah ofislerine büyük bir görev düşmüş ve ofislerde en verimli pamuğu saptayabilmek adına yapılan deneme çalışmaları da artırılmıştır. Özellikle pamuk tohumu üretme çiftliklerinin yaptığı çalışmalarla başlayan denemeler için hükümet tarafından da daima destek sağlanmıştır. Bu desteklerden biri de Adana Pamuk Tohumu Üretme Çiftliği'ne verilen destek olmuş, çiftliğe pamuk tohumu üretme işleri için ayrılan 89.438 liralık bütçeden 50.000 lira sermaye olarak tahsis edilmesi görüşülmüş ve onaylanmıştır ³²².

Tohum üretme işleriyle birlikte deneme çalışmaları da yakından takip edilmiş ve üretimi artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu adımlarla beraber birçok üretim sahası da kazanılmıştır ki bunlardan biri de Trakya üretim bölgesi olmuştur. Yapılan incelemeler ve deneme ekimleri sonucunda Tekirdağ, Edirne, Çanakkale ve Keşan'da üretilen pamuktan verimli sonuçların alındığına ve bölgeye pamuk tohumlarının ve ziraî malzemelerin gönderilmesi gerektiğine dair rapor hazırlanmıştır ³²³. Yine Eskişehir ve Aydın bölgelerinde de deneme üretimleri doğrultusunda acala pamuğu ekimi yapılmış ve verimli bulunan bölgeler ayrıntılı olarak incelenmiştir ³²⁴.

Pamuk üretimi için yapılan tohum ıslahı ve farklı bölgelerde yapılan üretim denemeleri süresince yurtdışından belirli aralıklarla tohum ithal edilmiş ve incelemeler neticesinde de üretime geçilmiştir. Ancak üretim her zaman sorunsuz bir şekilde sürmemiş bazen iklim durumundan bazen de böceklerden dolayı çeşitli pamuk hastalıkları da ortaya çıkmıştır. Bu hastalıklar ve pamuk zararlılarıyla mücadele için de yine yurtdışından ilaç alımları yapılmış ve bununla birlikte pamuk zararlıları ve hastalıklarını ve mücadele usullerini incelemek üzere 6 aylık süreyle uzmanlar da getirtilmiştir ³²⁵.

Pamuk üretimini verimli bir şekilde artırabilmek adına yapılan tüm bu çalışmaların arasında üzerinde en fazla çalışılan konu pamuk üretim sahalarını denemeler yaparak artırmak ve verimli sonuç alınan yerlerde ıslah edilen tohumlarla birlikte hızla pamuk üretime başlamak olmuştur. Memleketin muhtelif yerlerinde sürekli olarak denemelerin yapılmasının sebebi de üretim zenginliğini pamuk üzerinde kullanmak olmuş ve bununla birlikte farklı çalışmalara da yer verilmiştir. Bu çalışmalar arasında dikkat çeken bir pamuk üretim sahası denemesi de vardır ki bu bölge esasen kurutulmaya çalışılan bir bataklıktır.

³²²BCA, 30. 18. 1. 2 / 64. 39. 2, s. 1. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 72. 19. 6, s. 1.

³²³BCA, 30. 10. 0. 0 / 185. 276. 8, s. 2-3.

³²⁴BCA, 30. 10. 0. 0 / 185. 276. 10, s. 1-5.

³²⁵BCA, 30. 18. 1. 2 / 73. 23. 10, s. 1. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 76. 57. 14, s. 1.

İzmir'in Selçuk ilçesinin yakınlarında bulunan Cellat Gölü sahasındaki bataklıkların kurutulmasına karar verildiğinde bu bölgede çeşitli nebatatın üretilebileceği yönünde incelemeler yapılmış ve bölgenin pamuk ziraatına elverişli olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bataklığın kurutulması ve üretimin yapılması 1940'ları bulmuştur³²⁶.

Pamuk üretim sahalarını verimle birlikte artırmaya yönelik yapılan bu çalışmalar ve denemeler sürdürülürken hem ülke içindeki tohum sorunlarını çözmek hem de farklı pamuk türleri ekmek amacıyla da çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte üretime dair yaşanan en büyük sorunlar ise ya pamuk tohumu yetersizliği üzerine olmuş ya da tohum satışında yaşanan fırsatçılıklar olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle fabrikaların üretime başlamasının ardından başta Çukurova bölgesinde olmak üzere çeşitli üretim bölgelerinde iyi tohumların üreticilere yüksek fiyatlarla satıldığı tespit edilmiş ve bunu önlemek üzere Ziraat Bankası'nca önlemler alınmıştır. Banka bu süreçte üreticiye dağıtmak üzere yerli ve yabancı pamuk tohumları alarak satışına başlamış ve ekim döneminin sonlarına doğru satılmayan tohumları da yağ fabrikalarına sevk ederek zararın önüne geçmeye çalışmıştır³²⁷. Tohum yetersizliğini çözmek veya tohum çeşitliliği yaratmak adına da başta Amerika olmak üzere birçok bölgeden tohum ithali yoluna gidilmiştir³²⁸.

Tohum ithal ederek kaliteli bir verim yakalama hedefi dışında bir de teknik olarak ofisleri geliştirmek ve zamanı doğru kullanarak hem zararı minimum düzeyde tutmak hem de çağın modern tekniklerini kullanarak gelişimi artırmak yer almıştır. Burada da teknik anlamda daha ileri konumda olan ülkeler devreye girmiş ve bu ülkelerden birçok malzeme satın alınmıştır. Örneğin 1935'te, makineli üretimi ve modern teknikleri çiftçilere öğretme gayesi de bulunan Nazilli Ofisi için, Amerikan'dan ziraat malzemeleri satın alınmıştır³²⁹. Bununla birlikte bu malzemeler sadece ofisler için değil, çiftçilerin bizzat kullanımı için de ithal edilmiş ve burada da yine Avrupa ve Amerika ön plana çıkmıştır. Örneğin 1937 yılında köylülere dağıtmak üzere Amerika'dan 50 adet pamuk mibzer ve 150 adet de çapa makinesinin alınmasına karar verilmiştir³³⁰. Pamuk tohumu ve ziraat malzemelerinin dışında pamukçuluğu geliştirmek ve yenilikleri öğrenebilmek adına Mısır'dan pamuk ekimini anlatan bir film de yine ithal edilen materyallerden biri olmuştur³³¹.

³²⁶BCA, 30. 10. 0. 0 / 158. 112. 1, s. 2.

³²⁷BCA, 30. 18. 1. 2 / 84. 78. 2, s. 1.

³²⁸BCA, 30. 18. 1. 2 / 85. 103. 17, s. 1.

³²⁹BCA, 30. 18. 1. 2 / 54. 32. 3, s. 1.

³³⁰BCA, 30.18.1.2 / 71. 7. 16, s. 1.

³³¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 87. 44. 5, s. 1.

1930'lu yılların sonlarına doğru pamukçuluk üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir yol kaydedilmiş ve daha programlı incelemeler yapılmıştır. Bu incelemelerin arasında kaynakların doğru kullanılması ve pamuk işlerinin belirli programlara bağlanması konusundaki çalışmalara da yer verilmiştir. Örneğin 1938 yılında doğuda yapılan üretime dikkat çekilmeye çalışarak özellikle Iğdır ve Kars bölgelerinin pamuk konusundaki önemi vurgulanmış ve hatta broşürler hazırlanmıştır³³². Bununla birlikte pamuk ihracatına dair yapılan çalışmalara da parantez açılmış, ihracat işlerini kontrollü bir şekilde sürdürebilmek adına ilki Adana merkezli Çukurova Pamuk İhracatçıları Birliği ve diğeri de İzmir merkezli İzmir Pamuk İhracatçıları Birliği'nin kurulmasına karar verilmiştir³³³.

Türk pamukçuluğunu geliştirebilmek adına yapılan tüm bu çalışmalar BBYSP süresince programlı bir şekilde ilerleyerek ön plana çıkarılmıştır. Özellikle endüstride kullanılacak olan pamuğun verimi üzerinde çalışılan bu dönemde pamuk işleri için ayrı komisyonlar da oluşturulmuştur. 1938'e gelindiğinde artık sanayi planı doğrultusunda yapılan çalışmaların büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmüştür. Yapılan çalışmalar sürekliliği olan çalışmalar olsa da ülkenin ziraî ve endüstriyel gelişimi adına atılan her adımda pamuk için tekrar incelemeler yapılmış ve pamuk gündemden hiç düşmemiştir. Bu süreçte pamuk adına yapılan en önemli incelemelerden biri de Birinci Köy ve Ziraat Kongresi'nde yapılan çalışma olmuş, kongrede pamuk için de ayrı bir başlık açılmıştır.

3.1.2.1. Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi

Anadolu'nun temelini oluşturan kısmın Türk köylüsü ve çiftçisi olduğu Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sürekli ortaya konmuş ve bu temel taşının milli bir dava olarak korunması gerektiği her zaman vurgulanmıştır. Bu konuda Atatürk de oldukça hassas davranmış ve köylünün Türkiye'nin esas sahibi olduğunu ifade ederek 'milletin efendisi' tabirini sonraki hükümetlere bir anlamda vasiyet bırakmıştır. Milletın hakiki efendisi olan köylünün kalkınmasını sağlamak hükümetin bu süreçte temel hedefleri arasında olmuş ve hatta Başvekil Celal Bayar'ın tabiriyle köy ve ziraat kalkınma davası tüm milli davaların temelini oluşturan ana dava olarak görülmüştür³³⁴.

³³²BCA, 30. 10. 0. 0 / 168. 166. 10, s. 1-17.

³³³BCA, 30. 18. 1. 2 / 89. 114. 10, s. 1. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 89. 116. 4, s. 1.

³³⁴"Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Dün Başvekilimizin Çok Kıymetli Bir Nutkiyle Açıldı", Ulus, 28 İlkânun 1938, s. 1.

Ülkenin temel kaynağı olan ziraatın gelişiminin ve bu önemli kaynağın temelini oluşturan köylünün refahının doğrudan ülkenin kalkınmasını etkilediği belirtilerek üretici köylü ve ziraatın ülke için önemine dikkat çekilmiş ve bu hususta çalışmaların yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Sürekli gündemde olan fakat müstakil alanlara yönelik yapılan çalışmaları tek çatı altında toplayarak ülke kaynaklarının tamamen incelenmesi gerektiği de görüşülen mevzular arasında olmuş ve neticede köylü ve ziraat konularını incelemek üzere bir kongrenin düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu kararın üzerinden çok geçmeden de Aralık 1938’de büyük bir katılımıla sürdürülmesi planlanan bir kongre düzenlenmiştir. Hakkında görüşülecek kesim olan köylü ve çiftçilerin katılımıyla, üretimde ve diğer safhalarda yaşanan sorunların ilk ağızdan dinlenerek çözüm sürecinin de yine esas kişilerle sürdürülmesi hedeflenmiş ve böylece Birinci Köy ve Ziraat Kongresi başlamıştır.

Birinci Köy ve Ziraat Kongresi ziraî mevzular dışında, memleketin iktisadi gelişimini sağlayacak çeşitli konuların ve aynı zamanda köylünün sosyal ve ekonomik vaziyetinin de görüşüldüğü bir kongre olmuştur. Mecliste toplanan kongreye yaklaşık 1000 çiftçi ve köylü, 350 milletvekili ve 500 kadar da çeşitli bakanlıkların ve kurumların mensupları katılım göstermiştir. Kongre, Başvekil Celal Bayar’ın konuşmasıyla başlamış ve Bayar konuşmasına bu davanın milli ilkeler arasındaki en önemli dava olduğunu ifade ederek başlamıştır. Bayar ayrıca memleketin geçmişindeki sorunları da hatırlatarak, Cumhuriyet’le birlikte yapılan inkılaplarla, imparatorluktan devralınan vaziyetin ortadan kaldırıldığını, kapitülasyonlardan kurtulan ülkenin refah seviyesinin yükseldiğini de vurgulamıştır. Burada özellikle çiftçi ve köylünün yaşadığı sorunlara dikkat çeken Bayar, tüm bu sorunlara rağmen üretime ve çalışmaya devam eden Türk köylü ve çiftçisini tarihin büyük isimsiz kahramanları olarak tanımlamış ve bu kahramanlarla daha nice işlerin yapılacağını da eklemiştir³³⁵.

Bayar’ın konuşmasının ardından kongrenin çalışma şekline dair bilgilendirme de yapılmış, buna göre görüşmeler belirli teşkilatların oluşturulmasıyla her alana yönelik ayrı ayrı yapılan çalışmalarla sürdürülmüştür. Bununla beraber ziraata, hayvancılığa ve genel olarak satış işlerine dair ortak çalışmalar da düzenlenmiş ve kongre sonunda yayımlanan raporda da tüm konular birbirleriyle bağlantılı olarak sunulmuştur. Kongrede, memleketin en önemli ziraî ürünlerinden olan ve yakın zamanda sanayide de ciddi oranda kullanılmaya başlanan ham maddelerden pamuk üzerine de Tarla Ziraat Komisyonu’nun altında ayrıca

³³⁵“Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Dün Başvekilimizin Çok Kıymetli Bir Nutkiyle Açıldı”, Ulus, 28 İkkânun 1938, s. 1-6.

bir çalışma yapılmıştır. Pamuk çalışmalarını sürdürmek için kurulan komisyonda genel ziraî mevzuların dışında özel olarak, tohum ekme süreci, çapa makinelerinin pamuk üretimindeki önemi, tüm aşamalarıyla pamuk üretim masrafları, üreticinin vaziyeti ve elbette pamuğun ülke içinde ve dış piyasada sarfı gibi konular görüşülmüştür³³⁶.

Pamuk komisyonu görüşmelerinde pamukta hedefin ilk etapta, içerde milli sanayinin ve dışarda da uluslararası piyasanın ihtiyaç duyduğu kalitede pamuk yetiştirmek ve üretimi 500.000 balyaya çıkararak üretimi artırmak olduğu belirtilmiştir. Pamuğu verimli bir şekilde artırma işleri için ise öncelikle savurma usulünden makineli sıralı ekme sistemine geçişin gerekliliği savunulmuş ve bununla birlikte verimi artıracak olan, sulama ile pamuk ziraatının köylülere öğretilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Bu aşamada ise köy öğretmenleri ve eğitmenlerinin tatil süresinde pamuk üretme çiftliklerinde bir eğitim almaları ve bu doğrultuda köy okullarında çiftçilere bu yeni bilgileri öğretmeleri konusunda görüşmeler yapılmıştır. Yine bununla birlikte yeni usulleri öğretebilmek adına çiftçilere hitap edebilecek yayınların yapılabileceği de ifade edilmiştir. Tüm bu yeni fikirlerle birlikte pamuk işlerinde yapılan ıslah ve üretim işlerine, üreticiye saf ve iyi tohum temin ederek dağıtmaya ve pamuk zararlılarıyla mücadeleye devam edileceği de vurgulanmıştır³³⁷.

Genel ziraî görüşmelerde gündeme getirilen; tarımda sulama ve kurutma işlerinin yapılması, hükümete ait arazilerin üreticiye dağıtılması ve ucuz ziraat makinelerinin temini gibi konular pamuk çalışmalarında da geçerli olacak şekilde görüşülmüştür. Bu konuların dışında ayrıca ticari olarak kullanılacak olan pamukların üretiminin geliştirilmesi için çırçır makinelerin ıslahı ve fabrika ve ihraç limanlarında pamukları muhafaza edebilecek depo ve antrepoların tesisi üzerine de görüşmeler yapılmıştır. Son olarak pamuk fiyatları üzerine yapılan görüşmelerde ise dünya piyasasındaki vaziyet ne olursa olsun üreticinin ürünlerini değer fiyatlara satabilmesi için tedbirlerin alınacağı, Ziraat Vekâletinin de katılımıyla her mevsim maliyet fiyatının tespit edileceği ve bunun üzerine %20-25 civarında bir köy ilavesinin yapılabileceği konusunda kararlar alınmıştır. Ayrıca devletin tüm pamukları - fabrikalara ve dış piyasaya satma amacıyla- çiftçiye elverişli bir fiyat ödeyerek satın alabileceği yönünde görüşmelere de yapılmıştır³³⁸.

³³⁶TBMM, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonlar Mazbatası, TBMM Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu, TBMM Matbaası, Ankara, 1938, s. 2.

³³⁷“Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi”, Aydın, 14 İkinci Kânun 1939, s. 2.

³³⁸TBMM, s. 7. ; “Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi”, Aydın, 15 İkinci Kânun 1939, s. 2.

Birinci Köy ve Ziraat Kongresi 4 gün boyunca yapılan görüşmelerin ve alınan kararların ardından, ülkenin en önemli kongrelerinden bir olarak son bulmuştur. Cumhuriyet'in ilk ve en önemli köy ve ziraat kongresi olarak kaydedilen bu önemli görüşmelerin neticesinde alınan kararlarla, ülke içindeki ekonomik sorunların da çözüme kavuşturulması hedeflenmiştir. Kongre sonunda hazırlanan raporlar da ayrı ayrı tüm komisyonların incelemelerine yer vererek genel olarak tüm sorunlara üretilen çözümlerle birlikte yayımlanmış ve köylü ve çiftçinin refahıyla birlikte ülkenin de kalkınmasının sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Birinci Köy ve Ziraat Kongresi'ni önemli kılan bir diğer durum ise dünya genelinde yaşanan sorunlar arasında aldığı ileriye dönük kararlar olmuş ve bu kararlar sayesinde yakın zamanda yaşanacak krizin etkilerini de azaltılmıştır. Buna karşın dünyanın hazırlığında olduğu savaş süreci ve dolayısıyla ekonomisi, diğer ülkelere nazaran gecikmeli de olsa Türk iktisadını derinden etkilemiştir.

Kongre görüşmelerinin yapıldığı süreç aynı zamanda ilk sanayi planının da son yılı olmuş ve ikinci sanayi planının hazırlıkları da başlamıştır. İkinci sanayi planında ilkinde nazaran daha farklı sektörlere yönelik çalışmalara yer verilmiş ve böylece tüm sanayi kollarında tam bağımsızlığı elde ederek kalkınmayı en üst düzeye çıkarmak hedeflenmiştir. Buna karşın planın hazırlandığı süreç dünyanın da bir taraftan savaşa hazırlandığı sürece denk geldiği için tüm bu hedefler ertelenmek zorunda kalmıştır. Ülke içinde yapılan iktisadi çalışmaların planlı olarak arttığı ve sağlam bir şekilde ilerlediği bu süreçte yaşanan savaş, atılan adımların sonuçlarının daha geç alınmasına ve yeni girişimlerin ertelenmesine sebep olmuş ve dünya piyasasında meydana gelen kriz de yine ülke ekonomisini derinden etkilemiştir. Ancak savaşın ayak seslerinin duyulmasına karşın yapılan çalışmalar durdurulmamış ve hükümet bir taraftan kongre kararlarını uygulamaya koymaya çalışmış diğer taraftan da yeni sanayi planı için yapılan çalışmaları sürdürmüştür. Böylece her ne kadar uygulanamasa da ikinci sanayi planı da hazırlanarak 1938'de kabul edilmiştir.

3.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında yeri oldukça büyük ve önemli olan planlı sanayi süreçleriyle ilk planın hazırlanmasından itibaren büyük kazanımlar kaydedilmiş ve çalışmalar her dönem için titizlikle hazırlanmıştır. BBYSP Cumhuriyet'in ilk ve en önemli sanayi planlarından biri olarak ülkede birçok fabrikanın kurulmasında önyak olmuş aynı zamanda endüstrileşmenin önündeki problemlerin çözümüne de ciddi bir katkı sağlamıştır.

Ülkenin kaynakları konusunda yapılan ilk kapsamlı çalışmalar da yine ilk planla birlikte başlamış ve bu çalışmalar kademeli bir şekilde fiile dökülmüştür. Sanayiye geliştirmek ve ülke içindeki endüstriyel üretimi artırmak hedefleriyle yola çıkılan bu süreçte özellikle ilk planda kısa sürede ciddi başarılar elde edilmiş ve hiç vakit kaybedilmeden ikinci sanayi planı için çalışmalar başlamıştır.

BBYSP, belirlenen hedeflerine çok kısa bir süre içerisinde başarıyla ulaşınca henüz öngörülen süresi dahi dolmadan bir diğer sanayi planının hazırlık süreci başlamıştır. Böylece daha kapsamlı ve ayrıntılı incelemelerin yapılması hedeflenmiş ve ikinci planlı sanayi süreci için daha fazla hedef belirlenmiştir. İkinci planın hazırlık süreci 1936'da İktisat Vekili Celal Bayar'ın, vekâletin uzman heyetiyle birlikte çalışmalara koyulmasıyla resmen başlamış ve planın incelemelerini yapmak üzere 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde, Genelkurmay Başkanlığı'nın, meclisteki tüm bakanlıkların ve milli bankaların temsilcileriyle birlikte, uzman heyetin ve tanınmış kişilerin de katılımıyla Ankara'da bir Endüstri Kongresi düzenlenmiştir. Tüm sanayi ve ham madde konularının ayrıntılı olarak incelendiği kongreyi, oldukça hasta olmasına karşın Atatürk de yakından takip etmiş ve ülkenin gelişimi için ekonominin, dolayısıyla sanayileşmenin ne denli kıymetli olduğunu da böylece ortaya koymaya çalışmıştır³³⁹.

BBYSP'ye nazaran daha kapsamlı olarak hazırlanan ikinci plan için 14 komisyon oluşturulmuş ve çalışmalar alanında uzman kişilerce ayrı ayrı sürdürülmüştür. Netice itibarıyla 24 Ocak'ta son toplantısını yapan heyetin özellikle maden ve ağır sanayiye ağırlık vererek hazırladığı rapor Mart 1936'da İktisat Vekâletine gönderilmiştir³⁴⁰. Buna göre İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (İBYSP) ana hedefi kömür, demir ve petrol sanayisini içeren 'üç siyah' politikası olarak belirlenmiş ve bu planla birlikte ülkenin yeraltı kaynakları da öne çıkarılmıştır. Plana göre yeni sanayi sürecinde daha fazla sermaye ve teknik güç gerektiren, aynı zamanda ham maddesi yurtdışından da sağlanabilen sanayi kollarına yönelmeye başlanmasına ve dış piyasada talep gören madenlerin gerek ham madde gerekse de işlenmiş olarak ihraç edilmesi için de çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca tüm bunlara ek olarak ülkenin enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik elektrik santrallerinin kurulması için de girişimlerde bulunulacağı belirtilmiştir³⁴¹.

³³⁹M. Gökhan Polatoğlu, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1928-1942)", Atatürk Dergisi, C. 6, S. 1, 2017, s. 58.

³⁴⁰Polatoğlu, s. 61-62.

³⁴¹Özyurt, s. 131.

BBYSP'ye nazaran daha kapsamlı olan İBYSP'ye göre yapılan çalışmalar 9 ana kola ayrılmış ve her biri içinde de çeşitli alt başlıklar incelenmiştir. İBYSP'ye dâhil olan sanayi kolları başta madencilik olmak üzere, maden kömürü ocak işletmeleri, elektrik santralleri, ev yakıtı sanayii, toprak sanayii, gıda maddeleri sanayii, kimya sanayii, mekanik sanayii ve denizcilik olmuş ve yapılacak yatırımlar için de yaklaşık 112 milyon liralık bir kaynak belirlenmiştir ³⁴². Bünyesinde yaklaşık 100 fabrikanın kurulması öngörülen İBYSP süreci böylece tüm hazırlıklarının tamamlanmasıyla birlikte Eylül 1938'de kabul edilmiştir. İBYSP'nin öncesinde, yapılacak çalışmalara ve planlanan kurumların inşasına destek olması kaydıyla 14 Haziran 1935'te Etibank'ın ve aynı tarihte kabul edilen kanunla Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulmasına karar verilmiştir. Buna karşın, girişimlerine yeni başlanan bu süreç II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerine rağmen sürdürülse de tamamlanamamış ve çalışmalarına ancak savaş sonrasında devam edebilmiştir ³⁴³.

1923'ten itibaren ekonominin kalkınmasını muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın en önemli şartı olarak gören Türkiye, bölgesel zenginliğiyle ilk etapta tarımda ilerlemeye çalışmış ve birçok çalışma da yapılmıştır. Ancak iktisadi olarak tam bağımsız olmanın yolunun sanayiden geçtiği de bilinmiş ve kısa süre içinde sanayiye yönelik çalışmalara başlanmıştır. BBYSP ve İBYSP ile birlikte ülke sanayisindeki ilerleyişi tüm kollara yayarak, endüstriyel üretimde dünya piyasasında adından söz ettirecek konuma gelmek hedeflenmiş ve ilk plan büyük ölçüde bu hedefe ulaşmıştır. Ancak İBYSP tüm çalışmaları ve henüz başlayan girişimleriyle, tamamlanamayan bir plan olarak kaydedilmiştir. Planın uygulamaya konduğu süreç dünyanın kutuplaşmaya başladığı savaş sürecine denk gelmiş ve henüz yükselmeye başlayan Türk iktisadının girişimleri böylece sekteye uğramıştır. Türkiye savaşa fiilen girmemesine karşın mevcut süreçten iktisadi olarak oldukça etkilenmiş ancak yine de girişimlerine devam etmeye çalışmıştır.

³⁴²Polatoğlu, s. 62-64. ; Özyurt, s. 135.

³⁴³Polatoğlu, s. 73-74.

4. 1940-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE PAMUK

4.1. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye

I. Dünya Savaşı'nın fiili olarak son bulmasının ardından yeni bir süreç başlamış ve devletlerarası mücadele diplomatik sahaya taşınmıştır. Savaşın ardından, uzun süren görüşmeler neticesinde dünyada bir düzen oluşturulmaya çalışılmış ve bundan sonraki süreç büyük oranda siyasi cephede kendini göstermiştir. Savaşın sonunda kaybeden devletlerle antlaşmalar yapılmış ve dünya üzerinde istikrarlı, güvenilir bir düzen yaratılmaya çalışılmıştır. Devam eden süreçte de ülkeler arasındaki ilişkiler kesilmemiş ve gerek diplomatik gerek iktisadi sebeplerle savaşın devletleri sürekli olarak temas halinde olmuştur. Buna karşın tam anlamıyla bir barış yaşanamamış ve zaman ilerledikçe gergin bir süreç kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1930'lu yılların sonlarına doğru dünya genelinde bir takım problemler ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum artarak devam etmiştir.

Savaş süreci Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Versay Antlaşması'nın hükümlerini yok saymasıyla başlamış, bu sorunlar dizisi kısa sürede çığ gibi büyümüş ve dünya tekrar iki cepheye ayrılmıştır. Yapılan tüm temaslara karşın savaş kaçınılmaz bir son olarak kendini göstermiş ve 1939'da resmen başlamıştır. Bu büyük savaşın içinde Türkiye'nin yeri ise her zaman olduğu gibi oldukça önemli olmuş ve Türkiye'nin savaşa dâhil olması için iki cephe tarafında da temaslar olmuştur. Ancak buna karşın Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumu oldukça net olmuş ve fiili olarak savaşa katılmamıştır. Türkiye gibi savaşa katılmayan birçok devlet de olmuştur. Ancak bu devletlerin fiilen ateş hattında olmamaları onları savaşın etkilerinden kurtaramamış ve tüm dünya kısa sürede II. Dünya Savaşı'nın etki alanına girmiştir ³⁴⁴.

4.1.1. Savaş süreci ve Türk politikası

I. Dünya Savaşı'nın ardından kaybeden devletlerle barış antlaşmaları imzalanmış ve ilişkiler bundan sonraki süreçte diplomatik sahada devam etmiştir. Ancak yaratılmaya çalışılan barış ortamı çok uzun soluklu olmamış ve zamanla faşizmin ayak sesleriyle birlikte dünyada yeni bir gerginlik süreci başlamıştır. Özellikle İtalya ve Almanya tarafında

³⁴⁴Akşin, s. 232-236.

başlayan bu gergin tutum kısa sürede birçok sorunu beraberinde getirmiş ve neticede savaş, kaçınılmaz olmuştur. Süreci başlatan hamlelerin başında Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versay Antlaşması'nın hükümlerini yok sayarak saldırgan bir politika gütmesi ve İtalya'nın da aynı siyasetle saldırılara başlaması yer almıştır. İlk fiili hareketler 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirmesiyle ve 1936'da da Almanya'nın –antlaşmaya göre askerden arındırılmış olan- Ren bölgesine asker sokmasıyla başlamıştır³⁴⁵.

İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumu karşısında dünya genelinde bir güvensizlik yaşanmış ve ülkeler ilk olarak kendi sınırlarını korumaya yönelik adımlar atmaya başlamışlardır. İngiltere ve Fransa ise barış ortamının tekrar sağlanması adına girişimlerde bulunmuş, İtalya ve Almanya'yla birlikte Münih'te bir konferans düzenlemişlerdir. Burada Almanya'nın daha önce toprak istediği Çekoslovakya'nın Südet bölgesi Almanya'ya ödün olarak verilmiştir. Ancak saldırılar son bulmamış, Almanya kısa süre sonra Çekoslovakya'nın tamamını işgal etmiştir. Bu işgali İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali takip etmiş ve böylece Türkiye'de sürece dâhil olmuştur. Bu işgalle birlikte İtalya, Arnavutluk'a 30 tümen asker göndererek Türkiye'ye gözdağı vermiş ve bu durum da Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya yaklaştırmıştır. İngiltere bu işgalin ardından Türkiye'ye garanti teklifinde bulunmuş ve iki ülke arasında görüşmeler başlamıştır³⁴⁶.

Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken Almanya da Türkiye'yi kendi politikasına yakın tutmaya ve İtalya konusunda Türkiye'nin endişelerini gidermeye çalışmıştır. Ancak İtalya'nın yayılmacı politikası karşısında net bir adım atılamamış ve görüşmelerden de bir sonuç alınamamıştır. Aynı süre zarfında Türk-Sovyet cephesinde de görüşmeler yapılmış ve iki ülke arasındaki dostluğun devam edeceği ifade edilerek, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla yakın olmasının Rusya'nın lehine olacağı ifade edilmiştir. Tüm bu temasların arasında İngiltere ile 15 Nisan'da başlayan müzakereler ise 12 Mayıs 1939'a kadar devam etmiş ve aynı tarihte yayımlanan bir anlaşmayla son bulmuştur. Yapılan anlaşmada savaş ilanı veya tehdit barındırılmamış, yalnızca Akdeniz'de olası bir saldırıya karşı İngiltere ile iş birliği kurmak hedeflemiştir. Bu arada İngiltere ile yapılan görüşmelere Fransa da katılmak istemiş ancak Hatay meselesinin çözümünün gecikmesinden dolayı iki ülke arasında anlaşmanın sağlanması 23 Haziran 1939'u bulmuştur³⁴⁷.

³⁴⁵ Akşin, s. 232-233.

³⁴⁶ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 109

³⁴⁷ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Ed. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, A.Haluk

Türk dış politikasında yoğun bir süreç yaşanırken Türkiye'nin barış cephesinde görmeyi beklediği Sovyet Rusya'dan farklı bir hamle gelmiş ve Rusya Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Rusya'nın bir taraftan batılı devletlerle diğer taraftan Almanya'yla görüşmeler düzenleyerek kendi politikasını sürdürmesi Türkiye'de bir tedirginlik yaratmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreçte Sovyet Rusya Türkiye'ye Almanya'nın da yaptığı gibi batılı ittifaka katılmaması için baskıda bulunmuş ve bu hususta Moskova'da iki ülke arasında görüşmeler de düzenlenmiştir. Ancak görüşmelerden bir sonuç alınamamış ve Türkiye İngiltere ve Fransa ile anlaşma yoluna gitmiştir. 19 Ekim 1939'da üç ülke arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış ve burada Türkiye –özelde anlaşamamış olsa da Sovyet Rusya'ya karşı savaşmayacağını ifade etmiştir³⁴⁸.

Savaşı resmen başlatan hamle Almanya'dan gelmiş ve 1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa da Almanya'ya savaş ilan etmiş ancak 10 Mayıs 1940'ta Almanya'nın Fransa'ya saldırmasına kadar geçen sürede bir çatışma yaşanmamıştır. Savaşın başlamasıyla İtalya da Alman cephesinin yanında yer alarak İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiş ve Türkiye'nin savaşa girme ihtimali gündeme gelmiştir. Rusya'yı karşısına almak istemeyen Türkiye ise tarafsızlık politikasını sürdürmüş ve sınırlarını korumaya yönelmiştir³⁴⁹. Türkiye tarafsızlığını korumaya çalışırken İtalya Yunanistan'a ve Almanya da Macaristan ve Romanya'ya saldırmış ve Mihver grup Türkiye sınırına kadar gelmiştir³⁵⁰. Bu durum İngiltere'yi tedirgin etmiş ve Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda baskı yapılmıştır. Tarafsızlık konusunda ısrarcı olan Türkiye ise hem Sovyet-Alman tehlikesinde kalmaktan çekinmiştir³⁵¹.

Almanya'nın Türkiye sınırında olması başlangıçta bir tehlike olarak görülse de bir süre sonra Türkiye'yle görüşme talebinde bulunulması Almanya'nın esas hedefinin Türkiye değil Sovyet Rusya olduğunu ortaya koymuştur. Görüşme neticesinde Türkiye ile Almanya arasında 22 Haziran 1941'de bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalanmış ve Almanya Türkiye'yi Sovyet Rusya'yla olan savaşının dışında bırakmaya çalışmıştır.

Ülman, A.Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu), Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2014, s. 138-139.

³⁴⁸Armaoğlu, s. 114-116.

³⁴⁹Akşin, s. 233-234.

³⁵⁰Gökhan Metin, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945), (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014, s. 32.

³⁵¹Kadri Unat, "Atatürk Sonrası Türkiye", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 255.

Antlaşmadan dört gün sonra da Almanya Sovyet Rusya'ya saldırmış ve Rusya ciddi bir yıkıma uğramıştır. Bu süreçte İngiltere ve ABD'den yardım almak için temaslarda bulunan Rusya pes etmemiş ve bu yardımlarla Alman sınırlarındaki yıldırma saldırılarına devam etmiştir. Kasım 1942'de başlayan bu saldırılar karşısında Stalingrad'daki Alman ordusu Ocak 1943'te teslim olmuş ve müttefik cephe aynı yıl saldırılarını artırarak İtalya'ya büyük darbe indirmiştir³⁵².

Savaşın başından beri Müttefik cepheye karşı desteklerini sürdürmesine rağmen fiilen savaşa girmeyen ABD, Mihver gruptan olan Japonya'nın Çine saldırmasıyla Çin'e destek vermiş ve Japonya'yla ilişkileri gerilmiştir. Savaşa girmesine sebep olan hamle ise Japonya'nın ABD'nin Pearl Harbour Donanma Üssü'ne saldırması ve İngiltere ve Amerika'ya savaş ilan etmesi olmuştur. ABD de bu hamlenin üzerine Mihver gruba savaş ilan etmiş ve böylece Müttefik cephede savaşa fiilen katılmıştır³⁵³. ABD ve Sovyet Rusya'nın savaşa Müttefik grubun yanında katılmasıyla Mihver grup gücünü oldukça yitirmiş ve arka arkaya aldığı saldırılarla kendine destek aramaya çalışmıştır. Tabi burada ilk adres en önemli konum olan Türkiye olmuş, bu süreçte Türkiye'yi kendi safında savaşa çekmek için birçok girişimde bulunmuştur. Diğer taraftan Müttefik grup da Türkiye'yi kendi safına çekmeye çalışmış ancak tüm girişimler karşısında Türkiye her iki cepheye karşı götüğü denge ve tarafsızlık politikasından vazgeçmemiştir.

Türkiye'yi savaşa dâhil etmek ve ayrıca vaziyetini de görüşmek adına savaşın sonlarına doğru Müttefik grup bir dizi konferans düzenlemiş ve bunlardan bazılarında Türkiye'yi de davet etmiştir. Ancak Türkiye, politikasından taviz vermemiş ve savaş sonuçlanıncaya dek tarafsızlığını korumuştur. Savaşın sonucunu belirleyen hamle ise 6 Haziran 1944'de Fransa'nın Normandiya kıyılarına yaptığı saldırıyla başlamış ve Müttefik grubun galibiyeti bir anlamda belli olmuştur³⁵⁴. Savaşın kaderinin belli olmasıyla, 4-11 Şubat 1945'te Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla Yalta Konferansı toplanmış ve 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin, San Francisco'da yapılacak olan toplantıya katılma hakkını elde edecekleri ve Birleşmiş Milletler kurucu üyeleri arasında yer alabilecekleri ifade edilmiştir. Bu karar üzerine Türkiye 23 Şubat'ta artık fiilen savaşamayacağı Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir³⁵⁵.

³⁵² Akşin, s. 234.

³⁵³ Metin, s. 65.

³⁵⁴ Akşin, s. 234-235.

³⁵⁵ Unat, s. 258.

II. Dünya Savaşı'nın son hamlesi ABD'den gelmiş ve ABD, Japonya'yı teslim olmaya zorlamak için Hiroşima ve Nagazaki bölgelerine nükleer saldırılar düzenlemiştir. Oldukça ağır yıkımlarla sonuçlanan bu saldırılardan sonra Japonya 14 Ağustos 1945'te teslim olmuş ve savaş fiilen sona ermiştir ³⁵⁶. Büyük kayıplarla sonuçlanan ve dünyayı tekrar bir ekonomik krizin de içine atan bu savaş Türkiye için tam anlamıyla bitmemiş, savaşa fiilen katılma konusunda takındığı tavır sebebiyle Türkiye Sovyet Rusya'nın tehditleri altında kalmıştır. Sovyet Rusya'nın bu tehditlerdeki esas amacı ise Akdeniz ve Boğazlar konusundaki politikası olmuş ve I. Dünya Savaşı'nda sürdürdüğü tutum tekrar gündeme gelmiştir. Sovyet Rusya'nın özellikle komünist politikası Türkiye dışında ABD'yle arasındaki ilişkilerin de gerilmesine sebep olmuş ve kazanan cephede olmalarına rağmen bu iki büyük güç arasında da yeni bir süreç başlamıştır ³⁵⁷.

Savaşı son ana kadar sürdürdüğü denge politikasıyla tarafsız kalarak uzak tutmaya çalışan Türkiye için esas sorun, savaşın bitmesiyle başlamıştır. Savaş boyunca sınırlarını korumak adına büyük çaba harcayan ve aynı zamanda dış politikada da yoğun bir süreçle meşgul olan Türkiye'nin savaş sırasında ekonomisi birçok devlet gibi darboğaza girmiş ve kriz kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Sovyet tehlikesinin de uzun yıllar boyunca devam etmesi kriz sürecini uzatmış ve gelişmekte olan Türk iktisadı durma noktasına gelmiştir. Her ne kadar savaş sonrasında ABD'den yardımlar alınsa da ülkenin tekrar planlı bir çalışma yürütmesi zaman almıştır. Türkiye bu süreçte hem siyasi hem de iktisadi anlamda yeni bir yola girmek durumunda kalmış ve yine üretimini canlandırabilmek adına hamlelerde bulunmuştur. Savaş sürecinde de üretimi tam anlamıyla bırakmayan Türkiye'de, tüm bu karamsar ortama karşın tam bağımsızlıktan taviz vermemek adına yapılan çalışmalar hızlandırılmış ve çeşitli tedbirlerle kriz sürecini en aza indirmek hedeflenmiştir.

4.1.2. Savaş yıllarında Türk ekonomisi

1930'ların sonlarına doğru ayak sesleri işitilen savaş, beraberinde ekonomik krizi de getirmiş ve dünya büyük buhranın etkilerini yeni atlatmışken bu kez de savaş ekonomisine geçmiştir. Savaş sebebiyle, üretimde olan nüfusun büyük bir kısmı silahlı altına alınmış, üretim azalmış ve buna karşın tüketim artmıştır. Ayrıca ülkeler arası ticaret ciddi oranda azalmış ve bu durum hem ham madde alımlarını hem de ihtiyaç duyulan ürünlerin satışını

³⁵⁶Unat, s. 258-259.

³⁵⁷Armaoğlu, s. 147-153.

etkilemiştir. Dolayısıyla ham madde yetersizliği tekrar gündeme gelmiş ve bu sebeple endüstriyel üretimde de bir kesinti yaşanmıştır. Savaşa taraf devletleri ciddi oranda etkileyen bu durum çok kısa bir sürede savaşa girmeyen ülkelerde etkisini göstermeye başlamış ve Türkiye de bu ülkelerden biri olmuştur. Sanayileşme çalışmalarına yoğunlaşan ve gelişmekte olan Türk ekonomisi böylece zorlu bir süreçle tekrar karşı karşıya kalmış ve bu süreci en az hasarla atlatabilmek adına hükümet çeşitli önlemlere başvurmuştur.

Dünya genelinde yaşanan savaş ekonomisi durumu aynı dönemde Türkiye'yi de etkisi altına almış ve Türkiye savaşa girmemesine karşın bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Yapılan tüm diplomatik temaslara karşın sınırları konusunda tam anlamıyla güvende hissetmeyen Türkiye, sınır güvenliğini sağlayabilmek için ordusunu hazırda bekletmiş ve bunun için de silahaltındaki asker sayısı artırılmıştır. Bu durum ekonomisi büyük oranda tarımsal üretime bağlı olan Türkiye'de üretimin düşmesine sebep olmuş ve bu düşüş ancak kadın ve çocukların üretimde çalışmasıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Buna karşın tarımsal üretimde ciddi oranda düşüşler yaşanmış ve ordunun işesiyle birlikte başta kentlerde olmak üzere ülke genelinde tüketim artmıştır. Ekonomide yaşanan bu aksamalara, dünya genelinde dış ticaretin büyük oranda azalması da eklenmiş ve bu durum yine hem sınaî üretimi hem de ülke içi ihtiyaçların karşılanamaması sorununu ortaya çıkarmıştır ³⁵⁸.

Savaş sürecinde ithalatta yaşanan daralmayla ham madde ve tüketim malları alımı durma noktasına gelmiş ve bu durum özellikle sınaî üretimi oldukça etkilemiştir. Ayrıca tüketim mallarında yaşanan sıkıntılar sebebiyle arz-talep dengesizliği ortaya çıkmış ve ülke içindeki kaynaklarda ciddi fiyat artışları yaşanmıştır. Bu fiyat artışları kısa sürede ülkede karaborsacılığın yayılmasına da sebep olmuş ve hem üretici hem de tüketici için zorlu bir süreç başlamıştır ³⁵⁹. Bu zorlu süreç esasen dünya genelinde yaşanan bir süreç olmuş, hemen hemen tüm devletler aynı iktisadi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla tüm hükümetlerin gündeminde mevcut krizi en az zararla atlatabilmek yer almış ve iktisadi önlemler tekrar masaya yatırılmış. Türkiye'de de bu süreçte birçok girişimde bulunulmuş ve bu girişimler savaş süreci içinde gerçekleşmiştir. Savaş öncesinde ordu için çeşitli hazırlıklar yapılsa da ekonomi için ciddi bir önlem alınmamış, bu da tüm müdahalelerin savaş devam ederken yapılmasına neden olmuştur ³⁶⁰.

³⁵⁸Pamuk, s. 199-200.

³⁵⁹Mahmut Arslan, "2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi", Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, C. 2, S. 2, 2016, s. 5.

³⁶⁰Arslan, s. 4.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye’de iki ayrı hükümet dönemi yaşanmış ve dolayısıyla farklı önlemler alınmıştır. Bu hükümetlerden ilki olan Refik Saydam hükümeti ilk etapta ekonomide denetlemeyi artırmak ve fiyatları kontrol altına almak için 18 Ocak 1940’ta Milli Korunma Kanunu’nu kabul etmiş ve böylece hükümete geniş bir yetki tanınmıştır ³⁶¹. Kanuna göre hükümete, sınaî üretimi ve üretim miktarlarını belirleme, gerekli gördüğü işletmeye tazminat bedeliyle el koyma, tarımda ekilecek ürünleri belirleme, 500 hektar ve üzerindeki arazileri tazminat bedeliyle işleyebilme, özel sektör yatırımlarını kontrol altına alma, ülke içinde ve ülke dışındaki ticarete bir fiyat kontrol mekanizması kurma yetkileri verilmiştir ³⁶². Ayrıca kanunun işleyişini sağlayabilmek adına Ticaret Bakanlığı’na bağlı bir Ticaret Ofisi de kurulmuş ve tam anlamıyla bir denetim süreci başlamıştır ³⁶³.

Milli Korunma Kanunu’yla fiyatlarda yaşanan dengesizliğin ve karaborsacılığın önüne geçilmeye çalışılmış ancak ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Üretimin ve ithalatın duraksamasının yanında savunma masraflarının artması ülke içindeki fiyat hareketliliğini de artırmış ve sıkı denetimlere rağmen fiyatlarda yaşanan durum devam etmiştir. Denetimler ve yeni iktisadi politikalar üzerine çalışmalar devam ederken Refik Saydam hayatını kaybetmiş ve dolayısıyla yeni bir hükümetle yeni bir iktisadi süreç başlamıştır. Hükümetin başına Şükrü Saraçoğlu geçmiş ve Refik Saydam hükümetinden daha farklı bir politikayla hareket etmiştir. Saraçoğlu hükümeti fiyatlardaki denetimi kaldırarak daha serbest bir yol izlemiş ve bu durum fiyatlarda ani yükselişleri de beraberinde getirmiştir. Bu artışlarla çiftçi tüccar ve sanayi kesiminin vaziyeti iyiye gitmiş olsa da dar gelirli kesimin durumu daha da kötüleşmiş ve tepkiler de kısa sürede artmıştır ³⁶⁴.

Saraçoğlu hükümetinin politikası fiyatlarda ciddi bir artışın yaşanmasına sebep olmuş ve beklenen başarıya ulaşılamamıştır. Ayrıca ordunun iâşe temini de hükümeti zora sokmuş ve hükümet bu kez de vergi sistemine başvurmuştur. Savaşın başından beri yaşanan iâşe sorunu, ithalatın durması, üretimin azalması gibi konular ülke içindeki tüketimi oldukça etkilemiş ve arz-talep dengesi bozulmuştur. Alınan önlemlerde de bir sonuç elde edilememiş, fiyat artışları ve karaborsacılık sorunu daha da belirgin hale gelmiştir. Serbest politika da bir sonuç vermeyince hükümet, bu sorunlara çözüm sağlayabilmek adına bir vergi tasarısı hazırlamıştır. Özellikle savaş sırasında kazanç

³⁶¹ Akşin, s. 236.

³⁶² Arslan, s. 5.

³⁶³ Unat, s. 259.

³⁶⁴ Akşin, s. 236.

sağlayan ve zenginleşen kesimden bir kereye mahsus olarak alınmak üzere planlanan bu vergi, Varlık Vergisi olarak 12 Kasım 1942’de yürürlüğe girmiştir. Vergilerin belirlenmesi ve denetlenmesi için de komisyonlar kurulmuş ancak mükelleflerinin servet ve kazançları bilgi yetersizliğinden dolayı yanlış tespit edilince vergilendirmede çeşitli hatalar yaşanmıştır ³⁶⁵.

Varlık Vergisi’ne göre mükelleflerden, vergiyi 15 gün içerisinde ödemeleri istenmiş ve ödenmemesi durumunda sürenin bitiminden itibaren ilk hafta %1, ikinci hafta %2 oranında bir faizin uygulanacağı bildirilmiştir ³⁶⁶. Ayrıca vergiyi ödemeyenler için de ağır çalışma yükümlülüğü getirilmiş ve ödeme yapmayan mükelleflerin önce toplama merkezlerine ardından da çalıştırılmak üzere Erzurum Aşkale’ye sevk edilmelerine karar verilmiştir. Kısa bir süre zarfı içinde vergilerin temin edilmesini ve ödeme yapamayanların da zorunlu olarak çalıştırılmasını talep eden bu vergi ayrıca gayrimüslimlere daha fazla oranlarla yüklenmiş ve tüm bu uygulamalarıyla da oldukça eleştirilmiştir. Bunun dışında vergi süreci boyunca ciddi bir kazanç da elde edilememiş ve beklenen başarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla tüm bu olumsuzlukların içinde 1944 yılının başında verginin kaldırılmasına karar verilmiş ve yeni çalışmalar başlamıştır ³⁶⁷.

Varlık Vergisi’nden başarılı bir sonuç elde edemeyen hükümet, bu verginin kaldırılmasıyla eski sorunlarını tekrar gündeme almış ve yine olağanüstü statüde yeni bir vergi tasarısı hazırlanmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi olarak kaydedilen bu vergiyle, tarım ürünlerinden %10 oranında, nakit olarak veya direkt ürün olarak vergi alınmasına karar verilmiş ve bu vergi de özellikle kazancı sınırlı düzeyde olan üreticiyi zorda bırakmıştır. Adil bir vergi olmaması yönüyle eleştirilen bu vergi de bir uzun ömürlü olmamış ve beklenen başarıyı sağlayamayınca 1946’da yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir ³⁶⁸. Bu süreçte alınan vergi kararları esasen bir kereye mahsus alınan olağanüstü vergiler olarak planlanmış ancak eksik çalışmalar ve düzensizlik nedeniyle vergilerden öngörüldüğü gibi başarılı bir sonuç alınamamıştır. Ayrıca alınan diğer önlemler de ciddi sonuçlar vermemiş ve iktisadi sorunlar savaştan sonraki sürece kadar da devam etmiştir. Fakat tüm bu olumsuzluklara karşın üretim ve sınaî gelişim tam anlamıyla durdurulmamış ve daha yavaş da olsa çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.

³⁶⁵Sefer Şener, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, Kocaeli, 2004, s. 87.

³⁶⁶Şener, s. 87.

³⁶⁷Akşın, s. 236-237.

³⁶⁸Akşın, s. 237.

Bu zorlu süreçte özellikle savaştan önce çalışılan sanayi planlarıyla birlikte elde edilen başarıyı sürdürmek hedeflenmiş ve üretimi devam ettirebilmek adına ülke içinde de bir seferberlik hali mevcut olmuştur. Savaşın içinde ve dışında özellikle tarım ürünlerine duyulan ihtiyaç eksilmeden devam etmiş ve Türkiye bunun için sınırlı bir şekilde de olsa üretimini sürdürmüştür. Ayrıca sınaî ürünlere olan ihtiyaç da artmış ve denetimler dâhilinde üretim devam ettirilmeye çalışılmıştır. Sürecin en önemli ürünleri beslenme ihtiyacına yönelik ürünler olmakla birlikte en çok ihtiyaç duyulan bir diğer ürün de pamuk olmuştur. Hayatın hemen her yerinde en çok kullanılan ürünlerden biri haline gelen bu tarım ürünü aynı zamanda sanayinin de en çok kullandığı ham madde olması sebebiyle oldukça dikkate alınmış ve üretimi savaş sürecinde de devam etmiştir. Ordunun ve halkın ihtiyaçları doğrultusunda yapılan üretim önceki dönemlere göre azalmış olsa da tam anlamıyla kesilmemiş ve bu da olağanüstü hal söz konusu olsa dahi pamuğun üretim ve kullanımının ülke için önemini ortaya koymuştur.

4.1.3. Pamuk çalışmaları

Pamuk, en önemli tarım ürünlerinden biri olarak ticari anlamda getirisi oldukça büyük olan bir ürün olmuş ve sanayide ham madde olarak kullanılması da önemini artırmıştır. Dolayısıyla pamuk üzerine üretiminden kullanımına kadar sürekli olarak çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar olağanüstü durumlarda bile devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan en çok etkilenen ürünlerden biri olan bu ham madde aynı zamanda en çok ihtiyaç duyulan ürünler arasında olmuş bu da üretimdeki yerini korumasını sağlamıştır. Pamuk, savaş süreci boyunca hem üretim hem de piyasadaki fiyatları konusunda oldukça zorlu dönüm noktalarıyla karşılaşmış ve bu durum dünya piyasasında da aynı şekilde seyretmiştir. Dolayısıyla böyle bir ortamda pamuk üretmeye ve işlemeye devam etmek ileriye dönük başarılı sonuçları da beraberinde getireceği için bu olağanüstü süreçte pamuk adına yapılan çalışmalara devam edilmiştir.

Savaş öncesi dönemde daha çok pamuk ıslahı ve pamuğun sanayide kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, savaş döneminde sınırlı bir şekilde de olsa devam etmiş ancak bunun dışında pamuk tohumu ve ham madde olarak satışı üzerine yapılan çalışmalara önem verilmiştir. 1938 itibarıyla piyasada küçük çaplı bir iplik krizinin yaşanması bu süreçte ülkeleri yine ticarete yönlendirmiş ve pamuğun piyasadaki değeri yükselmiştir.

Pamuğun değeri yükselince üretimin ve dokumanın yapıldığı ülkeler dış ticarete ürünlerini getirisi yüksek olacak şekilde kullanmaya başlamışlar ve Türkiye’de de aynı durum söz konusu olmuştur. Bu satışlarla birlikte ülkeye döviz girdisinin sağlanmasının dışında zaman zaman kliring anlaşmalarıyla da ticaret yapılmış ve böylece alışverişler karşılıklı mal değişimiyle gerçekleşmiştir. Türkiye de ihtiyaçları karşılamak açısından yapılan bu alışverişe başvurmuş ve bu süreçte Romanya’ya yapılan 800.000 liralık pamuk satışının karşılığında kereste ve petrol alımına yönelik bir anlaşma da yapmıştır ³⁶⁹.

Savaşın henüz yeni başladığı yıllar Türk pamukçuluğunda, sanayiye ve dış piyasaya yönelimin artmaya başladığı yıllar olmuş, bu nedenle ilk yıllarda sınaî üretime ve ihracata yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler savaş öncesinde kaldığı yerden sürdürülmeye çalışılmış ancak ileride yaşanacak olan krizle de ciddi oranda azalmıştır. Buna karşın ilk yıllarda Türk pamuğunu en iyi şekilde tanıtabilmek ve piyasadaki yerini koruyabilmek adına çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye’de özellikle 1940 yılında pamuk ihracı için çalışmalar yapılmış ve pamuk satın almak üzere yurtdışından gelen uzmanlar da kabul edilmiştir ³⁷⁰. Ayrıca ihracatı programlı bir şekilde yürütmek üzere kurulan Çukurova ve İzmir pamuk ihracatçıları birliklerine de pamuk tohumu işleri yine bu süreçte sevk edilmiş ve pamuk üzerindeki çalışmalar bu birliklerce yürütülmüştür ³⁷¹.

Pamuk için alınan tedbirler çoğunlukla ihtiyaç duyulan pamuğun sanayi ve ihracatta kullanılmak üzere direkt üreticiden satın alınmasına ve üreticinin piyasadaki vaziyetten en az hasarla kurtulmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Bu süreçte de özellikle Ticaret Vekâleti, Ziraat Bankası ve Sümerbank tarafından pamuk alımları yapılmış ve pamuğun üreticinin elinde kalmaması için önlemler alınmıştır. Sümerbank özellikle sanayide sarf edilecek olan pamuk için tedbirler almış ve pamukların cinslerine göre fiyatlandırılması yönünde de bir tasarı sunmuştur ³⁷². Bu çalışmaların yanında, iplik krizine yönelik önlemler de alınmış ve Ticaret Vekâleti iplik satışının bir elden yapılmasına karar vermiştir. Burada Sümerbank’ın hazırladığı proje gereği İstanbul merkezli bir satış ofisinin kurulmasına ve pamuk ipliği satışı yapabilmek adına Ankara, İzmir, Adana ve Bursa’da şubelerin açılmasına karar verilmiştir ³⁷³.

³⁶⁹BCA, 30. 18. 1. 2 / 82. 29. 18, s. 1. ; “Pamuğa Mukabil Petrol Alacağız”, Tasviri Efkar, 17 Mayıs 1940, s. 2.

³⁷⁰BCA, 30. 18. 1. 2 / 92. 91. 9, s. 1. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 93. 106. 14, s. 1.

³⁷¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 90. 20. 14, s. 1.

³⁷²BCA, 30. 10. 0. 0 / 166. 156. 15, s. 2. ; BCA, 30. 10. 0. 0 / 167. 162. 1, s. 2. ; BCA, 30. 18. 1. 2 / 92. 92. 2, s. 1.

³⁷³“İplik Buhranı Devam Ediyor”, Hakikat, 19 Birinci Teşrin 1940, s. 2.

Pamuk üretimini korumaya yönelik alınan önlemler devam ederken piyasada yaşanan kriz de büyümeye başlamış ve önlemlerin artırılması adına girişimlerde bulunulmuştur. Pamuk ipliği krizi küçük işletmecilerle birlikte herkesi etkileyen bir kriz olduğu için ilk etapta süreci kontrollü bir şekilde sürdürebilecek satış ofislerinin kurulmasına öncelik verilmiş ve Sümerbank bu ofislerin kısa sürede açılması için denetimlere başlamıştır. Kurulmasına yönelik alınan kararın hemen ardından inşası başlayan ofisleri incelemek adına, Sümerbank Genel Müdürü Burhan Zihni Sanus İstanbul'a gitmiş ve ofislerle birlikte genel olarak pamuk çalışmaları hakkında da bilgi vermiştir. Sınâî üretimi kontrollü bir şekilde artırabilmek adına çalışmaların yapıldığını ifade eden Sanus, üretimi kaliteyle birlikte artırmak için işçi, usta ve mühendis yetiştirmenin önemine değinmiş ve bunun için bir servisin oluşturulacağını ifade etmiştir. Ayrıca ham madde ihtiyacının bu süreçte köylüden de sağlanacağını ve köylünün getirdiği pamuğun derhal satın alınacağını belirtmiştir³⁷⁴.

Fiyatlarda yaşanan dengesizlik, ihracatın giderek azalmaya başlaması ve sınâî üretimin yavaşlaması gibi sebeplerle pamuk, üreticinin elinde kalmış ve satışlarda yavaşlama başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'de işleri bir nebze olsun kolaylaştıran durum ise bankaların devreye girmesi olmuş ve üreticiye mümkün olduğu kadar kolaylık sağlanmıştır. Örneğin 1940'ta Seyhan ve Çukurova bölgelerinde üretilen pamuk, Ziraat Bankası tarafından değer fiyata satın alınmış ve banka bu süreçte üreticiye hem ihtiyaçlarını karşılama konusunda hem de borçlarını geri ödeme konusunda oldukça imkân tanımıştır³⁷⁵.

Üretici için savaş süreci tam anlamıyla bir gerileme dönemi olmuş, üretimde yaşanan düşüşü piyasadaki fiyat artışı takip etmiştir. Bu durum birçok ham maddede olduğu gibi pamuk için de geçerli olmuş ve önlemlere rağmen düşüşün önüne geçilememiştir. Süreci önemli kılan esas durum ise pamuk adına yapılan çalışmaların hiç terkedilmemesi olmuş ve savaş sürecinde dahi bu ham maddeyi korumak adına birçok adım atılmıştır. Bunlardan biri de 1941'de toplanmasına karar verilen Pamuk Kongresi olmuş ve kongreyle hem bölgesel incelemeler yaparak çeşitli türlerin ekim alanlarını tespit etmek hem de pamuk çalışmalarını planlı bir şekilde yürütmek hedeflenmiştir.

³⁷⁴“Piyasada Pamuk Buhranının Önüne Geçilecek”, Hakikat, 26 Birinci Teşrin 1940, s. 1.

³⁷⁵BCA, 30. 10. 0. 0 / 211. 435. 6, s. 1.

4.1.3.1. Pamuk Kongresi

1941 yılı savaşın etkilerinin alenen kendini hissettirdiği ve iktisadi vaziyeti koruma adına alınan önlemlerin de hayata geçirildiği bir yıl olmuş ve bu önlemlerle özellikle üretimi artırabilmek ve fiyatları dengeleyebilmek hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşılması Türkiye ekonomisi için oldukça önemli olmuş bu şekilde en azından ülke içinde ortaya çıkan ürün eksikliğinin ortadan kaldırılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda en çok ihtiyaç duyulan ürünlerin başında gelen pamuk için de önlemler alınmış, hatta pamuk bu süreçte özel olarak da incelenmiştir.

Pamuğun üretimi, savaşın başlamasıyla birlikte azalan üretimle birlikte düşüş yaşamış ve aynı sebeple sınaî üretimde de ciddi bir azalma görüşmüştür. Bu durum genel olarak pamuk piyasasında tekrar bir krizin yaşanabileceğini ortaya koymuş ve kriz henüz ilerlemeden önüne geçilmeye çalışılmıştır. Türkiye bu süreçte pamuk üretimini ve satışını tam anlamıyla bırakmamış ancak azalmalar sebebiyle krizden yine de etkilenmiştir. Bu azalmaların önüne geçebilmek adına ise çeşitli çalışmalar düzenlenmiş ve savaş devam ederken bir pamuk kongresinin toplanmasına karar verilmiştir. Özellikle ziraî üretimi artırmak ve pamuk çalışmalarını da tüm aşamalarıyla incelemek adına düzenlenen bu kongre, Ziraat Vekili B. Muhlis Erkmen'in başkanlığında toplanmış ve kongreye Ege ve Çukurova bölgelerinden birçok temsilci katılmıştır³⁷⁶.

Pamuk Kongresi 1-3 Ocak tarihleri arasında yoğun bir katılımı ile düzenlenmiş ve incelemeler de yine komisyonlara ayrılarak yapılmıştır. Açılış konuşmasında Ziraat Vekili B. Muhlis Erkmen kongrenin toplanmasında etkili olan esas durumun 'klevland' cinsi pamuk eken Çukurova pamuk üreticilerinin daha kaliteli bir tür olarak saptanan 'akala' cinsi pamuğu da ekmek istemeleri üzerine Ziraat Vekâleti'ne başvurmaları olduğunu söylemiştir. Bu başvuruyla birlikte Çukurova'ya yönelik çalışmalar yapmak ve aynı zamanda akala türü pamuk üreten bölgelerden ve üreticilerden de fikir almak adına birçok üretici ve uzman bir araya gelmiş ve hal böyleyken Çukurova özelinde başlayan toplantının pamuk üzerine incelemelerin yapıldığı bir kongreye dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur. Muhlis Erkmen bu durumu izah ettikten sonra üreticilerin pamuk konusundaki çalışmalarına ve hassasiyetlerine dikkat çekmiş ve verilen bu önem sayesinde üretimin de uzun yıllar kaliteyle arttığını vurgulayarak teşekkürlerini sunmuştur³⁷⁷.

³⁷⁶“Pamuk Kongresi Bugün Toplantılarına Başlıyor”, Ulus, 2 İkinci Kanun 1941, s. 1.

³⁷⁷“Pamuk Kongresi Dün İctimaa Başladı”, Ulus, 3 İkinci Kanun 1941, s. 1-5.

Kongrenin açılış nutkunda İnönü'nün daha önce hedef olarak belirlediği 500.000 balya pamuk üretimi konusuna da değinen Erkmen, gerçekleştirilemeyen bu hedefe tekrar atıf yaparak bu hedefin tekrar öne çıkması yönündeki arzusunu da ortaya koymuştur. Konuşmanın sonunda kongre, incelemeleri daha programlı yapabilmek adına iki komisyona ayrılmış, ilk komisyon Çukurova'da ekilecek türler üzerine incelemeler yapmak ve ikinci komisyon da pamuk üretimini kaliteyle birlikte artırmak adına çalışmalar yapmak için kurulmuştur³⁷⁸. 3 gün boyunca yapılan tüm ayrıntılı incelemelerin ardından komisyonlar tarafından raporlar hazırlanmış ve kongrenin son toplantısında raporlar okunarak kararlar alınmıştır. Buna göre Çukurova'da akala cinsi pamuğun ekilebileceğine onay verilmiş ve üretim için iyi temennilerde bulunulmuştur. Hemen arkasından pamuk çalışmalarına değinilmiş ve özellikle İsmet İnönü'nün hedeflediği 500.000 balya hedefinin gerçekleşmesi için gerekli tedbirlerle çalışmaların yapılacağı ifade edilmiştir³⁷⁹.

Kongrede pamuk üretiminde artışı sağlamaya yönelik yapılan çalışmalarda teknik malzeme ihtiyacı değinilmiş ve eksiklerin en kısa sürede tamamlanması için gerekli temasların yapılması lüzumu ortaya konmuştur. Bu kararın hemen ardından görüşmeler başlamış ve yakın zamanda Amerika'dan gelmesi beklenen 300 pamuk makinesinin haricinde 300 makinenin daha alınmasına karar verilmiş ve anlaşmalar yapılmıştır³⁸⁰. Pamuk makineleri ve ıslah çalışmalarıyla üretimde ciddi bir artışın yaşanacağı ve makinelerin faaliyete girmesiyle 300.000 balya pamuk üretileceği de öngörülmüştür³⁸¹. Makinelerin ilk partisi Ağustos 1941'de teslim edilmiş ve hemen montajına başlanarak Çukurova ve Ege üreticilerine maliyet fiyatıyla verileceği belirtilmiştir³⁸².

Kongreden alınan kararlarla birlikte pamuk tohumu temini ve aşamalarıyla üretim süreci üzerine yapılan çalışmalara dikkat çekilmiş, hatta kongrenin ardından Adana'da Vali B. Faik Üstün başkanlığında bölgesel bir pamuk komisyonu da toplanmış ve özellikle bölgede üretilecek olan pamuk tohumların dağıtımı hakkında görüşmeler yapılmıştır³⁸³. Böylece pamuk üretim bölgelerinde, mahalli düzeyde özel olarak yapılan çalışmaların da artış gösterdiği gözlemlenmiş ve zamanla üretim hedefine ulaşabilmek için tüm bölgelerde yapılan incelemeler artmıştır.

³⁷⁸“Pamuk Kongresi Dün İçtima Başladı”, Ulus, 3 İkinci Kanun 1941, s. 5.

³⁷⁹“Pamuk Mahsulümüz İçin Çok Mühim Kararlar Alındı”, Ulus, 5 İkinci Kanun 1941, s. 1.

³⁸⁰“Hükümet Amerika'ya 300 Pamuk Makinası Daha İsmarladı”, Bugün, 18 İkinci Kanun 1941, s. 1.

³⁸¹“Bu Yıl Pamuk Ekimi Fazla”, İkdâm, 20 Nisan 1941, s. 2.

³⁸²“Yeni Ziraat Makineleri Geldi”, Bugün, 28 Ağustos 1941, s.

³⁸³“150 Ton Klevland Çiğidi Adana Çiftçilerine Maliyet Fiyatı Üzerinden Satılacak”, Bugün, 26 İkinci Kanun 1941, s. 1.

Savaş ekonomisi içinde düzenlenen kongre, ülkenin pamuğa verdiği önemi de böylece ortaya koymuş ve bu çalışmalar sayesinde pamuk üretimi bu zorlu süreçte de kademeli olarak devam etmiştir. Ayrıca sınaî üretime dair alınan önlemler de oldukça önemli olmuş ve bu sayede başta ordunun ihtiyaçlarına yönelik olmak üzere ülkenin ihtiyaç duyduğu ürünler içerden temin edilmiştir. Pamuk Kongresi'nin ardından alınan kararlarla birlikte tohum ve üretim süreci başta olmak üzere pamuğa dair hemen her alanda yapılan çalışmalar artmış ve savaş ekonomisi içinde pamuk, kendi mücadelesini vermiştir.

4.1.3.2. İktisadi önlemler ve pamuğun vaziyeti

Savaş ekonomisi, gelişmekte olan Türk ekonomisini ve dolayısıyla özelinde tüm üretim mahsullerini ciddi oranda etkilemiş ve bu etkisi en kısa sürede ortadan kaldırmak adına çeşitli önlemlere başvurulmuştur. Bu önlemlerle birlikte üretimde yaşanan sıkıntıyı ortadan kaldırarak ihtiyaç duyulan ürünleri derhal temin etmek ve yaşanan ürün krizini ortadan kaldırmak hedeflenmiştir. Bu süreçte ülke iktisadı ve ihtiyacı için oldukça önemli olan ürünler adına ayrıca çalışmalar da yapılmış ve pamuk da bu ürünlerin başında gelmiştir. Bu süreçte yaşanan krize rağmen yapılan pamuk çalışmalarına ara verilmemiş ve bu ham maddeyi korumak adına birçok önlem alınmıştır.

Pamuk, kendi adına alınan önlemlerle birlikte genel olarak iktisadi vaziyeti tekrar inşa edebilmek adına alınan önlemlerde de önemli bir madde olmuştur. Bu önlemlerle birlikte pamuk sektöründe herhangi bir sıkıntı yaşamamak ve dünya karşısında pamuğu koruyarak piyasada önemli bir konuma yükselmek hedeflense de kriz kaçınılmaz olmuştur. İlk etapta üretimde düşüşler yaşanmaya başlamış ve bu durum sanayiye de ciddi anlamda etkilemiştir. Ayrıca pamuk ipliği krizi de tetiklenmiş ve pamuk adına alınan tedbirler hayata geçirilmiştir. Savaş ekonomisini atlatabilmek için alınan ilk önlemlerden olan Milli Korunma Kanunu burada devreye girmiş ve kanun doğrultusunda pamuk ipliği ve dokuması üreten bölgelerden pamuk mevcudunu bir hafta içinde bildirmeleri talep edilmiş ve bu doğrultuda pamuklara hükümetçe el konulacağı, bir kısmının da Ziraat Bankası'na satın alınacağı ifade edilmiştir³⁸⁴. Hükümet böylece stokları tespit ederek, ürünlerin değer fiyata satılmasını amaçlamış ve fiyat dengesizliğinin önüne geçmeye çalışmıştır³⁸⁵.

³⁸⁴BCA, 30. 18. 1. 2 / 94. 26. 5, s. 1-5.

³⁸⁵"Hükümet Seyhan da Dâhil Olmak Üzere 6 Vilayette Pamuklara El Koyuyor", Bugün, 3 Nisan 1941, s. 1.

Pamuk çalışmalarında dikkat çekilen bir diğer konu da dış ticaretteki vaziyet olmuş ve ihracat-ihitiyaç dengesini kurarak net kararlar almak adına incelemeler yapılmıştır. Burada da görev pamuk ihracatına yönelik çalışmalar yapmak adına Çukurova ve İzmir’de kurulan pamuk ihracatçıları birliklerine düşmüştür. Birliklerce yapılan çalışmalar Çukurova Pamuk İhracatçıları Birliği’nin Eylül 1941’de düzenlediği genel toplantısında pamuğun ve piyasadaki vaziyetinin görüşülmesiyle başlamış ve birlik üyelerinin vaziyeti görüşmek üzere Ankara’ya gitmeleriyle devam etmiştir. Ankara’da Ticaret ve İktisat Vekâletlerinde görüşmeler yapan birliğe kısa süre sonra İzmir Pamuk İhracatçıları Birliği katılmış ve bir komisyon oluşturularak 1941-1942 yılları pamuk ihtiyacı ve ihracı konusu incelenmiştir. Bunun haricinde görüşmelerde bir Pamuk Ofisi’nin kurulacağı yönünde beyanlarda da bulunulmuştur³⁸⁶.

Pamuk üzerine yapılan çalışmalar bu süreçte çalışma alanlarına göre sürdürülmüş ve pamuğun üretimden, sanayiye ve satışa kadar geçen safhaları temel alınarak çeşitli komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlardan biri de savaş öncesinde üzerinde en çok çalışılan pamuk sanayisine yönelik oluşturulmuş ve sanayide üretimi artırabilmek adına çalışmaların yapılması hedeflenmiştir³⁸⁷. Sanayiye yönelik yapılan çalışmalara önem verilse de temelde pamuk üretimi konusu en önemli gündem olmuş, zaten üretim direkt sanayiye de etkilediği için uzunca bir süre çalışmalar aynı başlık altında yürütülmüştür. Ancak sanayide yaşanan aksamalar artış gösterince sınaî üretimin sorunlarını incelemek ve üretimi artırmak adına ayrı çalışmalara da başlanmıştır. Üretimi olduğu gibi sanayiye de gitgide etkilemeye başlayan bu süreçte yaşanan sorunlar bazı kuruluşların kapanacak vaziyete gelmesine dahi sebep olmuştur. Örneğin 1942’de bazı fabrikalar ve Sümerbank’a bağlı bazı kuruluşlar kredi olanaklarının daralması sebebiyle pamuk alımını durdurduklarını ifade etmişlerdir³⁸⁸.

Pamuk vaziyetini korumak adına alınan önlemlere karşın, yaşanan sorunlar da devam etmiş ve bu süreçte ham madde ve iplikte yaşanan krizlere pamuklu dokumada yaşanan kriz de eklenmiştir. Pamuk için en önemli bölgelerden olan Adana’da da zaman zaman kumaş sıkıntısı yaşanmış ve bu konu üzerine ayrıca çalışmalara başlanmıştır. Yaşanan kumaş sıkıntısını çözebilmek adına ise Adana’da ihtiyaç olunan miktarda dokumanın temini için İktisat Vekâleti devreye girmiş ve Ticaret Ofisi’nin de çalışmalarıyla Adana’nın

³⁸⁶“Pamuk İhracatçıları Birliği”, Bugün, 5 Eylül 1941, s. 2. ; “Bir Pamuk Ofisi Kurulması Düşünüyor”, Bugün, 11 Eylül 1941, s. 1.

³⁸⁷BCA, 30. 10. 0. 0 / 166. 157. 3, s.1.

³⁸⁸BCA, 30. 10. 0. 0 / 171. 189. 18, s. 2.

kumaş ihtiyacı karşılanmıştır. Ayrıca ihtiyaç durumuna göre Ticaret Ofisi'nin tekrar devreye girebileceği de ifade edilmiştir ³⁸⁹. Hükümet böylece yaşanan pamuk krizini büyümeden atlatabilmeyi hedeflemiş ve bunun için pamuğun hemen her safhasında destek arayışında olan tüm kuruluşların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Bazen ürün tedariklerinde öne çıkmış bazen de direkt pamuk alım ve satımında başrolde olmuştur.

Hükümet, bu süreçte üreticiden sıklıkla pamuk satın alma yoluna gitmiş ve alımlar Ziraat Bankası tarafından yapılmıştır. Satın alınan pamuklar ihtiyaç durumuna göre sarf edilmiş veya yine satılmış ve süreç Ziraat Bankası'nın kontrolünde sürdürülmüştür. Yapılan alımlar çoğunlukla üreticiye kayıp yaşatmamak adına sıklıkla sürdürülmüş ve bu süreçte hemen her pamuk mıntıkasından pamuk veya pamuk tohumu satın alınmıştır. Bunlardan biri de Antalya ve Finike civarında üretilen pamuklara yönelik olmuştur ki hükümet burada üreticinin elinde mevcut olan ve satışı yapılamayan pamukların satın alınmasına yönelik bir karar almıştır ³⁹⁰. Üreticiye destek olmak, ihtiyaç duyulan pamuğu tedarik etmek veya satışı bizzat denetleyebilmek adına alımlarda bulunmak adına devreye giren hükümet ayrıca bu olağanüstü süreçte ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere de çalışmalarda bulunmuş ve ordunun ihtiyaç duyduğu pamuk ipliğini satın almak üzere de Sümerbank'a başvurmuştur ³⁹¹.

Hükümet, üreticinin ihtiyaç duyduğu desteği ve talepleri her zaman sağlamaya çalışmış ve mümkün olduğu kadar üretimi canlı tutmak istemiştir. Bu nedenle yalnızca satın alma işlerinde değil tohumla dair bölgelere göre yapılan deneme ve ıslah çalışmalarında, ekim bölgelerinin tayininde ve tohum dağıtma işlerinde de etkili olmuştur. Bölgelere göre yapılan ıslah çalışmalarına da önem veren hükümet özellikle bu süreçte mümkün olduğu kadar verimli pamukların ekilmesinde önayak olarak üretimi artırmayı amaçlamıştır. Bu süreçte, bizzat üreticilerin talepleri doğrultusunda da incelemeler yapılmış ve yapılan çalışmaların haricinde tüm üretim sürecinde de daima destek sağlanmıştır. Örneğin daha önce Pamuk Kongresi'nde Çukurova üreticilerinin akala cinsi pamuk ekme yönündeki taleplerini de değerlendiren hükümet, yapılan incelemelerin ardından üretim sahalarını da belirlemiş ve bundan sonra Çukurova'ya ilk etapta 200.000 kilo olmak üzere toplamda yaklaşık 1 milyon kilo akala tohumu dağıtmıştır ³⁹².

³⁸⁹“Şehrimize Pamuklu Mensucat Gönderildi”, Bugün, 14 Birinci Teşrin 1941, s. 1.

³⁹⁰BCA, 30. 10. 0. 0 / 167. 162. 4, s. 2.

³⁹¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 97. 126. 5, s. 1.

³⁹²“Dün 200 Bin Kilo Akala Tohumu Dağıtıldı”, Bugün, 26 Şubat 1942, s. 1.

Çukurova’da üretimine başlanan akala, oldukça verimli ve kıymetli bir tür olmuş ve üretim sürecinin sonunda da zarara uğramaması adına yine hükümet devreye girmiştir. Ekim ve üretim sürecinin sonunda akala üretiminin devam etmesi için, üretilen pamuğun 3000-3500 ton civarındaki tohumunun Ziraat Bankası’nca satın alınması ve bu tohumların üreticiye maliyet fiyatına satılması yönünde bir karar alınmıştır. Ayrıca tohum satışından sonra kalan miktarın da yağ fabrikalarına satılmasına karar verilmiş ve oluşacak herhangi bir zararın Ziraat Bankası tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir ³⁹³. Bu kararla akala cinsi pamuk üretiminin düzenli bir şekilde sürdürülmesi hedeflenmiş ve yalnızca bu cins için değil genel olarak pamuk üretimi için sürekli destek sağlanmıştır. Birçok kanal aracılığıyla pamuğun tüm sürecini takip edilmiş ve bu süreçte 1937’de kurulan Pamuk İşleri Müdürlüğü’nün katkıları da oldukça önemli olmuştur ³⁹⁴.

Pamuk üretimini artırmak için yapılan tüm çalışmalara rağmen, sorunlar tam anlamıyla çözülememiş ve bunun sebebi de piyasadaki mevcut durum olmuştur. Özellikle fiyatlarda yaşanan vaziyet ve devlet tarafından fiyatları dengede tutmak için belirlenen sınırlar üreticiyi daha da zora sokmuştur. Hükümetin savaş ekonomisine karşı aldığı önlemlerden olan fiyat denetimi sürecinde ürün fiyatlarını belirli bir sınırdan tutmak da yer almış ve pamuk da fiyatları ani yükseliş gösteren bir ürün olduğu için narha tabi tutulmuştur. Bu durum piyasada bir fiyat dengesini sağlasa da üreticide huzursuzluk yaratmış ve üretimi de etkilemiştir. Bu süreçte yaşanan sorunları ortaya koyan Çukurova pamuk üreticileri, pamuk fiyatlarının üretim masrafını dahi çıkaramadığını ifade etmişler ve bu duruma bir çözüm bulabilmek adına düzenledikleri toplantının ardından Ankara’ya bir heyet göndermişlerdir ³⁹⁵. Bununla birlikte hükümetin değişmesiyle alınan önlemlerde de değişiklikler yapılmış ve 1942 sonrasında serbest fiyat politikasıyla hareket edilmiştir.

1942 sonrasında pamuk çalışmaları daha fazla denetime girmiş ve üretiminden satışına kadar tüm aşamaları ayrıntılı incelemelere tabi tutulmuştur. Böylece hem dünya piyasasında ayrıca yaşanan pamuk kriziyle karşı karşıya kalmamak hem de ülkedeki üretimi tüm sektörlerde artırıp yaşanan bu krizi de kullanarak ihracat hacmini artırmak hedeflenmiştir. Bu hedeflerde kısmı de olsa başarıya ulaşılmış, Türkiye’de pamuk üretiminde zaman zaman görülen azalmalar haricinde ciddi bir duraksama yaşanmamış ve dünya piyasasından daha iyi bir vaziyet sergilenmiştir. İhracat konusunda da yine mevcut

³⁹³BCA, 30. 18. 1. 2 / 99. 82. 5, s. 1.

³⁹⁴Yurtoğlu, s. 1839.

³⁹⁵“Yeni Pamuk Fiyatları Masrafı Bile Çıkarmıyor”, Bugün, 1 Eylül 1942, s. 1.

savaş ekonomisi süreci sebebiyle yavaşlamalar olsa da tam anlamıyla bir kesinti yaşanmamıştır. Bu süreçte bedellerinin çoğunlukla yine ülke ihtiyaçlarına yönelik mallarla ödenmesine karar verilen pamuk ihraçları yapılmış ve ilk etapta mal karşılığında Almanya'ya 35.000 ton pamuk ihraç edilmiştir. Almanya'yı takiben, daha önce olduğu gibi bu kez de bedel olarak makine yağı karşılığında Romanya'ya pamuk satışı yapılmıştır ³⁹⁶.

Pamuk ihracatının sınırlı bir şekilde de olsa devam ettiği bu süreçte pamuk ve pamuk ipliği ve pamuk yağı gibi ürünlerin ithali de gerçekleştirilmiş, böylece dünya piyasası da mümkün mertebe canlı kalmıştır. Savaş öncesinde de mevcut bir pamuk ipliği krizi ortaya çıktığı için bu süreçte de en çok pamuk ipliği ithali yapılmış ve daha çok Sümerbank tarafından alımı yapılan bu iplikler gümrük vergisinden de muaf tutulmuştur ³⁹⁷. Pamuk ipliği dışında pamuk tohumu alımının da devam ettiği bu süreçte dikkat çeken bir diğer pamuk ürünü ise pamuk yağı olmuştur. Devlet Demir Yolları için alımına başvurulmuş pamuk yağı, ihtiyaç duyulan bir çeşit makine yağı olan dingil yağının alınamaması sebebiyle gündeme getirilmiş ve 1943'te İngiltere'den 800 ton pamuk yağının alınmasına karar verilerek anlaşmalar yapılmıştır ³⁹⁸. Yapılan ihracat ve ithalatın devam etmesi süreç açısından oldukça önemli olsa da savaş sebebiyle çok ciddi temaslarda bulunulamamıştır.

Savaşın sonlarına doğru pamukta yaşanan kriz daha da büyümüş ve bu durum Türkiye'de de kendini göstermeye başlamıştır. Ancak savaşın başından beri pamuk çalışmalarına büyük önem verilmesi sebebiyle tam bir kesinti yaşanmamıştır. Bu süreçte özellikle Ziraat Vekâleti, Ziraat Bankası ve Sümerbank'ın girişimleri oldukça önemli olmuştur. Ziraat Vekâleti bu süreçte pamuk çalışmalarındaki denetimleri sık tutmuş ve üreticiyi zor durumda bırakmamak adına da girişimlerde bulunmuştur. Özellikle üreticinin en çok ihtiyaç duyduğu tohumları satın alarak maliyet bedeliyle satışını yapmış ve ortaya çıkacak herhangi bir zararı da karşılayacağı teminatını vererek üreticiye destek olmuştur ³⁹⁹. Ziraat Bankası da aynı şekilde tohum veya ham madde olarak pamuk alımları yapmış ve yine değer fiyatı karşılığında satışları da kontrol altında tutmuştur. Ziraat Bankası bu süreçte ayrıca milli sanayiye aktarılan pamukların fiyat farklarının ödenmesi konusunda da devreye girmiş ve sınaî üretimde de dolaylı yoldan da olsa etkili olmuştur ⁴⁰⁰.

³⁹⁶“Almanya'ya Pamuk Satacağız”, Bugün, 15 Mayıs 1942, s. 1. ; “Pamuk Mukabilinde Romanya'dan Makine Yağı Alacağız”, Bugün, 18 Eylül 1942, s. 1.

³⁹⁷BCA, 30. 18. 1. 2 / 101. 17. 7, s. 1.

³⁹⁸BCA, 30. 10. 0. 0 / 153. 84. 15, s. 2.

³⁹⁹BCA, 30. 18. 1. 2 / 104. 2. 38, s. 1.

⁴⁰⁰BCA, 30. 18. 1. 2 / 101. 33. 7, s. 1-2.

Savaş sürecinde ekonomide ciddi sıkıntılar yaşansa da hedeflenen girişimler tamamen ertelenmemiş ve bu kriz ortamında dahi planlı bir şekilde yapılan çalışmalara devam edilmiştir. Üretim ve alım-satım işlerinin haricinde bu süreçte özellikle şirketlerin kurulduğu da gözlemlenmiş bu da aslında pamuk ve pamuk ürünlerine ne kadar çok önem verildiğini tekrar gözler önüne sermiştir. İlk olarak 1943'te pamuk alım satımı ve işlenmesi gibi işleri yürütmesi amacıyla 30 sene müddetle ve 1 milyon Türk lirası sermaye ile merkezi Denizli'de olmak üzere, Denizli Pamuk ve İplik Sanatları İşletmesi TAŞ'nin kurulması yönünde bir karar alınmıştır ⁴⁰¹. Bunu takiben 1944 senesinde de merkezi İstanbul'da olmak üzere İstanbul İdrofil Pamuk Fabrikaları TAŞ'nin kurulmasına karar verilmiştir ⁴⁰². Şirketleşmenin artmasıyla birlikte devam eden süreçte yapılan çalışmalar üretime ve pamuğu korumaya yönelik olmuş, savaşın fiilen bitmesiyle de Türkiye için yeni bir süreç başlamıştır.

Ülkeyi olası bir krizden korumak adına yapılan tüm çalışmalara rağmen Türkiye savaş ekonomisinden oldukça etkilenmiş ve gelişmekte olan bir ülke olduğu için bu durumu toparlaması da zaman almıştır. Ancak bunun haricinde Türkiye'yi zorda bırakan esas durum savaşın fiilen bitmiş olmasına rağmen, sınırlarının hala güvenli olmaması olmuştur. Yapılan tüm temaslara rağmen 1944 sonrasında da Türkiye için Sovyet tehlikesi devam etmiş ve bu sebeple sınırları korumak için silahaltında olan ordu geri çekilmemiştir. Bu durum da ordunun iâşesinin diğer ülkelere nazaran daha uzun süre sürdürülmesine sebep olmuş ve yaşanan güvensiz ortam ülke içindeki tüm çalışmaları etkilemiştir. Savaşın fiilen son bulmasına rağmen Türkiye için hala bitmiş olmaması ülke ekonomisinde de büyük bir kesinti yaratmıştır.

4.2. Savaş sonrası Türk ekonomisi

Savaş sonrasında Türkiye için daha zorlu bir süreç başlamış ve iktisadi bir mücadeleye girilmiştir. Alınan tüm önlemlere karşın savaş ekonomisinin yıkımından kurtulamayan Türkiye için esas dönüm noktası ise 1946'da yaşadığı büyük devalüasyon olmuş ve Türk lirası %115,4 oranında değer kaybına uğramıştır. 1940-1945 yılları arasında piyasaya sürülen banknot ve madeni paraların artışı %100'ün üzerine çıkmış ve buna karşın üretimde ve satışlarda bir artış yaşanmamıştır. Yaşanan bu değer kaybının ardından

⁴⁰¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 102. 52. 11, s. 1.

⁴⁰²BCA, 30. 18. 1. 2 / 106. 72. 18, s. 1.

Türkiye’de yeni bir süreç başlamış ve liberal politikalar tekrar gündeme getirilerek yeni arayışlara girilmiştir ⁴⁰³. Bu süre zarfında dünyada da durum pek iç açıcı değildir. Savaşın bitmesiyle devletler kendi iç piyasalarına dönmüş ve dış ticaret ciddi oranda azalmıştır. Yaşanan bu duraksama Türk ekonomisinin de ihracatı azaltmasına sebep olmuş ve bu da krizi tetikleyen etkenler arasına girmiştir. Uluslararası ticarete yaşanan bu durumun çözülmesi adına ise yine başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok ülke çeşitli adımlar atmıştır.

1944 yılında, yaşanan uluslararası ticari ilişkilerin görüşülmesi ve tekrar düzenlenmesi adına ABD başkanlığında bir konferans düzenlenmiş ve tüm aşamaları kapsayarak iktisadi kontrolleri sağlama hedefiyle Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası’nın (IBRD) kurulmasına karar verilmiştir ⁴⁰⁴. Ülkelerle kurulan iktisadi ilişkilerde ve özellikle verilen maddi desteklerde oldukça önemli olan bu kuruluşların teşkilinde etkili olan ABD böylece, savaş sonrası dünya iktisadının tekrar şekillenmesinde de önemli bir rol oynamış, bir anlamda düzeni tekrar inşa etmiştir. Türkiye’nin de bu yeni düzende yerini alması çok uzun sürmemiş ve 1947’de IMF’ye katılma kararı alınmıştır ⁴⁰⁵.

SSCB’nin savaşın son bulmasına rağmen Türk sınırından çekilmemesi ve boğazlarda denetim hakkı talep etmesi, Türkiye’nin sınır güvenliğini korumak adına aldığı önlemleri sürdürmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Türkiye böylece, savaş ekonomisini diğer ülkelere nazaran daha uzun bir süre gündemde tutmuş ve ticaretteki dengesiz durumun da önüne geçememiştir. Maddi destek taleplerinde bulunmak zorunda kalan Türkiye için durak, ABD olmuş ve 1945 sonlarında ABD’den 500 milyon dolarlık bir kredi talebinde bulunmuş ancak bu talep ilk etapta olumlu karşılanmamıştır. ABD 1946’da ise 5 yıl vade ve %4 oranında faizle Türkiye’ye ancak 25-50 milyon dolarlık bir kredi açılabileceğini bildirmiş ancak bu miktar da Türkiye için yeterli olmamıştır. Sovyet tehlikesinin büyümesi karşısında tedirgin olan ABD tarafından Türkiye’ye ve Yunanistan’a destek sağlanmasına yönelik bir kararın alınması uzun sürmemiş ve bu iki ülkeye yardım etmek amacıyla Başkan Truman’ın girişimiyle 1947’de Truman Doktrini kabul edilmiştir ⁴⁰⁶.

⁴⁰³Alpay ve Alkin, s. 87-88.

⁴⁰⁴İsmail Cem Ay, “İkinci Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 62, S. 1, 2012, s. 148-149.

⁴⁰⁵Alpay ve Alkin, s. 88.

⁴⁰⁶Alpay ve Alkin, s. 90.

ABD başlangıçta Türkiye'ye çok yakın bir politika gütmese de özellikle Sovyet Rusya'nın emelleri ve Türkiye üzerindeki tehditleri karşısında farklı bir politika izlemeye karar vermiştir. Ayrıca Truman Doktrini'nin temelinde de aslında Sovyet ve komünizm tehlikesi vardır. Bulunduğu konumu itibarıyla oldukça önemli olan Türkiye'nin tehlikede olmasını doğrudan Avrupa'nın da tehlikede olmasına bağlayan ve Sovyetlerin komünizm politikasının daha fazla yayılmasından da oldukça endişe duyan ABD bu doktrinle, Türkiye'ye ve yine aynı gerekçelerle Yunanistan'a mali ve askeri destekte bulunma kararı almış ve bir yardım fonu oluşturmuştur. Toplamda 500 milyon dolar olarak ayrılan bu yardım fonunun 400 milyonu Yunanistan'a ve 100 milyonu da Türkiye'ye aktarılmış ve bu yardımların ardından Sovyet-ABD ilişkileri daha da gerilmiştir. Bu gerilimin sonucunda dünya, iki büyük gücün başlattığı soğuk savaş sürecine girmiştir ⁴⁰⁷.

Truman Doktrini kapsamında aldığı yardımlar sınırlı da olsa Türkiye ekonomisi için oldukça önemli olmuş fakat yeterli gelmemiştir. Bu süreçte kendi içindeki çalışmalara da devam etmeye çalışan Türkiye, yaşanan gergin ortam sebebiyle siyasi olarak da zorlu bir sürece girmiştir. Bunun yanında ülke ekonomisinin gittikçe kötüleşmesi birçok eleştiriyi beraberinde getirmiş ve çoğunluk liberal bir politikanın sürdürülmesinden yana olmuştur. Bu karışık ortamda Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci de tekrar başlamış ve yeni partiler, ekonomik önlemlerin alındığı süreçte oldukça zorda kalan küçük üreticilerin desteğini almaya çalışmış ve özellikle Demokrat Parti liberal politikayı savunarak hükümeti eleştirmiştir. Böyle bir dizginin içinde Türk ekonomisi ilerlemekte zorlanmış ve bir kredi arayışında olmuştur. Aynı süreçte ABD, ekonomiyi canlandırmak için Marshall Planı'nı hazırlamış ve Türkiye de bu yardımlardan faydalanmak istemiştir ⁴⁰⁸.

Savaş sonrasında dünya ekonomisinde bir toparlanma döneminin yaşanması beklenirken bu kez de iki büyük güç arasında soğuk savaşla süreci başlamıştır. Sovyet Rusya ve ABD arasındaki komünizm-liberalizm çekişmesi en büyük etkisini Avrupa üzerinde göstermiş, her iki güç de, devletleri kendi safına çekebilmek için çalışmalar yapmıştır. Avrupa bu süreçte tam anlamıyla iktisadi bir enkazın altında kalmış ve bu durum dünya piyasasını da oldukça etkilemiştir. Savaş sırasında azalan ve sonrasında da durma noktasına gelen uluslararası ticaretin dengesi tamamen bozulmuş ve ABD tarafından alınan önlemlere karşın bir düzelme gözlemlenmemiştir. Avrupa'da yaşanan bu iktisadi sıkıntılar doğrudan en büyük üretim merkezi durumunda olan ABD piyasasını da

⁴⁰⁷Alpay ve Alkin, s. 91. ; Ay, 151.

⁴⁰⁸Akşin, s. 239-244.

etkilemeye başlayınca, ABD hem iktisadi refahı sağlamak hem de kendi çıkarlarını korumak için yeni bir planın hazırlanmasına karar vermiştir. Bu karar sürecinde Avrupa'ya yardım sağlayarak Avrupa'yı Sovyet politikasından uzak tutmak da oldukça etkili olmuştur

409

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Avrupalı devletleri, kalkınmalarını sağlayacak bir plan hazırlamaları yönündeki çağrısıyla başlayan süreç 12 Temmuz 1947'de yapılan Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'yla son bulmuş ve Avrupalı devletler bu görüşme sonunda ihtiyaçlarına yönelik bir rapor hazırlamışlardır. Görüşmelerde yerini alan Türkiye de kendi kalkınmasını sağlamak amacıyla ABD'den 615 milyon dolarlık bir yardım talebinde bulunmuş fakat talebi yardımın savaşta yıkıma uğrayan Avrupa'ya yapılacağı gerekçesiyle reddedilmiştir ⁴¹⁰. Buna karşın Türkiye'nin 1948'de bizzat ABD hükümetine yaptığı ikinci başvuru kabul edilmiş ve 4 Temmuz 1948'de imzalanan antlaşmayla Türkiye Marshall yardımlarına dâhil edilmiştir. Böylece Türkiye'ye 1948-1952 yılları arasında yaklaşık 351,7 milyon dolar civarında bir kredi sağlanmış ve bu kredinin ardından Türkiye ekonomisinde batı modeli yeni bir liberal politika süreci de başlamıştır ⁴¹¹.

Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla birlikte Türk iktisadında oldukça sınırlı düzeyde gelişmeler yaşansa da tam anlamıyla savaş öncesi sürece dönmek mümkün olmamıştır. Türkiye bu süreçte, ABD'den aldığı yardımların dışında, ekonomik kalkınmasını kaldığı yerden sürdürebilmek adına kendi içinde de önlemler alarak adım atmaya çalışmış fakat tam anlamıyla bir başarı sağlayamamıştır. Bu adımlardan ilkinin 1946 yılında savaş öncesinde sanayiye yönelik yaptığı çalışmalara kaldığı yerden devam edebilmek adına atmış ve böylece ilk etapta İvedili Sanayi Planı'nı hazırlamıştır. Bu plana göre yine tam bağımsız bir milli sanayinin kurulmasına devam edilmesine karar verilmiş ve bunun için iki ayrı program hazırlanmıştır. İlk programın içinde tekstilden madencilğe kadar birçok sanayi koluna yönelik çalışmalar, ikincisinde ise Sümerbank ve Etibank'ın girişimleriyle yapılması planlanan projeler yer almıştır. Türkiye Marshall yardımlarına ilk başvurduğunda da bu planın projelerini göstermiş ancak ABD heyeti tarafından plan, devlet sosyalizmi olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir ⁴¹².

⁴⁰⁹Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 336-338.

⁴¹⁰Alpay ve Alkin, s. 92-93.

⁴¹¹Ay, s. 152-153.

⁴¹²Ay, s. 158-162.

ABD'den gelen reddin ardından Türk hükümeti 1946 İvedili Sanayi Planı'ndan vazgeçerek, devlet girişimlerinde ziyade özel sektörün daha fazla desteklendiği yeni bir plan hazırlamış ve böylece 1947 yılında Türkiye İktisadi Kalkınma Planı devreye girmiştir. Bu kalkınma planına göre sanayi biraz daha arka planda bırakılmış ve bunun yerine tarımı geliştirmeye yönelik projeler hazırlanmıştır. Daha çok ABD'nin istediği liberal politikaya göre hazırlanmış olan bu plan, Türkiye'nin Marshall yardımlarına kabul edilmesinde de etkili olan önemli bir unsur olmuştur. Hazırlanan bu planların ve alınan mali yardımlarla birlikte ABD'ye verilen hakların neticesinde Türk iktisadı, hedeflediği tam bağımsız milli ekonomi hedefinden bir anlamda sapmak zorunda kalmıştır. ABD bu süreçte mevcut durumu da bir anlamda kullanarak Türk iktisadında oldukça etkili bir rol oynamış ve böylece Türk ekonomisi adına tekrar bir mücadele süreci başlamıştır ⁴¹³.

Süreçten birçok ürün ve dolayısıyla ham madde kaybı sebebiyle birçok sanayi grubu oldukça etkilenmiş fakat savaş öncesinde olduğu gibi savaş sırasında da üzerinde en çok durulan ürünlerden olan pamuk, savaş sonrasında da Türk ekonomisi için önemini korumaya devam etmiştir. Hayatın tam anlamıyla her yerinde kendine yer edinen bu kıymetli ham maddeyi korumak daha önce de olduğu gibi epeyce önemsenmiş ve pamuk üretim sürecinden sanayide kullanımına kadar tüm çalışmalarına kısıtlı bir şekilde de olsa devam edilmeye çalışılmıştır. Bu ham maddeyle dışa bağımlılığın ciddi oranda azaldığı bilinen bir gerçek olmakla birlikte, satışıyla elde edilen kazancın da önemi daima bilinmiş ve dolayısıyla pamuk adına yapılan çalışmalar savaş ekonomisinin hâkim olduğu süreç boyunca yine gündemde olmuştur. Pamuğa dair yapılan çalışmalar böylece hiç kesilmemiş ve kısıtlı da olsa sürekliliğini korumuştur.

4.2.1. Türk pamukçuluğunun vaziyeti

Türkiye'nin en önemli ziraî ve sınaî ürünlerinin başında gelen pamuk, savaş boyunca diğer tüm ürünlerde olduğu gibi zorlu bir sürece girmiş ve bu durum savaş sonrasında da devam etmiştir. Özellikle üretimde yaşanan azalmayla başlayan bu süreç kısa sürede sanayiye de yansımış ve hem ham madde eksikliği hem de çalışanların büyük oranda silahlı olmaları gibi sebeplerle artarak devam etmiştir. Fakat bu olumsuz tabloya rağmen Türkiye'de pamuk adına yapılan çalışmalara neredeyse hiç ara verilmemiş bilakis

⁴¹³Armaoğlu, s. 336-337. ; Ay, s. 164.

yeni incelemeler dahi yapılmıştır. Bu süreçte savaşa rağmen pamuk üretimini kademeli bir şekilde artırmak adına girişimlerde bulunulmuş ve ayrıca sınaî üretimin de tamamen durmaması için gerekli tüm adımlar atılmıştır. Temelde üretimde yaşanan sorunlar üzerinde durulmuş ve ayrıca savaş öncesinden beri yaşanan pamuk ipliği krizi de ilk etapta ithalatla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde atılan küçük çaplı adımlarla sanayinin ihtiyaç duyduğu eksiklikler tamamlanmaya çalışılmış ve kurulan büyük fabrikalarla birlikte küçük çapta üretim yapan üreticilere de destek sağlamak hedeflenmiştir.

Savaş sırasında Türkiye’de düzenlenen Pamuk Kongresi’nde pamuğun Türk ve dünya piyasası açısından ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilerek bu alandaki çalışmaların artırılmasına karar verilmiştir. Hükümet öncelikle üretimi artırarak hem ülke içi ihtiyacı karşılamayı hem de savaşın getirdiği bu kriz ortamından faydalanarak pamuk ihracını artırmayı istemiştir. Kısaca tüm yollar pamuk üretimindeki vaziyete bağlı olmuş ve çalışmalar da büyük oranda bu yönde devam etmiştir. Savaşın sonunda ise Türkiye adına Sovyet tehlikesi ortadan kalkmadığı için büyük bir girişimde bulunulamamış ancak pamuğun mevcut durumu korumaya yönelik önlemler alınarak çalışmalar yapılmıştır. Üretim, sanayi ve ticareti kontrol altında tutarak kaydedilen gelişmenin, devam etmesine dahi, sabit kalması hedeflenmiştir. Savaş sonrasında pamuğun vaziyeti savaş içindeki durumundan daha sıkıntılı olmuş, bunda da ülkenin mevcut durumu etkili olmuştur.

1945 yılı sonrasında pamuk alanında yapılan çalışmalarda ciddi oranda bir azalma söz konusu olmuşsa da bu durumu kontrol altına almak için alınan önlemler sayesinde tam bir kesilme yaşanmamış ve ileriye dönük önemli adımlar atılmıştır. Özellikle savaş ekonomisine karşı alınan önlemlerin de ortadan kalkmasıyla daha serbest bir ortam oluşmuş ve hükümet çalışmaların bundan sonraki süreçte nasıl işleyeceğini de ayrıntılarıyla belirlemiştir. Pamuk adına yapılan incelemelerde de artık pamuk veya pamuk tohumlarına el konmayacağı, fabrika ihtiyaçlarının Sümerbank tarafından temin edileceği ve tohum ihtiyacı ve temininin de yine Sümerbank ve Ziraat Bankası tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. Ayrıca pamuk meselesinin bir milli politika meselesi olduğu da ifade edilerek bu alanda çalışmaların yapılacağına da dikkat çekilmiştir ⁴¹⁴. Bu süreçte pamuk ipliğinde yaşanan kriz sebebiyle yapılan müdahalelerin de kaldırılmasına ve ithal pamuk ipliği satışının da serbest bırakılmasına karar verilmiştir ⁴¹⁵.

⁴¹⁴BCA, 30. 10. 0. 0 / 84. 530. 9, s. 4.

⁴¹⁵BCA, 30. 10. 0. 0 / 163. 141. 14, s. 2.

Savaş öncesi dönemde pamuk çalışmalarında üzerinde en çok durulan konu sanayileşme olmuş ve açılan dokuma fabrikalarıyla da oldukça önemli bir başarı kaydedilmiştir. Ancak savaşla birlikte bu sektörde de yavaş yavaş sorunlar ortaya çıkmaya başlamış ve özellikle 1939-1945 arası dönemde dokuma sanayisinde ciddi bir durgunluk yaşanmıştır. Ülkedeki küçük ve büyük ölçekli işletmelerin üretimlerinde düşüşler yaşanmış hatta yeni kurulan fabrikalara rağmen ülkenin kendi ihtiyaçları dahi karşılanamayacak hale gelmiştir ⁴¹⁶. Savaş sonrası süreçte de devam eden bu durumu düzeltebilmek adına girişimlerde bulunulmuş, esasen dokuma sanayisini canlı tutmak hedeflenmiştir. Örneğin 1946'da İzmir'de tohumluk olarak ayrılarak depolarda saklanan pamukların çırçır fabrikasında kullanılması yönünde bir karar alınmış ve süreci Sümerbank kontrol etmiştir ⁴¹⁷.

Sınâî üretimi koruyabilmek adına ülke içindeki pamuk üretim kısıtlı olsa dahi sürdürülmüş ve kapanma yolu tercih edilmemiştir. Fakat üretimdeki süreklilik de ciddi bir artış getirmediği için yeterli ürün temin edilememiş, pamuk ve pamuklu dokuma ihtiyacı tekrar ortaya çıkmıştır. Ham madde yetersizliği ve savaşın etkisinin devam etmesi sebebiyle sınâî üretimin durma noktasına gelmesi ihtiyaçları karşılamak için tekrar ithalatı gündeme getirmiştir. Hükümet ihtiyacı karşılayabilmek adına ithalata başvurmak durumunda kalmış ve pamuk ipliği ile pamuklu dokuma alımlarını gerçekleştirmek üzere Sümerbank'a görev verilmiştir ⁴¹⁸. Ülke içi ihtiyacın karşılanabileceği düzeyde üretime geçilinceye kadar devam eden bu süreç ülke için zorlayıcı olsa da ne yazık ki başka bir seçenek olmamıştır.

Sümerbank savaş öncesinde olduğu gibi pamuk çalışmalarında yine en önemli kuruluş olmuş ve yurtdışından alınan pamuklularda olduğu gibi ülke içi ticarete de etkin durumda olmuştur. Ülke içinde üretilen pamukların satın alınmasıyla ve bu süreçte oldukça zorluk çeken üreticiye avans sağlanmasıyla yine Sümerbank alakadar olmuş ve çalışmalarda bulunmuştur ⁴¹⁹. Sürecin en önemli kuruluşu olan Sümerbank tüm pamuk işlerinde etkin rol oynadığı gibi savaş sonrasında farklı sektörlere yönelik çalışmalarda da bulunmuş fakat bahsi geçen her yerde ilk sektör olarak daima pamuk çalışmaları öne çıkmıştır.

⁴¹⁶Halil Yıldız, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayiinin Yeri ve Önemi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 47, S. 1-4, 2011, s. 399.

⁴¹⁷BCA, 30. 10. 0. 0 / 76. 478. 7, s. 1-4.

⁴¹⁸BCA, 30. 10. 0. 0 / 14. 81. 4, s. 2-4.

⁴¹⁹BCA, 30. 10. 0. 0 / 73. 465. 3, s. 2.

Üretimde yaşanan sorunları azaltmaya yönelik yapılan çalışmalar 1948-1950 yılları arasında farklı bir yöne doğru gitmiş ve yeni girişimlerde bulunulmuştur. Yeni şirketlerin kurulmaya başladığı bu dönemde pamuk için de çalışmalar yapılmış ve pamuk tekrar öne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte özellikle Güneydoğu Anadolu’da pamuk işlerini yürütmek üzere şirket ve kooperatiflerin kurulduğu gözlemlenmiş ve böylece pamuk çalışmalarını ülkenin her yerine yayılmıştır. İlk olarak pamuk üretim ve sarfını artırmak üzere 30 yıl müddet ve az 275 Türk Lirası sermaye ile Adıyaman merkezli Adıyaman Pamuk Üretim İstihlak Kredi ve Satış Kooperatifi’nin kurulması yönünde karar alınmıştır ⁴²⁰.

Adıyaman’da kurulan kooperatifin hemen ardından yine aynı amaçlar doğrultusunda ve ayrıca ihtiyaç malzemelerini uygun fiyatlarla ve toptan olarak ortaklarına dağıtma ekiyle, 30 yıl müddet ve en az 700 Türk Lirası sermaye ile Kâhta Pamuk ve Yün Üretim İstihlak, Kredi ve Satış Kooperatifi’nin kurulmasına karar verilmiştir ⁴²¹. Aynı yıl Kâhta’yı takiben kurulmasına karar verilen bir diğer kooperatifin merkezi ise yine aynı bölgede bulunan Besni olmuş, aynı amaçlar doğrultusunda 30 yıl müddet ve en az 1440 Türk Lirası sermaye ile Besni Pamuk ve Yün Üretimi İstihlak, Satış ve Kredi Kooperatifi’nin kurulmasına karar verilmiştir ⁴²².

Kooperatiflerin açılmasına sonraki yıllarda da devam edilmiş ve 1950’de yine aynı amaçlar doğrultusunda ve 30 yıl müddet ve en az 700 Türk Lirası sermaye ile Eski Malatya merkezli, Eski Malatya Hububat ve Pamuk Üretim, İstihlak, Kredi ve Satış Kooperatifi’nin kurulmasına karar verilmiştir ⁴²³. Aynı yıl pamuk ve hububat üretimini artırmak ve üretim için gerekli araziler kiralamak gibi amaçlarla Malatya’nın Alishar köyü merkez olmak üzere, 30 sene müddet ve en az 700 Türk Lirası sermaye ile Alishar Köyü Pamuk ve Hububat Üretim, İstihlak, Kredi ve Satış Kooperatifi’nin kurulmasına karar verilmiştir ⁴²⁴.

1950’ye kadar kurulmuş olan ve sonrasında da kurulacak olan tüm bu kooperatiflerle aslında pamuk ve pamuklu dokumanın ne derece önemli olduğu vurgulanmaya çalışılmış ve üretimi, üreticiyi de destekleyerek artırmak adına birçok önlem alınmıştır. Böylece yalnızca savaş öncesi duruma dönme hedefiyle yetinilmemiş ve pamuk sektöründe daha da yüksek bir ivme kazanmak amaçlanmıştır. Bu hususta hükümet birçok girişimde bulunarak pamuğu gündeminden düşürmemiştir.

⁴²⁰BCA, 30. 18. 1. 2 / 116. 47. 16, s. 1.

⁴²¹BCA, 30. 18. 1. 2 / 117. 50. 20, s. 1.

⁴²²BCA, 30. 18. 1. 2 / 117. 50. 18, s. 1.

⁴²³BCA, 30. 18. 1. 2 / 122. 26. 17, s. 1.

⁴²⁴BCA, 30. 18. 1. 2 / 121. 106. 10, s. 1.

1950 sonrasında da pamuk çalışmaları yine ayrı bir başlıkta sürdürölmüş ve daha çok özel sektörün girişimlerinin öne çıktığı bu süreçte devlet destekli çalışmalar da devam etmiştir. 1950'ye kadar atılan adımlar ve sonrasında da devam eden çalışmalar meyvelerini bu süreçte vermeye başlamış, asla bırakılmayan pamuk çalışmalarıyla 1950 sonrasında birçok işletme kurulmuş ve savaş öncesi durumdan daha iyi bir konuma gelme hedefi gerçekleştirilmiştir ⁴²⁵. Bu süreçte pamuk ipliğinin ve pamuklu dokumanın karşısında çeşitli iplik ve dokumalar da üretilmeye başlanmış, fakat tam anlamıyla milli üretim olarak nitelendirilebilecek olan pamuk ipliğı ve dokuması ve tabii diğerk tüm sanayi kollarındaki ürünlerinin kullanımı daha fazla olmuş ve pamuğun önemi artarak devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte dikkat çekilmeye çalışılan bu önem, tüm krizlere ve savaşlara rağmen daima gündemde tutulmuş ve pamuk, Türkiye'nin en önemli ziraî ürünü ve sınaî ham maddesi olarak yerini korumuş ve korumaya da devam etmiştir.

⁴²⁵Yıldız, s. 400.

SONUÇ

Dünyanın bilinen en kadim bitkilerden biri olan pamuk, özellikleri keşfedildiğinden beri birçok alanda kendisine yer bulmuş ve bu kullanım çeşitliliği sayesinde ülkelerin en çok önem verdiği tarım ürünlerinden biri olmuştur. Hemen her haliyle sanayide kullanılabilen bu bitki kısa zamanda dünyanın en önemli ham maddeleri arasına girmiş ve ülkeler bu ham maddeyi üreterek hem iç sanayide kullanmayı hem de satışını yaparak ekonomik bir kazanç sağlamayı hedeflenmiştir. Dolayısıyla dünya genelinde bir pamuk üretim deneme süreci başlamış ve ana vatanı Asya olan bu bitki kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Fakat özellikle sıcak ve nemli havalarda yetiştirilebilen bu bitkinin üretim sahaları da buna göre şekillenmiş ve dünyanın belirli bölgelerinde üretilebilen bir ürün haline gelmiştir. Üretim imkânlarına sahip olan ve iklim, toprak özellikleri de pamuk yetiştirmeye elverişli olan bölgeler böylece önem kazanmış ve getirisinin kıymetli olduğu anlaşılan pamuk için çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Bu bölgelerden biri de uzun yıllardan beri pamuğu tanıyan, kısıtlı da olsa üreten ve işleyen Anadolu olmuştur.

Anadolu'da pamuk uzun yıllardan beri bilinen ve üretilen bir ürün olmakla birlikte, mevcut dönem ve şartlar sebebiyle ciddi oranda bir üretim yapılmamış, yalnızca belirli bölgelerde mahalli ihtiyaçlara yönelik üretimler gözlemlenmiştir. Buna karşın Anadolu coğrafyasının birçok bölgesi iklim ve toprak özellikleriyle pamuk tarımı yapmaya müsait olduğu gibi, dokuma konusunda da ciddi bir potansiyel vardır. Fakat bu önemli ham maddenin üretimi ve kullanımı için daha planlı ve programlı çalışmalara ve tabii desteğe ihtiyaç duyulmuş bu durum da ancak Cumhuriyet'le birlikte gündeme getirilmiştir. Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından özellikle tam bağımsızlık hedefiyle, ekonomik kalkınmayı artırmak adına çalışmalara başlanmıştır. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce dahi yeni devletin iktisadi yol haritasını çizmek üzere İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve kongrede ülkenin esas kaynaklarını doğru değerlendirebilmeye yönelik kararlar alınmıştır.

Anadolu, yüzyıllardan beri sahip olduğu tarım ülkesi sıfatını, art arda yaşanan savaşlar ve dolayısıyla iktisadi sıkıntılar sebebiyle korumakta zorlanmış ve bu süreçte üretimde çok ciddi oranda düşüşler yaşanmıştır. Ekonomisi büyük oranda tarıma bağlı olan Anadolu için bu durum oldukça ciddi sıkıntıları beraberinde getirmiş ancak bununla birlikte üretime yönelik yeni ve planlı çalışmaların yapılmasında da etkili olmuştur. Esasen savaşlara ve krizlere rağmen Anadolu'da üretim tam olarak kesilmeden daima devam etmiş

fakat ürün ve değer bağlamında yaşanan azalmalar sebebiyle daha planlı ve programlı bir süreç ihtiyacı zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte ise ancak Cumhuriyet'in ilanı ile geçilebilmiş ve bundan sonra da pamuk, hükümetin en önemli gündem maddeleri arasında yerini almıştır. Cumhuriyet'in henüz ilk yıllarından itibaren ihtiyaç ve ihraç bakımından değerlendirildiğinde en üst sıralarda yer alan pamuk için daha çok üretime yönelik çalışmalara yer verilmiş, üretim sürecinde alınacak önlemler, ekilecek türler ve pamuk zararlılarıyla mücadele konusunda incelemeler yapılmıştır. Üretimi artırabilmek adına yapılan bu çalışmaların ardından pamuk için yeni bir süreç başlamıştır.

Türkiye'de ilk zamanlar pamuk üretim bölgeleri sınırlı olmuş, ilk sıralarda Çukurova ve Ege yer almış, bunların dışında da Antalya ve Iğdır gibi bölgelerde üretim çalışmaları yapılmıştır. Fakat üretimi artırma hedefiyle yola çıkan Türkiye, Anadolu'nun birçok yerinde deneme çalışmalarına başlamış ve pamuk yetiştirmeye elverişli bölgelerin sayısını artırmıştır. Bu bölgelerde ekilecek pamuklarda da çeşitlilik yaratarak en kaliteli ve verimli türü saptamayı hedefleyen Türkiye bu süreçte, özellikle Amerika'dan tohum ithal etmiş ve ayrıca üretimde yaşanabilecek pamuk hastalıkları ve zararlılarına karşı Avrupa ve Amerika'dan tarım ilaçları da almıştır. Hükümet bu şekilde zararı en aza indirerek daha fazla verim alabilmeyi ve dolayısıyla hedeflerine de daha kısa sürede ulaşarak pamuk ihtiyacını tamamen ülke içinden karşılamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda pamuk özelinde kongreler de düzenlenmiş ve çoğunlukla bölgesel olan bu kongrelerde alınan kararlar ülke genelindeki pamukların vaziyetini etkilemiştir.

1924-1925 yıllarında Adana'da düzenlenen pamuk kongrelerinde üretimi ve pamuk ihracını artırmak ve ayrıca ülke içinde bir pamuk sanayisi kurmak üzerine çalışmalar yapılmıştır. Pamuğu sanayide kullanarak ithal edilen ürünlerin büyük kısmını ülke içinde üretmek ve böylece ekonomiye ciddi bir kazanç sağlamak hedeflense de ilk zamanlar bu hedef oldukça yavaş ilerlemiştir. Ancak temelde ilk adımlar burada atılmış ve kongrenin ardından pamuk sanayiinde oldukça önemli işlere imza atan Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Pamuk çalışmalarının birçok yönde ilerlemeye başladığı bu süreçte ABD merkezli bir ekonomik krizin patlak vermesi kısa sürede Türkiye'yi ve dolayısıyla Türk tarımını etkilemiş ve kaydedilen ilerleme de yavaşlamıştır. Bununla birlikte aynı süreçte yine ABD merkezli bir pamuk krizi de yaşanmış ve Türkiye bu krizi atlatabilmek adına tüm olumsuzluklara rağmen sınırlı da olsa üretime devam etmiş ve çalışmalarını sürdürmüştür.

Krizin etkileri devam ederken Türkiye’de Sanayi ve Ziraat Kongreleri düzenlenmiş ve kongrelerde pamuk adına açılan başlıklarda, üretimi artırmaya yönelik hedefler belirlenmekle birlikte sanayi konusunda da daha fazla çalışmanın yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Takip eden süreçte de Türkiye’de yeni bir dönemin hazırlıkları başlamış ve sanayileşmeye doğru ilk adımlar atılmıştır. Hükümet sanayi sürecini kontrollü bir şekilde sürdürebilmek adına planlı sanayi dönemine geçmiş ve 1934-1938 devresinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmıştır. BBYSP, birçok sektöre yönelik çalışmalarda bulunmuş olsa da en büyük pay dokuma sanayiine verilmiştir. Türkiye’de bu süreçte Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya’da dokuma fabrikaları inşa edilmiş ve bunun haricinde mevcut fabrika ve dokuma tezgâhlarına da destekler sağlanmıştır.

Tüm bu çalışmalar devam ederken dünyada da yeni bir sürecin hazırlıkları başlamış ancak bu süreç dünyayı savaşa götürmüştür. 1939’da II. Dünya Savaşı kaçınılmaz bir son olarak patlak vermiş ve dünya tekrar savaş ekonomisine geri dönmüştür. Savaşa taraf olsun ya da olmasın tüm ülkeler piyasada yaşanan dengesizlik ve mevcut güvensiz ortam sebebiyle ekonomik olarak zorlu bir sürece girmiş ve Türkiye’de bu ülkelerden biri olmuştur. Savaşla birlikte ziraî ve sınaî üretim ciddi oranda azalmış ve yapılan tüm çalışmalarda aksamalar yaşanmıştır. Bu durum pamuk için de geçerli olmuş, pamuk üretimi düşmüş ve piyasa fiyatları da oldukça yükselmiştir. Savaşa rağmen pamukta yaşanan bu dengesiz vaziyeti ortadan kaldırmak için pamuk çalışmalarına devam edilmiş ve hatta savaşın ilk yıllarda bir Pamuk Kongresi de düzenlenmiştir.

Savaş sürecinde pamuk için yapılan çalışmalar tekrar başa sarmış ve üretimi artırmak adına adımlar atılmaya başlamıştır. Sınırlı da olsa üretim devam etmiş ve sanayi çalışmaları da tam anlamıyla durmamıştır. Savaş sonrasında ise Türkiye için durum daha zor olmuştur. Siyasi anlamda karışık bir ortamın içinde olan Türkiye, bir taraftan da Sovyet tehdidi altında olduğu için savunma mücadelesini sürdürmek zorunda kalmıştır. Böylece ekonomik olarak daha da zora girmiş ve ABD’nin savaş sonrasında verdiği yardım ve kredilerden faydalanarak ayağa kalkmaya çalışmıştır. 1945 sonrası süreçte çoğunlukla ekonomik kalkınmayı tekrar sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda pamuk en önemli metalar arasında yerini almıştır. Pamuk üretimi bu süreçte kademeli olarak artmaya başlamış ve sınaî üretim de devam etmiştir. Türkiye’de bu süreçte pamuk için birçok kooperatif ve şirket de kurulmuş ve çalışmalar ülkenin dört bir yanında devam etmiştir.

Dünyanın belki de en önemli ham maddesi olan bu kadim bitki ilk yıllardan Türkiye’de ekonomik, endüstriyel ve sosyal bir gelişim süreci yaratmış ve sürdürmüş ve böylece tarih boyunca koruduğu önemini günümüze kadar getirebilmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

“Adana’da Yeni Bir Çırçır Fabrikası”, Yeni Mersin, 6 Temmuz 1939.

Akbıyık, Yaşar, “Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), AKDITYK Yayını, 13. Baskı, Ankara, 2019, (s. 371-392).

Aksoy, Abdulkadir, “Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim” *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2016, (s. 31-37).

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul, 2017.

“Almanya’ya Pamuk Satacağız”, *Bugün*, 15 Mayıs 1942.

Alpay, Yalın ve Emre Alkin, *Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi*, Hümanist Kitap Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2020.

Altın, Kübra Yıldız, “Bir Kültürel-Yaratıcı Endüstri Modeli Olarak Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası”, *Folklor Akademik Dergisi*, C. 5, S. 1, 2022, (s. 169-183).

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2019.

Arslan, Mahmut, “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, C. 2, S. 2, 2016, (s. 1-14).

“Atatürk Nazilli Fabrikası’nı Dün Altın Anahtarla Açtı”, *Cumhuriyet*, 10 Birinci Teşrin 1937.

Ay, İsmail Cem, “İkinci Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 62, S. 1, 2012, (147-172).

Aysal, Necdet, “Atatürk Dönemi Türk Devrimi”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara, 2019, (s. 179-205).

“Bakırköy Bez Fabrikası”, Cumhuriyet, 13 Mayıs 1933.

“Bakırköy Fabrikasına Bir Bina İlave Edildi”, Cumhuriyet, 22 Ağustos 1933.

Başal, Hüseyin, “Türkiye’de Pamuk Tarımı”, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, S. 21, 2017, (s. 6-11).

“Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını Da Açtı”, Cumhuriyet, 5 Nisan 1937.

“Başvekilimiz Konya Ereylisinde”, Hâkimiyeti Milliye, 21 İkinci Teşrin 1934.

Bayar, Celal, Şark Raporu, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020.

BCA, 30.10.0.0 / 6.35.10.

BCA, 30.10.0.0 / 6.36.13.

BCA, 30.18.1.1 / 6.46.18.

BCA, 30.10.0.0 / 172.193.4.

BCA, 30.10.0.0 / 6.38.17.

BCA, 30.10.0.0 / 12.71.49.

BCA, 30.18.1.1 / 12.63.9.

BCA, 30.18.1.1 / 12.64.17.

BCA, 30.18.1.1 / 14.32.8.

BCA, 30.10.0.0 / 185.277.6.

BCA, 30.18.1.1 / 13.24.4.

BCA, 30.18.1.1 / 15.54.14.

BCA, 30.18.1.1 / 16.72.13.

BCA, 30.10.0.0 / 12.71.44.

BCA, 30.18.1.1 / 29.43.14.

BCA, 30.18.1.2 / 3.28.20.

BCA, 30.18.1.2 / 5.41.10.

BCA, 30.18.1.2 / 18.15.19.

BCA, 30.18.1.2 / 18.19.5.

BCA, 30.18.1.2 / 19.21.6.

BCA, 30.18.1.2 / 19.30.7.

BCA, 30.18.1.2 / 29.46.4.

BCA, 30.18.1.2 / 33.4.15.

BCA, 30.18.1.2 / 34.18.9.

BCA, 30.18.1.2 / 34.19.8.

BCA, 30.18.1.2 / 38.54.7.

BCA, 30.18.1.2 / 39.63.13.

BCA, 30.18.1.2 / 41.92.5.

BCA, 30.18.1.2 / 42.6.1.

BCA, 30.18.1.2 / 68.78.5.

BCA, 30.10.0.0 / 185.276.9.

BCA, 30.18.1.2 / 59.88.9.

BCA, 30.18.1.2 / 74.39.18.

BCA, 30.18.1.2 / 45.39.17.

BCA, 30.18.1.2 / 56.55.2.

BCA, 30.18.1.2 / 56.58.9.

BCA, 30.18.1.2 / 51.6.17.

BCA, 30.18.1.2 / 51.3.16.

BCA, 30.18.1.2 / 57.67.9.

BCA, 30.18.1.2 / 58.74.16.

BCA, 30.18.1.2 / 64.39.2.

BCA, 30.18.1.2 / 72.19.6.

BCA, 30.10.0.0 / 185.276. 8.

BCA, 30.10.0.0 / 185.276.10.

BCA, 30.18.1.2 / 73.23.10.

BCA, 30.18.1.2 / 76.57.14.

BCA, 30.10.0.0 / 158.112.1.

BCA, 30.18.1.2 / 84.78.2.

BCA, 30.18.1.2 / 85.103.17.

BCA, 30.18.1.2 / 54.32.3.

BCA, 30.18.1.2 / 71.7.16.

BCA, 30.18.1.2 / 87.44.5.

BCA, 30.10.0.0 / 168.166.10.

BCA, 30.18.1.2 / 89.114.10.

BCA, 30.18.1.2 / 89.116.4.

BCA, 30.18.1.2 / 82.29.18.

BCA, 30.18.1.2 / 92.91.9.

BCA, 30.18.1.2 / 93.106.14.

BCA, 30.18.1.2 / 90.20.14.

BCA, 30.10.0.0 / 166.156.15.

BCA, 30.10.0.0 / 167.162.1.

BCA, 30.18.1.2 / 92.92.2.

BCA, 30.10.0.0 / 211.435.6.

BCA, 30.18.1.2 / 94.26.5.

BCA, 30.18.1.2 / 101.17.7.

BCA, 30.10.0.0 / 153.84.15.

BCA, 30.18.1.2 / 104.2.38.

BCA, 30.18.1.2 / 101.33.7.

BCA, 30.18.1.2 / 102.52.11.

BCA, 30.18.1.2 / 106.72.18.

BCA, 30.10.0.0 / 84.530.9.

BCA, 30.10.0.0 / 163.141.14.

BCA, 30.10.0.0 / 76.478.7.

BCA, 30.10.0.0 / 14.81.4.

BCA, 30.10.0.0 / 73.465.3.

BCA, 30.18.1.2 / 116.47.16.

BCA, 30.18.1.2 / 117.50.20.

BCA, 30.18.1.2 / 117.50.18.

BCA, 30.18.1.2 / 122.26.17.

BCA, 30.18.1.2 / 121.106.10.

BCA, 30.10.0.0 / 166.157.3.

BCA, 30.10.0.0 / 171.189.18.

BCA, 30.10.0.0 / 167.162.4.

BCA, 30.18.1.2 / 97.126.5.

BCA, 30.18.1.2 / 99.82.5.

Beckert, Sven, Pamuk İmparatorluğu, çev. Ali Nalbant, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2020.

Bigat, Büşra, Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2017.

“Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi”, Aydın, 14 İkinci Kânun 1939.

“Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi”, Aydın, 15 İkinci Kânun 1939.

“Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Dün Başvekilimizin Çok Kıymetli Bir Nutkiyle Açıldı”, Ulus, 28 İllkânun 1938.

Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, Ankara.

“Bir Pamuk Ofisi Kurulması Düşünüyor”, Bugün, 11 Eylül 1941.

Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2005.

Bozdağ, Emre Güneşer, “Türkiye İktisat Kongresi-İzmir 1923: Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Atılan İlk Tohum”, Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi, S. 27, 2018, (s. 39-42).

Bozkurt, Nebi, “Pamuk”, DİA, İstanbul, 2007, (C. 34, s. 154-156).

Bulut, Mehmet, “1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, Bilig Dergisi, S. 26, Ankara 2003, (s. 77-101).

“Bu Yıl Pamuk Ekimi Fazla”, İkdâm, 20 Nisan 1941.

“Büyük Önder Dün Nazilli Kombinasını Açtı”, Aydın, 10 Birinci Teşrin 1937.

Çetin, Türkan, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 6, 1996, (s. 213-126).

“Çukurovada Bu Sene 200 Bin Balya Pamuk Yetiştirilecek”, Cumhuriyet, 5 İkinci Kanun 1935.

Damlıbağ, Fatih, Yedikule Pamuk İpliği Fabrikası, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2020.

Doğanay, Rahmi, “1930-1945 Dönemi Doğu Anadolu’da Uygulanan Sanayi Politikaları”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 2, Elazığ, 2000, (s. 223-230).

“Dokuma Endüstrimizin İkinci Temel Direği” Ulus, 25 Ağustos 1935.

Duman, Doğan, “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, 1992, (s. 127-141).

Duman, Erhan, Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi’nin Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2011.

“Dünya Piyasasında Düşkünlük Devamda”, Yarın, 27 Haziran 1931.

“Dün 200 Bin Kilo Akala Tohumu Dağıtıldı”, Bugün, 26 Şubat 1942.

“Endüstri Planımızın Verimi”, Yeni Mersin, 17 Eylül 1935.

Eraslan, Cezmi, “Mudanya Mütarekesi”, DİA, İstanbul, 2005, (C. 30, s. 355-356).

Erbay, Recep ve Berfin Hemen, “1929 Ekonomik Buhranı’nın Türk Ekonomisi’ne Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım”, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, Tekirdağ, 2019, (s. 124-130).

“Ereğli Bez Fabrikası”, Savaş, 22 Teşrinisani 1934.

“Ereğli Fabrikası 7 Bin Balya Pamuk İşliyecek”, Yeni Mersin, 23 İkinci Teşrin 1934.

Ertan, Temuçin Faik, “Mudanya Mütarekesi’nden Lozan Antlaşması’na”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, (s. 135-149).

“Erzurum’da da Modern ve Büyük Bir İplik Fabrikası Kuruyoruz”, Ulusal Birlik, 9 Ağustos 1937.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Ed. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, A.Haluk Ülman, A.Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu), Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2014, (s. 137-186).

“Hükümet Amerika’ya 300 Pamuk Makinası Daha Ismarladı”, Bugün, 18 İkinci Kanun 1941.

“Hükümet Seyhan da Dâhil Olmak Üzere 6 Vilayette Pamuklara El Koyuyor”, Bugün, 3 Nisan 1941.

“İğdir’da Bir Pamuklu Fabrikası Kurulacak”, Ulusal Birlik, 18 Mayıs 1937.

“İktisadî Derdimiz”, Yarın Gazetesi, 16 Nisan 1930.

“İktisadî Derdimiz”, Yarın Gazetesi, 17 Nisan 1930.

“İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934.

“İlk Basma Fabrikamız”, Cumhuriyet, 25 Ağustos 1935.

“İlk Basma Fabrikamız”, Ulus, 10 Birinci Teşrin 1937.

İnan, A. Afet, İzmir İktisat Kongresi, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2020.

“İplik Buhranı Devam Ediyor”, Hakikat, 19 Birinci Teşrin 1940.

“İsmet Paşa Vekillerle Kayseri’ye Gitti”, Akşam, 20 Mayıs 1934.

Kara, Hamdi, “Türkiye’de Pamuk Üretim Alanları”, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, S. 11, Ankara, 1988, (s. 71-94).

Karabulut, Sezen ve Umut Karabulut, “Erken Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu Bölgesini Kalkındırmaya Yönelik Bir Girişim: Malatya Bez ve İplik Fabrikası TAŞ’ın Kuruluşu (1936-1939)”, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, 2016, (s. 67-78).

Karaman, Mehmet Ali, “1925 Adana Pamuk Kongresi ve Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi Pamuk Politikaları”, Tarihte Adana ve Çukurova, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2016, C. IV, (s. 239-246).

Kasalak, Kadir, “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 27, Isparta, 2012, (s. 65-79).

“Kayseri’de Kurulacak Mensucat Fabrikaları”, Cumhuriyet, 6 Haziran 1933.

“Kayseri Dokuma Fabrikası İnşaatı”, Hâkimiyeti Milliye, 4 Temmuz 1934.

“Kayseri Fabrikası Açıldı”, Akşam, 17 Eylül 1935.

“Kayseri Fabrikası Altı Ay Sonra Çalışacak”, Cumhuriyet, 16 Temmuz 1933.

“Kayseri Fabrikası”, Cumhuriyet, 4 Mayıs 1934.

“Kayseri Fabrikası 16 Eylül’de Açılacak”, Cumhuriyet, 27 Ağustos 1935.

“Kayseri Fabrikası Açıldı”, Akşam, 17 Eylül 1935.

“Kayseri Fabrikasının Temel Atma Resmi Dün Yapıldı”, Akşam, 21 Mayıs 1934.

“Kayseri Fabrikasının Temeli Bugün Atılıyor”, Cumhuriyet, 20 Mayıs 1934.

Koç, İ. Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, Atatürk Dergisi, C. 3, S. 1, 2010, (s. 145-167).

Kopar, Metin, Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013.

Küçük, Nihat, “Pamuğun Dünyası, Küresel Aktörler ve Politikalar”, Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği Dergisi, S. 4, 2015, (s. 81-113).

“Malatya Bez Fabrikası’nda İnşaatın İlk Kısmı Bitti ve Tecrübe İşletmesine Başlandı”, Aydın, 8 Nisan 1939.

“Malatya Bez İplik Fabrikası”, Son Telgraf, 24 Temmuz 1939.

Metin, Gökhan, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945), (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2014.

Metintaş, Mustafa Yahya ve Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 23, Isparta, 2016, (s. 33-82).

“Nazilli’deki Mensucat Fabrikası’nın Hazırlıkları”, Milliyet, 7 Mart 1935.

“Nazilli Fabrikası”, Cumhuriyet, 7 Mart 1935.

“Nazilli Fabrikası İlk Kumaşı Çıkardı”, Cumhuriyet, 13 Ağustos 1937.

“Nazilli Fabrikası”, Yeni Mersin, 10 Mart 1935.

Özder, Ferruh, “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 60, 2017, (s. 143-170).

Özeken, Ahmet Ali, “Sanayi Tesis Yerleri Problemi ve Türkiye’nin Sınâî Kalkınmasında Tesis Yeri Davası”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 3, S. 3-4, 1942, (s. 344-371).

Özyurt, Hasan, “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, İstanbul Journal of Sociological Studies, S. 19, 1981, (s. 119-148).

“Pamuğa Mukabil Petrol Alacağız”, Tasviri Efkâr, 17 Mayıs 1940.

“Pamukçuluğumuz”, Ulus, 25 Son Kanun 1936.

“Pamuk Ekim Sahası Genişliyor”, Yeni Mersin, 12 İkinci Kanun 1935.

Pamuk Islah İstasyonu ve Üretme Çiftliği Müdürlüğü, Pamuk İstasyonu Tarihçesi ve Çalışmaları, Aydoğdu Matbaası, Aydın, 1953.

“Pamuk İhracatçılar Birliği”, Bugün, 5 Eylül 1941.

“Pamuk İpliği Fabrikası”, Son Telgraf, 31 Birinci teşrin 1938.

“Pamuk İşlerimizde Fiyatlar Düşük”, Yarın Gazetesi, 3 Şubat 1931.

“Pamuklarımızın Islahı İçin”, Hâkimiyeti Milliye, 29 Temmuz 1934.

“Pamukların Islahına Neden Lüzum Görülmüştür?”, Savaş, 12 Temmuz 1934.

“Pamukların Islahına Neden Lüzum Görülmüştür?”, Savaş, 15 Temmuz 1934.

“Pamuk İpliği”, Akşam, 2 Mart 1937.

“Pamuk İpliği İthalatı Bundan Sonra Serbest”, Ulusal Birlik, 28 Mayıs 1937.

“Pamuk Kongresi Bugün Toplantılarına Başlıyor”, Ulus, 2 İkinci Kanun 1941.

“Pamuk Kongresi Dün İçtimaa Başladı”, Ulus, 3 İkinci Kanun 1941.

“Pamuk Mahsulü Fabrikalara Yetişmiyor”, Savaş, 28 Son Kanun 1935.

“Pamuk Mahsulümüz İçin Çok Mühim Kararlar Alındı”, Ulus, 5 İkinci Kanun 1941.

“Pamuklu Mensucata Para Vermiyeyeceğiz!”, Son Posta, 13 Temmuz 1933.

“Pamuk Mukabilinde Romanya’dan Makine Yağı Alacağız”, Bugün, 18 Eylül 1942.

“Pamuk Müşterisi Azaldı”, Milliyet, 24 Mart 1933.

“Pamuklarımız, Pamuklu Mensucat”, Milliyet, 2 Şubat 1933.

“Pamuk Plânı”, Yeni Mersin, 14 Mart 1935.

“Pamuk Sanayii Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor”, Türk Sözü, 18 Temmuz 1934.

Pamuk, Şevket, Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul, 2020.

“Pamuk Takasa Tâbi Tutulacak Mı?”, Cumhuriyet, 7 Mart 1933.

Pıçak, Murat, Duygu Süloğlu ve Abdullah Eker, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası’nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi”, *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, (Ed. Selçuk Koç, Sema Yılmaz Genç ve Kerem Çolak), Kocaeli Üniversitesi Vakfı Yayınları, Kocaeli, 2017, (s. 140-162).

Pınar, Mehmet, “Adana Türk Ocağı ve Faaliyetleri (1923-1931)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, 2015, (s. 537-552).

“Piyasada Pamuk Buhranının Önüne Geçilecek”, Hakikat, 26 Birinci Teşrin 1940.

Polatoğlu, M. Gökhan, “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1928-1942)”, Atatürk Dergisi, C. 6, S. 1, 2017, (s. 55-87).

“Rus Heyetin Bir Kısmı İstanbul’a Geldi”, Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1932.

“Rus’larla Yaptığımız İtilâf”, Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932.

“Rus Müttehassısları”, Cumhuriyet, 12 Eylül 1932.

“Rusya’daki Sanayi Heyeti Dün Hareket Etti”, Cumhuriyet, 10 Temmuz 1933.

“Sanayi Kongresinde Verilen Kararlar”, Milliyet, 30 Nisan 1930.

“Sanayimiz İlerliyor”, Yeni Mersin, 16 Ağustos 1934.

Semiz, Yaşar ve Güngör Toplu, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 45, 2019, (s. 29-59).

Semiz, Yaşar ve Osman Akandere, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 1, 2001, (s.301-313).

Sencer, Aslı Nur, Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Sezen, M. Kemal, Pamuk ve Diğer Mühim Lifi Nebatlar, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1939.

“Son Senenin Pamuk İhracatı, Türk Pamukları Nereye Sevk Ediliyor?”, Yarı, 2 Şubat 1931.

Soylu, Perihan Ünlü ve Özlem Yaktı, “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı”, History Studies, C. 1, S. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı Özel Sayı, 2012, (s. 365-379).

Soysal, Mümtaz, “Türk İktisadında Devletin Payı ve Rolü”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 12, S. 3, Ankara, 1957, (s. 26-35).

Sinan Sönmez, “Türkiye İş Bankası’nın “Misyonu” ve İştirakçilik Politikası (1924-1945)”, Mülkiye Dergisi, C. 25, S. 231, 2014, s. 29-30.

“Şehrimize Pamuklu Mensucat Gönderildi”, Bugün, 14 Birinci Teşrin 1941.

Şenel, Mehmet, Tohumdan Balyaya Kadar Pamuk, İpek Matbaası, Adana, 1969.

Şener, Sefer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7, Kocaeli, 2004, (s. 73-92).

TBMM, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Komisyonlar Mazbatası,

TBMM Yayınları Açık Erişim Koleksiyonu, TBMM Matbaası, Ankara, 1938.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 14, 56. İçtima, 15 Şubat 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 14, 58. İçtima, 17 Şubat 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 4, 80. İçtima, 7 Ocak 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 5, 96. İçtima, 6 Şubat 1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 11, 28. İçtima, 29.12.1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 6, 114. İçtima, 28.02.1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 12, 34. İçtima, 8 Ocak 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 66. İçtima, 12 Mayıs 1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 69. İçtima, 19 Mayıs 1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 32, 73. İçtima, 28 Mayıs 1927.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, C. 2, 42. İnkat, 9 Şubat 1928.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 8, İçtima 1, 27 Ocak 1936.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 8, İçtima 1, 22 Ocak 1936.

Tokgöz, Erdinç “Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Gelişmeler”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), AKDITYK Yayını, 12. Baskı, Ankara, 2019, (s.319-368).

Tural, Mehmet Akif, “Barış İçinde Cumhuriyet’e”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, (Durmuş Yalçın ve diğerleri), AKDITYK Yayını, 13. Baskı, Ankara, 2019, (s. 395-431).

Turgay, Necati, Dünyada ve Yurdumuzda Pamuk Üretimi, Tüketimi, Endüstrisi ve Ticareti, Pamukbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

Turgay, Necati ve Georges Bailleux, Pamuk ve Türkiye’de Ziraatı, Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Ankara, 1940.

Turgay, Necati, Pamukçuluk, Çankaya Matbaası, Ankara, 1952.

Turgay, Necati, Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğundaki Gelişmeler (Üretim, Endüstri, Ticaret), T.C. Tarım Bakanlığı Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 1969,

Turgay, Necati, Türkiye’de Pamuk Yetiştirilmesi, Endüstrisi, Ticareti (Cumhuriyet Devrinde), Kanaat Basımevi, Ankara, 1952.

Unat, Kadri, “Atatürk Sonrası Türkiye”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ed. Temuçin Faik Ertan), 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, (s. 251-296).

Uğuz, Sacit, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mersin Limanı’nda Pamuk Ticareti”, Rahmi Deniz Özbay ve Cihan Yapıştıran (Haz.), Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2016 – İstanbul, Bildiriler Kitabı, İstanbul Yayınları, İstanbul, 2016, (s. 257-272).

“Üçüncü Dokuma Fabrikamızın Temeli Başvekilimizin Nutku İle Atıldı”, Türk Dili, 22 İkinci Teşrin 1934.

“Üretim Çiftliği”, İzmir Postası, 30 Temmuz 1934.

Yaktı, Özlem, “Amerikan İç Savaşı ve Adana: Pamuk Tarımının Adana’nın Modernleşme Sürecine Etkisi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 54, 2013, (s. 273-296).

Yavuz, Selma, Birinci Ziraat Kongresi, Alınan Kararlar ve Cumhuriyet Dönemi Ziraat Politikalarına Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2012.

“Yeni Pamuk Fiyatları Masrafı Bile Çıkarmıyor”, Bugün, 1 Eylül 1942.

“Yeni Pamuk İstasyonu”, Yeni Mersin, 21 Ağustos 1934.

“Yeni Ziraat Makineleri Geldi”, Bugün, 28 Ağustos 1941.

Yıldız, Halil, “Türkiye’nin Sanayileşmesinde Dokuma Sanayiinin Yeri ve Önemi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 47, S. 1-4, 2011, (s. 389-404)

Yılmaz, Hasan, “Türkiye’de Yatırım Teşvik Sisteminin Tarihçesi”, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), C. 12, S. 23, Kilis, 2020, (s. 431-441).

Yurtoğlu, Nadir, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye’de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 39, S. 68, Ankara, 2020, (s. 504-543).

Yurtoğlu, Nadir, “İnönü Dönemi’nde Türkiye’de Pamuk Üretimi Ve Pamuk Politikası (1938-1950)”, Belgi Dergisi, C. 2, S. 19, 2020, (s. 1830-1858).

Yücebaş, Ferit Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Hiperyayın, İstanbul, 2019.

Zischka, Antonie, Pamuk İçin Gizli Harp, çev. Hasan Erdinç, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1937.

Zülkadir, Gülay ve Yüksel Bölek, “Bazı Pamuk Genotiplerinde Lif Kalite Özellikleri Bakımından Fenotipik Analizi”, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, C. 3, S. 1, (s. 56-68).

“1600 İgiden 9000 İgiye”, Hâkimiyeti Milliye, 14 Ağustos 1934.

“150 Ton Klevland Çiğidi Adana Çiftçilerine Maliyet Fiyatı Üzerinden Satılacak”, Bugün, 26 İkinci Kanun 1941.